

Kúnos Ignác

A TÖRÖK NÉPKÖLTÉS

Kúnos Ignác török nyelven tartott egyetemi előadásai (1925-26)

Tasnádi Edit fordítása

Terebess Kiadó, Budapest, 1999

TARTALOM

Előszó

Kúnos Ignác élete és munkái

Kúnos Ignác török nyelven tartott egyetemi előadásai

I.

II.

III.

IV.

V.

A fordító megjegyzései

Előszó

„A török népköltés” jelentős helyet foglal el Kúnos Ignác munkái között. Ez a mű tulajdonképpen 1925-1926-ban Isztambulban és Ankarában tartott előadásainak szövege, amelynek minden megállapítása Kúnos saját gyűjtéseire alapozódik. Minden, ami csak eszünkbe juthat a népköltésről szólván, legalább is röviden szóba kerül benne. Vámbéry Ármin a török mesék magyar kiadásának előszavában így ír: „Akár az utcára szórt gyöngyök, gyémántok és egyéb drágakövek, úgy hevernek szanaszét a török népköltészet kincsei, anélkül hogy összegyűjtőjük akadt volna, anélkül hogy az őket megillető figyelmet felébresztették volna. Igen érdemes munkára vállalkozott tehát Kúnos Ignác, amidőn figyelmét az eddig teljesen elhanyagolt irodalmi kincsre fordította, és e szerteszt heverő drágaságokat összeszedve, gyönyörű népmesék díszes koszorújával ajándékozta meg az európai olvasóközönséget. Épp idejében érkezett a fiatal turkológus, hogy e kincseket összegyűjtse, mert nemsokára vasútvonalak fogják behálózni Anatólia földjét, és a vasúttal érkező idegenek, a velük együtt érkező idegen gondolatok és idegen mesék a közlekedés varázspálcájával el fogják tüntetni ennek a régi világnak megannyi vonását...”

Kúnos őszinte érzésektől vezéreltetve és élvezetes stílusban vall a törökök és a török népi kultúra iránti rajongásáról. E művével Ruméliától Anatólia belsejéig vezet bennünket, és olyan dolgokról mesél nekünk, amelyeket mi nem láttunk, nem láthattunk.

Kúnos maga szól munkájáról és a török népköltés iránti rajongásáról, mindent elmond arról, hogy hol, merre járt, kikkel találkozott, miket gyűjtött, ezért fölöslegesnek tartom, hogy bármit is hozzátegyek.

Nem állítjuk, hogy ennek az először 1925-ben Isztambulban arab írással megjelent könyvnek a nyelvét egyszerűsítettük volna. Kúnos olyan szép török nyelven írt, hogy ezen a téren alig akadt tennivalónk. Még akkor is, amikor néhány mára elavult szó vagy kifejezés helyett az újat alkalmaztuk, arra törekedtünk, hogy híven megőrizzük Kúnos stílusát. A műhöz csatolt jegyzetekkel az a célunk, hogy a fiatal török olvasók enciklopédikus tudását gyarapítsuk.

Dr. Tuncer Gülensoy

Kúnos Ignác élete és munkái

Kúnos Ignác 1862. szeptember 22-én született Hajdúsámsonban. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Már egyetemista éve alatt megmutatkozott tehetsége a tudomány, érdeklődése a népi kultúra iránt. Kezdetben magyar nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott, de mesterei: Vámbéry Ármin, Budenz József és Munkácsi Bernát hatására már egyetemi éve alatt a turkológia felé fordult. Elhatározta, hogy egy ideig törökök lakta vidékeken fog élni, hogy alaposan megismerhesse a török népi nyelvet és a török népköltést.

1885-ben rövid időt töltött a bulgáriai törökök között, majd Anatóliába utazott. Maga sem gondolta volna, hogy ez a kutatóútja öt évig fog tartani. Az általa összegyűjtött és publikálás céljából a Magyar Tudományos Akadémiához hazaküldött anyag azonban tudományos körökben olyan érdeklődést váltott ki, hogy további anyagi támogatást nyert kutatásainak folytatásához.

Törökországi tartózkodása idején Kúnosnak több tanulmánya jelent meg, többek között azok a népdalgyűjtemények, amelyek folklórkutatásának alapjait képezik. Hazatérése után egymás után sorjázó művei is ékes bizonyítékai annak, hogy törökországi éveit egy igazi tudós szorgalmával és lelkesedésével végzett munkával töltötte.

Kúnos útjegyzeteiben eleven képet festett Anatólia népének életéről. Munkássága a népköltés minden területét felölelte, a török folklórkincs páratlan gazdagságát tárta fel a népdaloktól a mesékig, a karagöztől és az ortaoyunutól a Naszreddin Hodzsa anekdotáig. Az összegyűjtött népköltési anyagot nem csak a tudományos világ, hanem a széles olvasóközönség számára is hozzáférhetővé tette.

Jelentős számú kiadványban testet öltő munkásságát igen nagy elismerés övezte, rövid idő múltán külföldön is az ő tollából jelent meg a legtöbb török népköltési anyag. Az európai turkológia központjai már Kúnos törökországi kutatóútjával egyidőleg figyelemmel kísérték munkáját. Ebben kétségtelenül nagy része volt a Kúnos tudományos pályáját elindító Budenznek is.

Radloff Probenje különlegesen fontos helyet foglal el Kúnos munkái között, t. i. az anatóliai és ruméliai török nyelvek és népköltési alkotások bemutatásával ő is részt vett ebben a hatalmas sorozatban. Nem kevésbé fontosak Leidenben és Lipcsében megjelent németnyelvű munkái. Helytálló a turkológus és folklorista, G. Jacob megállapítása, miszerint Kúnos vetette meg a török folklórkutatások alapjait. Az ismert német tudós -, aki rendkívül sokat tett a török népköltés európai megismertetése érdekében - ugyanis ezt hangsúlyozza *Türkische Bibliothek* c. munkájában.

Amikor Kúnos 1925-26-ban a török kormány meghívására Isztambulban és Ankarában előadásokat tartott, több műve megjelent törökül is.

Kúnos az 1880-as években valóban szűz területen látott munkához. Az oszmán nyelv (Osmanli) és kultúra kutatása teljesen háttérbe szorította az anatóliai és ruméliai népi nyelv és népi kultúra kutatását, ezért Kúnos munkája valóságos felfedezésként hatott. Ezek a kutatások új távlatokat nyitottak a törökség anatóliai és ruméliai ágait tanulmányozó turkológusok előtt.

Kúnos, aki a II. világháború utolsó évében, 1945-ben hunyt el, életében számos elismerésben részesült. Tagja volt többek között a Magyar Tudományos Akadémiának, a párizsi Société Asiatique-nak, a Nemzetközi Közép- és Kelet-Ázsiai Társaságnak, igazgatója a Magyar Királyi Keleti Kereskedelmi Akadémiának.

Művei

Kúnos Ignác számtalan idegen nyelvű* műve közül a fontosabbak:

1. Nyelvőrkalauz, 1883.
2. Három karagözjáték, 1886.
3. Oszmán-török népköltési gyűjtemény, 1887-89.
4. Török népmesék, 1889.
5. Anatóliai képek, 1891.
6. Kisázsiai török nyelvjárások, 1892.
7. Orta-ojunu, 1899.
8. Köroglu, 1893.
9. Kisázsiai török népregények, 1892.
10. Kisázsia török dialektusairól, 1896.
11. Turkish firy tales and folk tales, London, 1896.
12. Mundarten der Osmanen, St. Petersburg, 1899.
13. Nasreddin hodsa tréfái, 1899.
14. Chrestomathia turcica, 1899.
15. Schejch Sulejman efendi's Tsagataj-osmanisches Wörterbuch, 1902.
16. Janua lingua ottomanicae. Oszmán-török nyelvkönyv, 1905.
17. Türkische Volksmärchen aus Stanbul, Leiden, 1905.
18. Ada-kálei török népdalok, 1906.
19. Fortyfour Turkish Fairy Tales. Illustrated by Willy Pogany, London, 1913.
20. *Kisázsiai török nyelv, 1890.*
21. *Türkische Volksmarchen aus Ada-kale, Leipzig - New York, 1907.*
22. *Beitrage zum Studium der Türkischer Sprache und Literatur, Leipzig - New York, 1907.*
23. *Török földön. A kis-ázsiai és bagdadi vasút történetével, 1911.*
24. *Mosolygó napkelet, 1930.*
25. *A szótlán királykisasszony, 1980.*
26. *A török hodzsa tréfái, 1996.*

Törökül megjelent műveiből:

1. Anadolu Halk Edebiyatı (Anatóliai népköltés) ford. Halil Fikret. Halk Bilgisi Mecmuası, CI, 1928, p 55-66.
2. Türkler-Macarlar. Bizim Türk Kardeşlerimize Eski Bir Hikâye (Törökök-magyarok. Egy régi történet török testvéreink számára) Türk Duygusu, I. 4. 1329/1913, p. 6.
3. Halk Edebiyatı Örnekleri, 1. Mâniler (Mutatványok a népköltésből. 1. Mánik) Halkın Sesi. İstanbul 1339/1913. Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 55 p.
4. Halk Edebiyatı Nümuneleri. Türkçe Ninniler (Mutatványok a török népköltésből. Török altatódalok) İstanbul, 1341/1925, Orhaniye Matbaası, 60 p.
5. Ortaoyunu: Büyücü oyunu (Varázsló-játék) İstanbul 1304/1888, 32 p.
6. Helva Topu Geçti (Elrepült a helva-labda) Folklor, 2. évf., 19-22. S. 11-12-1-2/1971-1972, p. 42-46.
7. Ağlayan Elma ile Gülen Elma. Merak Şah ile Sade Sultan. İki Türk Masalı (A síró alma és a nevető alma. Merak sah és Sade szultán. Két török mese) İstanbul, 1968. Tan Matbaası, 32 p.
8. Gül Güzeli ve Başka Masallar. İki Türk Masalı (Rózsa-szépe és más mesék. Két török mese) İstanbul, 1968. Tan Matbaası, 22 p.
9. Keloğlan Masalları (Tarfejű meséi) İstanbul, 1968, Tan Matbaası, 32 p.
10. Adakale Türk Masalları (Adakalei török népmesék) ford. Necmi Seren, İstanbul, 1946, Ahmet Halit Kitabevi, 128 p.
11. Nar Tanesi ve Başka Masallar. Üç Türk Masalı (A gránátalmaszem és más mesék. Három török mese) İstanbul, 1968, Tan Matbaası, 32 p.
12. Parmaksız Ahmet ile Macun. İki Türk Masalı (Ujjnélküli Ahmet és a madzsun /édesség-fajta/. Két török mese) İstanbul 1968, Tan Matbaası, 32 p.
13. Rüzgâr Dev ve Zengin Kardeş ile Fakir Kardeş. İki Türk Masalı (A szél-óriás és a Gazdag testvér meg a szegény testvér. Két török mese) İstanbul, 1968, Tan Matbaası, 32 p.
14. Sihirli Ayna ve Külâh, Kamçı ile Seccade. İki Türk Masalı (A varázs-tükör és A süveg, az ostor meg a szőnyeg. Két török mese) İstanbul, 1968. Tan Matbaası, 32 p.
15. Yedi Başlı Ejderha ve Başka Masallar (A hétfejű sárkány és más mesék) İstanbul, 1968. Tan Matbaası 32 p.
16. Yılan Peri ve Dev Oğlu. İki Türk Masalı (A kígyó-tündér és az óriásfia. Két török mese) İstanbul, 1968. Tan Matbaası 29. p.
17. *Türk Halk Türküleri (Török népdalok), Yayina hazırlayan: Ali Osman Öztürk, Önsöz: Edit Tasnádi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.*

* A bibliográfia-válogatás török olvasók számára készült, ezért a magyarul kiadott művek itt idegen nyelvűnek számítanak. A rövid bibliográfiát néhány címmel kiegészítettük (A ford.)

Kúnos Ignác török nyelven tartott egyetemi előadásai

I.

Egyszer volt, hol nem volt, Allahnak sok teremtménye volt... Én iskolába jártam, és volt egy módos nagybátyám. Ez a nagybátyám gépészként a nyári hónapokban a vidéket járta, cséplést vállalt az uradalmakban, és megjavította a gépeket. Egy szép napon - én tizenhét éves voltam, és akkoriban végeztem el a gimnáziumot Debrecenben - Moldvából¹ hazatérőben meglátogatott bennünket a nagybátyám. Végigkérdezte, hogy s mint vagyunk, aztán kávé és csibuk mellett mesélni kezdett azoknak az országoknak a nyelvéről és szokásairól, amelyekben megfordult.

- Minden nép közül a törökök állnak a legközelebb a szívemhez, és a török nyelvet tanultam meg a legkönnyebben - szögezte le végül. Moldva akkoriban török kézen volt.

- Milyen a török nyelv? - kérdeztem.

- Nagyon szép a hangzása, és megtanulni is könnyű - kaptam választ a kérdésemre.

Amikor azt kérdeztem, hogy miben áll szépsége és könnyűsége, nagybátyám így válaszolt:

- Kiejtése olyan, mint a magyar nyelvé, harmóniája is, mint a mi nyelvünké, és szavainak jó része a magyarban is megvan.

- Például? - kérdeztem.

- Ami nálunk **kapı**, az nálunk kapu; az ő **elmajuk**, **arpajuk**, **teknejük**, **baltajuk** nálunk alma, árpa, teknő, balta; a török **bekâr** (bekjar), **civan** (dzsivan) magyarul betyár, zsivány, a **biçak** (bicsak) magyarul bicsak; **çizme** (csizme) csizma; **pabuç** (pabucs), papucs; **kalpak**, kalpag; a török **deve**, **deli**, **haraç** (haracs), **kayısı** (kajiszi), **katran** nálunk teve, deli, harács, kajsz, kátrány. Náluk **kepenek**, nálunk köpönyeg; náluk **pide**², nálunk pite, az ő **sarmajuk** (szarma), **dolmajuk** nálunk is szárma, dolma³. A **koçanra** (kocsan), **leventre**⁴, **mahmurra**, **ormanra**, **keçire** (kecsi) nálunk kocsányt, leventét, mámort, ormánt⁵, kecskét mondanak. A **tabur** magyarul tábor; a **tepsi** (tepszi)⁶ tepszi; a **tezek** tőzeg. Náluk **cep** (dzsep), nálunk zseb; az **ata** atya; az **ana** anya; a **tavuk** tyúk; az **arslan** (arszlan) oroszlán; a **bağa** (baa) béka; a **boğa** (boa) bika, a **çadır** (csadir) sátor; a **çalı** (csali) csalit; a **çarık** (csarik) saru; a **çok** (csok) sok; a **küçük** (kücsük) kicsi; a **kazan** kazán; a **koç** (kocs) kos; a **dana** tinó; a **kendir** kender; a **toplu** toklyó; a **satıcı** (szatidzsi) szatócs; a **sakal** (szakal) sakál; az **öküz** ökör - és még mennyi, de mennyi szó...

¹ Az oszmántörök Romániát Eflâknak (Havasalföld, Havaselve) vagy Ulahyhának (Oláhország) ill. Boğdannak (Moldva, Moldava, Moldova) nevezték, ugyanis e két fejedelemség alkotta Romániát, azaz „Memleketeyn”-t (két ország). Havasalföld 1455-ben Fâtih (Hódító) Mehmet szultán idejében került török fennhatóság alá, s 423 esztendeig, az 1878-as Berlini Szerződés megkötéséig maradt török kézen. 1858-ban a nagyhatalmak védnöksége alatt Havasalföld és Moldva összevonásával jött létre az „Egyesített fejedelemség”. 1862-ben a két fejedelemség nemzetgyűlései is egyesültek: megalakult Románia.

² A török pide szó olasz eredetű.

³ A magyarban tájszavak, a szárma jelentése: ‘töltött káposzta’, a dolmaé: ‘töltött paprika’.

⁴ A török levant szó is olasz eredetű. A janicsárok idejében a tengerészeket hívták így.

⁵ Az ‘erdő’ jelentésű török szó Ormánság (‘erdőség’) helyneveinkben él.

⁶ M. Poppe mutatta ki, hogy a török tepszi szó eredetileg a kínaiból származik, és a mongolból került át a törökbe. (vö. Die mongolischen Lehnwörter im komanischen, Németh Armağanı, Ankara, 1962., p. 339)

Mialatt a nagybátyám kétszáznál is több szót sorolt, az érdeklődés bennem nőttön-nőtt.

- Ahelyett, hogy latinul, görögül tanulsz, fiam, tanulj inkább törökül - mondta a nagybátyám. - A török a hozzánk legközelebb álló nép, nyelvük a legközelebb áll a mi nyelvünkhöz. Ha törökül tanulsz, szolgálsz vele a törököknek is és a saját hazádnak is.

Mélyen elgondolkodtam nagybátyám szavai fölött. És az idő, mint a mesében, repült. Miután városunkban elvégeztem a gimnáziumot - éppen negyvenhat esztendővel ezelőtt -, elhagytam szülővárosomat, és beiratkoztam a pesti egyetemre. Vámbéry⁷, a leghíresebb európai turkológus volt akkor a török nyelv tanára. Pestre érkezésem után egy héttel már a híres mester tanítványa voltam, és elkezdtem törökül tanulni. Három évig hallgattam Vámbéry óráit. A török mellett az ujjur⁸, a tatár⁹ és a csagatáj¹⁰ nyelvekkel is foglalkoztam.

Egy szép napon, amikor a pesti utcákon sétálgattam, tulipánt és jácintot szedtem, és Duna-vízet ittam, rábukkantam egy édességboltra, melynek fezt viselő gazdája nemrégiben jött Törökországból. A bolt maga icike-picike volt. Köszöntöttük egymást, némi nehézséggel pár szót is váltottunk. Ettem az édességeiből, aztán egyre jobban belemélyedtem a beszélgetésbe. Amilyen jól szórakozott ő az én akadozó-dadogó török beszédemen, épp annyira élveztem én is az ő törökségét. Ó, milyen finomak voltak azok az addig soha nem ízlelt **lokumok**, **halvák**¹¹, a különböző pürék és krémek!... Valóságos bolondja lettem az árus édességeinek. De túl a csemegézésen, még szenvedélyesebbé vált bennem az érdeklődés a török nyelv iránt, egyre jobban vágytam arra, hogy törökül beszéljek. Közben teltek a hetek, hónapok, én elvégeztem az egyetemet, megszereztem a doktori és tanári címet, és huszonegy éves felnőtt fiatalember vált belőlem. Ha megtanultam is törökül, olvasmányaim, a történelmi szemelvények és a **şarkık**¹² nem igen nyerték el a tetszésemet. Az a török nyelv, amelyet tanultam, nem

⁷ Vámbéry Ármin 1832. március 19-én Dunaszerdahelyen született. A szegény családból származó gyermek korán árvaságra jutott, de később egy kocsmáros örökbe fogadta. Csak három évig járhatott iskolába. Tizenkét éves korában szabóinasnak állt. Már gyermekkorában megmutatkozott nyelvek iránti tehetsége, ezért az inaskodás nem tartott túlságosan sokáig. Évek során összegyűjtött pénzével újra beiratkozott az iskolába, s végül elvégezte a pozsonyi gimnáziumot. Magánórákat adott, hogy fenntartsa magát. Még diákkorában elsajátította a legfontosabb európai nyelveket, és húsz éves korára már elég jól tudott törökül is. 1857-ben báró Eötvös József támogatásával kijutott Isztambulba, ahol azután hat évet töltött el. A magyar turkológia kiemelkedő alakja mindenek előtt a közép-ázsiai törökök nyelvének tanulmányozásával szerzett hírnevet. Abuşka nevű csagatáj szótárának fordítását Budenz József adta ki 1862-ben. Számtalan cikke mellett Vámbéry 38 könyvet ill. önálló tanulmányt jelentetett meg. A nagy tudós 1913. szeptember 15-én hunyt el.

⁸ Az ujjurokra és az ujjur nyelvire vonatkozólag I. Ahmet Caferoğlu: Türk Dili Tarihi I., İstanbul, 1970., pp. 149-192.

⁹ Kezdetben a Dzsingisz kán hadseregét alkotó sokféle törzsből származó népelemet nevezték tatárnak. Ezek között voltak törökök - valamint, ha elfogadjuk az ural-altaji nyelvrokonságot, a törökök rokonainak számító mongolok és tunguzok is. Később - tévesen - a kazáni törököket, ill. nyelvüket kezdték tatárnak vagy kazáni tatárnak nevezni.

¹⁰ A csagatáj a keleti török nyelv fejlődésével alakult ki, a XI. sz.-ban kialakuló karakhanidának, ill. az ezt követő horezminek a folytatásaként. A XVI. sz. után elveszítette jelentőségét. A csagatáj nyelv Ali Şir Nevai (1441. február 9.-1501. január 3.) idejében élte legvirágzóbb korszakát.

¹¹ A lokum keményítő-alapanyagú, porcukorba forgatott kis kockák formájában kínált édesség; a helva (halva) cukorból, (szézámm)olajból és lisztből vagy darából készült édesség.

¹² A şarki ('dal, ének') az arab-perzsa mintákat követő dívánköltészet aruzban (időmértékes verseléssel) írt versformája.

túlságosan hasonlított arra, amelyet beszéltem. Ha elolvastam egy harminc szóból álló mondatot, azt tapasztaltam, hogy a harmincből húsz szó volt arabul, hét perzsául és legföljebb három szó volt török. Ez az összevisszaság nem volt ínyemre, ez a nyelvi hármasság nekem egy csöppet se tetszett - Vámbéry mester óráin pedig mindig ilyen szövegeket olvastunk.

Egy órán, amikor Naima¹³ történeti munkájának egy részletét olvastuk, megkérdeztem:

- Az oszmánok nyelve miért nem török, Uram? Olyan sokat olvastak a törökök, hogy teljesen rászoktak az arabra, a perzsára?

- Az oszmánoknak kétféle nyelve van, fiam - válaszolta Vámbéry. - Az egyik, úgy, ahogy mondtad, a tanultak, az efendi¹⁴, a másik pedig a nép, vagyis az iskolázatlanok nyelve...

Míg azon gondolkodtam, hogy az-e a nép nyelve, amelyen az ismerős édességáros beszél, tanárom újra megszólalt:

- Azon kívül, hogy a népnyelvben nincs sok arab és perzsa szó, a mondatok is rövidek. Tudnod kell azonban, hogy a durvának nevezett népnyelvnek nincs nagy becsülete a törökök körében.

- Vajon miért van ez így? - kérdeztem.

- Pusztán azért, mert az a nép nyelve, mert nincsenek benne arab és perzsa szavak, egyszóval *csak* törökül van - felelte.

Bár értettem mesterem szavait, értelmüket nem tudtam felfogni.

- Mitől lenne egy nyelv durva, Uram? Az emberek lehetnek durvák, de a nyelv hogy volna az?

- Az oszmánok véleménye szerint ez lehetséges - mondta a Mester. - Például, ha az arab *lejl-ü nihâr* vagy a perzsa *ruz-uşeb* helyett *gece-gündüz* ('éjjel-nappal') írsz, az durvának számít.

Még mindig nem értettem.

Szerintem a *gece-gündüz* szebb is, finomabb is...

- Talán igaz, az isztambuli tollforgatók szerint azonban mégsem így áll a dolog. Szerintük az arab kifejezések és a perzsa *izafet*-szerkezetek¹⁵ tetszetősebbek, kellemesebbek, és jobban illenek az irodalom nyelvéhez.

Meghallván az irodalom szót, újra gondolkodóba estem.

- Vajon van-e a törököknek népköltésük? - kérdeztem meg végül.

- Amennyire én tudom, nem nagyon van - felelte.

- Hát Ahmet Vefik Pasa¹⁶ *Közmondások* c. gyűjteménye, vagy Naszreddin Hodzsa¹⁷ világhírű, és az összes nyugati nyelvre lefordított anekdotái nem számítanak népköltésnek? - kérdeztem.

¹³ *Naima Története* az egyik legkiválóbb török történetíró, Mustafa Naima (1652 (?1655)-1715 (?1716)) műve, amelyben III. Murat és IV. Mehmet szultán korának, az 1659-1691 közötti éveknek az eseményeit írja le. A hatkötetes munka több fejezetét európai nyelvekre is lefordították. *Magyarul: Naima Táríkhjából, Török történetírók, 3. 1916., ford. Karácson Imre*

¹⁴ Az efendi szó régen a tanult emberek megjelölésére szolgált, és a személynév után állt.

¹⁵ Az izafet-szerkezetben a töröktől eltérőleg a jelző/birtok a jelzett szó/birtokos után áll.

¹⁶ Ahmet Vefik Paşa (1823-1891) Yahya Naci Efendi szultáni tolmács unokája, Ruhuddin Efendi fia iskoláit a Mühendishanében kezdte, majd követségi tolmácsként kiküldött apjával együtt tizenegy éves korában Párizsba került, s gimnáziumi tanulmányait ott végezte. 1837-ben kezdte meg tisztviselői pályafutását, 1840-ben követségi titkár Londonba, 1842-ben rövid időre Szerbiába küldték. Ettől kezdve sűrűn váltogatva különböző magas állami tisztségeket töltött be, 1872-ben pl.

- Hát igen, körülbelül ennyi a törökök népköltése, többről nem tudok - mondta Vámbéry.

- Amennyire én tudom, Uram, a világ egyetlen népe sem lehet meg irodalom nélkül, éljen bár a vadság fokán, legyen bár iszlámhívő vagy keresztény. Isten teremtményeinek népköltése a nép gondolkodásának kifejezése, ajkainak nevetése, lelke öröme, gondjainak panasza; ha töri a fejét: gondolata; ha bánata van: bújának sebe; ha öröme van: boldogságának rózsája, jácintja. A török nép nem gondolkodik? Kertjében a rózsának nincs színe, illata? Csalogányai nem csattognak? Száz szónak is egy a vége: hiába állítja Ön azt, hogy a törököknek szinte nincs népköltése, én nem hiszem el. Nem hiszem, bizony Isten, nem...

A mester pár percig gondolataiba merült, aztán ragyogó szemekkel rám nézett:

- Talán igazad van. Talán nem is igaz, amit hallottam. Lehet, hogy tévedés. Legjobb lesz, ha Törökországba utazol. Kutasd föl a török nép irodalmát! Isten kísérjen utadon!

Rövidre fogva a szót, nem telt bele három-négy hét, fölkészültem az útra, és a pesti kikötőben felszálltam egy Törökországba induló hajóra. „Aki bújt, aki nem, megyek! Isten áldjon mindenkit!”

A gözösünk útnak indult.

Mentünk, mentünk, mendegéltünk, míg egy szép napon, miután átjutottunk a Kazán-szoroson, az Ada-kale nevű kis török sziget¹⁸ elé, pontosabban Orsova városához értünk. Ekkor láttam

kulturális és népoktatási miniszter; a török-orosz háború idején miniszterelnök is volt (1878.). Két és fél hónap múlva felmentették, és kormányzónak nevezték ki Bursába. 1882-ben újra miniszterelnök lett, de három nap múltán újra felmentették. *Bursai kormányzóként, valamint Molière-fordításaival sokat tett a török színházért. Lehçe-i Osmani (Oszmán nyelv) c. munkája 1877-ben jelent meg. Magyarul l. Erődi B., Ahmed Vefik pasa (Vasárnapi Újság, 1868) Isztambuli - Rumelihisarban lévő - tengerparti nyaralójában hunyt el 1891. április 2-án.*

¹⁷ Naszreddin Hodzsa (Nasreddin Hoca) (1208-1284) a török népi humor legnagyobb filozófusa. Sivrihisar, Hortu köyüben született, apja Abdullah, a falu imamja (pap) volt. Maga is imam, majd tanító lett Sivrihisarban, ill. Akşehirben. Akşehirben nagyon megszerette, itt nősült meg, és itt is halt meg. Naszreddin Hodzsát anekdotái - amelyeket a török nép évszázadokon keresztül csiszolt-gazdagított - a török humor legnagyobb mesterévé emelik. Hírneve az egész világon elterjedt, anekdotáit minden nyelvre lefordították.

Magyarul utoljára: Kúnos Ignác: *A török hodzsa tréfái*. Terebess Kiadó, 1996; ill. a Naszreddin-anekdoták magyar kapcsolatairól: Tasnádi Edit: *A halhatatlan Hodzsa*. Török Füzetek, 1996/3.

¹⁸ Adakale - Ada Kale (sziget - vár) a XV. sz. első éveiben a Duna mentén ellovagoló oszmán törökök népesítették be. Ezen a bűbajos szigeten eredetileg nem volt vár - később az osztrákok meg-megújuló támadásai miatt emeltek itt a törökök várfalakat, s erről kapta a nevét. Miután 1830-ban az oszmán helyőrségek visszavonultak a szerb várakból, a sokáig török kézen lévő sziget kivált az Oszmán Birodalomból, de ennek ellenére, mivel a szigetlakók mind törökök voltak, gyakorlatilag mégis a törökök fennhatósága alatt maradt. 1878-ban - bár az 1878-ban az ajasztafanoszi szerződés előírta a kiürítését, erre nem került sor, az oszmán állam, egy kerületi igazgatót és egy bírót küldve fenntartotta uralmát, s az állami évkönyvekben Adakale török területként szerepelt. Az első világháború után 1920. június 4-én a trianoni békeszerződéssel az Osztrák-Magyar Monarchiától Romániához került volna, Törökország azonban ezt nem fogadta el, ezért csak az 1923-as Lausanne-i békeszerződéssel csatolták véglegesen Romániához, s ezzel véget ért itt az ötszáz török éves uralom. Adakale volt az egyetlen teljesen török városka Romániában. A százötven házat számláló kisvárosban hétszázötven török élt. A nagy aldunai folyószabályozás következtében a többi környékbeli faluval és városkával együtt az ezerkilencszázhetvenes évek elején eltűnt a hullámsírbán. Részletesebben l. O. F. Köprülü - B. Kütükoğlu: *Ada Kale, Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1974. P.32.

először törököket. Voltak, akik guggoltak, voltak, akik álldogáltak, vagy törökülésben ültek szép sorban, akárcsak a fűzfák a Duna-parton, és várták az utasokat. Miközben fülem hegyezve figyeltem az emberek beszédét, egy ada-kalei fiatalember ajkáról édesbús dal szállt fel.

Ó, az az öröm a szívemben, ó, az a boldog megkönnyebbülés!

- Énekelj még, testvér, énekeld csak azt a *şarkit*! - kérleltem.

- Nem *şarki*, hanem *türkü*, *türkü*... - javított ki.¹⁹

- Miféle *türkü*? - kérdeztem.

- Buda dala - felelte.

- Annál jobb! Még jobb! Hisz épp ez az, amit kerestem! - örvendeztem.

Ha négy szemem lett volna, mindegyikkel nézem, ha négy fülem lett volna, mindegyikkel hallgatom. Buda dala volt az első dal, amelyet török szájából hallottam. Így szólt:

Tavasza lett, nyár, ne dalolj, fülemüle,
Szívembe hasít a fülemüle éneke.
Elérkezett a rózsavásár ideje -
Elfoglalta a *nemcse* a fényes *Budint*.²⁰

A kutaknál nem lehet már *abdeszt* végezni,
A dzsámikban nem lehet már *namazt* végezni²¹,
Az épületek helyén romokat látni -
Elfoglalta a *nemcse* a fényes *Budint*.

Buda közepén van hosszú piaca,
Középen áll Szultán Ahmed dzsámija,
A Kába-kőhöz hasonló formája -
Elfoglalta a *nemcse* a fényes *Budint*.

A löportüzek bennünket megzavartak,
A szultáni dzsámik²² mind lángra kaptak,
A fiatal tisztek a tűzben pusztultak,
Elfoglalta a *nemcse* a fényes *Budint*.

E határvidéknek Buda volt a feje,
Vérrel gyúrván földje, minden egyes köve,
Cserkesz Alemdar volt az elesettek feje -
Elfoglalta a *nemcse* a fényes *Budint*.

¹⁹ Türkü (népdal) általában hét- vagy nyolc szótagos sorokból álló költemény. Ismeretlen költője általában a szerelemről, szépségről, a természetéről, a fiatalságról dalol. A szájról szájra terjedő dalok témája gyakran szomorú.

²⁰ Nemse, nemçe (nemsze, nemcse) - az oszmánok így nevezték az osztrákokat, Budát pedig Budinnak.

²¹ Abdes (aptes): a namaz előtt végzett rituális mosdás; namaz: az iszlám vallás által előírt napi öt rituális ima.

²² A szultánok építtette két vagy négy minaretos dzsámikat Selâtin (arab többes szám: szultánok) Câmi'i-nak nevezték. Ilyen a Sultan Selim camii (Szultán Szelim dzsámi) vagy a Süleymaniye camii (Szülejmánije dzsámi).

Mekka irányából jött az ágyúzás,
Csütörtöki nap és napfogyatkozás,
Pénteki nap volt, Budának pusztulás -
Elfoglalta a *nemcse* a fényes *Budint*.

Mi ez, ha nem népköltészet? Hogy nincs a törököknek népköltése? Mit szólna az én pesti mesterem, ha itt volna?...

- Tetszett Önnek, Uram, a mi adakalei dalunk?

- Nagyon tetszett! - válaszoltam. - Szívemből hálás vagyok, és nagyon köszönöm. Tud még más dalt is?

- Ha kijön a szigetünkre, énekelek még!

Nem sokat gondolkodtam, összekaptam a cókmókomat, és kiszálltam a hajóból. Kiléptem a mólóra. A török népköltés gyűjtése, amire én Pesten készülődtem, íme, elkezdődik, gondoltam magamban, és beültem az egyik várakozó csónakba. Vitorlát bontva hajóztunk a szigetre. Legalább egy kicsit hozzászokom a török beszédhez, mielőtt Isztambulba érek, gondoltam. Tavasz volt. A kertekben épp nyíltak a rózsák. Locsogott-csacsogott a Duna vize. Boldogság járta át az én ifjú szívemet is.

Amikor az ötszáz lakost számláló szigetre tettem a lábam, a városka lakói fogadtak, s elvittek egy közeli kávézóba. Kávét és cigarettát kínáltak, kérdezték, honnan jövök. Kellemes beszélgetésbe merültünk. Engem tulajdonképpen az adakalei törökök érdekeltek. Őutánuk érdeklődtem.

- A vár túloldalán van a fiatalok kávézója. Estefelé menj oda, hallasz ott majd *şarkit* is, *türkü*t is - mondták.

A fiatalok között volt egy Fehmi Efendi nevezetű, leginkább övele melegedtem össze. Tanult fiatalember volt, akkoriban végezte el a ruszei²³ gimnáziumot. De mert iskolázott volt, a *türkü*knek és más efféléknek nem tulajdonított jelentőséget.

- Ostoba dolgok - csak a tudatlanok szórakoznak rajtuk, engem nem érdekelnek - mondta. Minthogy nem tudtam vele megértetni, hogy mit is akarok, csak sétálgattunk, beszélgetéssel, a jövő-menőket figyelve mulattuk az időt. Alighogy véget ért az esti *namaz*, indultunk Fehmi-vel a fiatalok kávézója felé. A vár legtávolabbi zugánál, félreeső helyen állt egy alacsony kaliba - ez volt a kávézó. Fiatalok ültek benn, énekeltek, verset mondtak, vígan voltak.

- Itt a csónakosod a kikötőből, aki Buda dalát énekelte. Őt énekeltesd meg, és jegyezd föl a dalait - mondta Fehmi.

Hát a csónakos, alighogy meglát, nem rágyújt egy *türkü*re!

A Szigeten járogattam,
Keserédes vizét ittam,
Galambomtól, jaj, elváltam,
Hej Sziget, drága Sziget, áldjon Isten, drága Sziget!

A Szigetnek virágai,
Elhallgattak madarai,
Szokatlant szólnak fiai,
Hej Sziget, drága Sziget, áldjon Isten, drága Sziget!

²³ A román-bolgár határt alkotó Duna fontos kikötővárosa, más városokkal vasúti összeköttetése is van.

A Szigetnek asszonyai,
Şalvar²⁴ hordnak férfiai,
Igen büszkék az ifjai,
Hej Sziget, drága Sziget, áldjon Isten, drága Sziget!

- Tovább! Tovább! Még, még! - lelkesedtem.

A csónakos kicsit gondolkodott, aztán újra rákezdte:

Plevne²⁵ közepében alakult a sereg,
Osman Pasa²⁶ balján kapott sebet,
Negyvenezer katonával foglyul esett.

Puskájának vége kiverve ezüsttel,
Aranyszín bajuszom lekókadtt, lecsüggedt,
Nyelvtudatlan kozákok²⁷ körbevettek.

(refrén)

Megyek én, a Balkán²⁸ nem érhet véget,
Nézek hátra: nem hoznak segítséget.

- Brávó! Hogy volt! - kiáltottam.

- Akad még, ha adsz baksist!

- Tessék, itt van, folytasd!

A fiú új dalba kezdett:

Elsütötték Plevnéből az ágyukat,
Az iszlám segítette a bolgárokat,

²⁴ Şalvar: bő nadrág, bugyogó - török férfiak és nők hagyományos viselete.

²⁵ Plevne (Pleven) észak-bulgáriai város, a „93-as háború”-ként emlegetett 1877-78-as nagy török-orosz háborúban a ruméliai összecsapások színhelye. Három nagy csata folyt itt le: 1877. július 20-án, 30-án és szeptember 11-én. A számbeli fölényben lévő orosz sereg mindháromban vereséget szenvedett a törököktől.

²⁶ Gazi Osman Paşa (‘a győzedelmes Osman tábornok’) (1832-1900), a nagy török hadvezér Tokatban született, családneve Yağcıoğulları volt. Amikor apja a jobb megélhetés reményében Isztambulba költözött, fiát katonai iskolába adta. Miután elvégezte a beşiktaşlı alap-, majd a Kuleli közép fokú katonai iskolát, a Szultáni Hadiakadémiára került. 1852-ben húsz esztendősen hadnagyi ranggal, iskola-másodikként végzett. Különböző helyeken szolgált. 1875-ben a nisi (Szerbia) török hadtest parancsnokának, majd még ugyanabban az évben a vidini hadtest parancsnokának nevezték ki. 1876-ban gyorsan leverte a nagy szerb felkelést, s ezzel romba döntötte az oroszok reményeit. Miután Zajcsárnál szétverte az orosz tábornokok által irányított szerb sereget, negyvennégy évesen marsalli rangot kapott. A török történelem legnagyobb háborúi közé tartozó 1877-es török-orosz háborúban, a plevnei harcokban a török sereg fővezére. Itt mutatott bátorsága és katonai tudása a nyugati katonai iskolákban és akadémiákon sokáig tananyag volt. 68 éves korában Isztambulban hunyt el; türbéje a Fatih dzsámi udvarán áll.

²⁷ Itt az orosz kozákoknak is nevezett keresztény kozákokról van szó.

²⁸ A ‘Balkán’ török eredetű szó, jelentése ‘hegy’.

Tudd meg hát, te Hamit szultán,²⁹
Eladták a ruméliaiakat.³⁰

Kék-fehér a sátorunk
Nem is volt idén nyarunk,
Hej, írnok, más könyvbe írd be,
Rosszul megy most a sorunk.

Fekete-tenger hullámozott,
A közepe meg karikázott,
Az átkozott Damat Pasa
A muszkával mit pusmogott?

És a tenger folyik tova,
A partjait mossa, mossa,
Oszman Pasa éljen soká,
Bulgárokat eltapossa.

A tenger szól: nem folyok én,
Duna felé nem nézek én,
Jöhet százezer kozák is,
Szól a pasa: nem félek én.

Ezek a **makammal**³¹ énekelt, bánatos és gyönyörű történelmi dalok olyan mély hatást gyakoroltak ránk, hogy a szemünkből patakzottak a könnyek.

- Tudsz még hasonló dalokat?

A fiú lehalkította a hangját:

- Énekelek még, de vigyázz, hogy mások meg ne hallják...

- Te csak énekelj! Mitől kellene tartanunk?

A fiatalember megint rázendített:

Az orosz a Dunán átkelt,
Őrjáratokat megfigyelt,
Oszman Pasa seregéből
Ötezer ágyú ráfelelt.

Véresen folyik a Duna,
A partjait áztatgatja,
Híres-neves Oszman Pasa,
Foglyul esik, fő-lehajtva.

Isztambulból jön a **kádi**³²,
Semmiben nincs többé jó íz,
Meghökken a zsarnok **kádi**,
Megőrült a bolond **kádi**.

²⁹ II. Abdülhamid (1842-1918); 1876-1909 között uralkodott.

³⁰ Az Oszmán Birodalom európai részein élő törököket ruméliaiknak nevezték.

³¹ Makam: hangsor a török zenében.

³² kadi (kádi): mohamedán bíró. Az Oszmán Birodalomban a Tanzimat koráig (török reformkor, 1839-) működtek.

A véres Duna szól: nem folyok,
Ellenségtől én nem tartok,
Amíg kezemben a kardom,
Plevnéből én nem mozdulok.

(refrén)

Lehet-e, **Bejek**³³, lehet-e,
Szárnysegéd pasát ölhet-e,
Hej, ti szultán zsarnokai,
A világ rátok marad-e?³⁴

Miközben a fiú ezeket énekelte, nyugtalanul figyelte környezetét. A barátai is mind izgatottak voltak. Amikor megkérdeztem, hogy mi az izgalom oka, lehalkította a hangját:

- Az ilyen dalok be vannak tiltva. Ne beszélj róluk senkinek. Ha valami baj lesz belőle, én nem tudok semmiről, érted?!

- Tudnod kell, hogy Rusze bolgár kézen van - magyarázta az egyik fiatal.

Végtelenül boldog voltam, hogy tilos voltuk ellenére lejegyeztem ezeket a dalokat. Íme, Uraim, itt van előttünk ez a dal: a török történelem egyik gyászos lapja. Talán ha én - az Önök magyar barátja - negyvenhárom esztendővel ezelőtt nem hallom, és nem őrzöm meg ezeket a Plevne-dalokat, mára teljesen elfelejtődtek volna. Szerencse, hogy a fülembe jutottak, és én most átadhatom Önöknek ezt a szent ajándékot.

A folklórtudományban annak is jelentősége van, hogy egy-egy dal melyik járásból, melyik faluból származik. Az nyilvánvaló, hogy az adakalei dalok odavalók, de az nem olyan egyértelmű, hogy a dunai vagy a plevnei népdalok hol születtek. Mindenfelé kérdezősködtem, de csak annyit sikerült megtudnom, hogy ez a két ballada-szerű **türkü** Ruméliában sokfelé ismertté vált. Talán a katonák szívéből szakadt ki, az ő vérük virága... Isztambulban biztosan lesz, aki tudja - mondtam.

- Ugyan, ott nincs senki, aki ismerné. Ha véletlenül ismerik is, úgy tesznek, mintha nem is hallottak volna róla - mondták.

- Vajon miért? - csodálkoztam.

³³ *bey (bej): régen: úr; főúr; fejedelem. Ma az udvarias megszólításban a férfiak neve után használatos.*

³⁴ A Mehmet Ali Bey által megzenésített Plevne induló szövege így szól:

Nem folyok én, szól a Duna,
Partom nem mosom én, mondja,
Híres-neves Osman pasa
Plevnét el nem hagyom, mondja.

Lehet-e az, lehet-e,
Fiú apát lelőhet-e,
Ti, a nép árulói,
A világ rátok marad-e?

A kardomat kőhöz vágtam,
A kő kettévált ott nyomban,
Ej, nagyhírű Osman Pasa,
Élj soká katonáiddal.

- Ismered az isztambuli helyzetet...

- Annyit tudok, hogy Isztambul az egész török nép fővárosa, szépségben az egész világ szultánja, sok millió török lakóhelye...

- Ez mind igaz, de ott tilos a nyílt beszéd, az egyenes gondolat, az érzelmek börtönben vannak, a gondolatok kalitkában. Azt tanácsoljuk, ha Isztambulba érkezel, felejtsd el az efféle nemzeti dolgokat, ne tereld a szót politikai ügyekre, háborús dalok iránt ne érdeklődj...

Miután két hetet töltöttem Ruszéban, és az ottani helyzet alapján nagyjából megértettem, amire Isztambullal kapcsolatosan utaltak, vonatra ülve (vagy *şömen-dö-fert* kellett volna mondanom?) Várnába³⁵ utaztam.

A Fekete-tenger hullámozott, a közepe meg karikázott, az én gondolataim és vágyaim egyre szabadabban szárnyaltak. Hisz addig még tengert se láttam. A dunai gőzösön összebarátkoztam egy várnai úrral. Ellátogattam hozzá, sétáltam vele a városban és környékén, és közben megint csak régi vesszőparipámról, a népköltészetéről beszéltem. Egy napon, szőlőskertek közelében, egy tengerparti kávézóban üldögélve élveztük az életet. A nap sugarai csillogva tükröződtek a tenger vizén, és olyan csodás látványt hoztak létre, hogy leírásához se bennem, se a tollamban nincs elég erő.

Várna lakóinak többsége török volt, az utcákon leginkább török szót lehetett hallani. Íme egy dal azok közül, amelyeket Várnában hallva jegyeztem le:

A *szeráj* előtt sorakoznak a fűzfák,³⁶

Ül a hadnagy, folyik az eligazítás,

A harcban elesők vitéz katonák.

Bulgária tőlünk katonát fog szedni,

A Sipkához³⁷ fogja őket küldeni,

Anyák fognak utánuk könnyet önteni.

Arabfia olajozza meg kését,

Olajozza, és vegye be Plevnét,

Anyák siratják majd küzdelmét.

(refrén)

Fickándoznak halak, a tenger hullámozik,

Várna fejét ma gondok emésztik.

Egy másik:

A piros-zöld zászló menyasszonyé, hitted?

A harcba induló még visszatér, hitted?

A trombita hangját mulatságnak hitted?

³⁵ Várna: fekete-tengeri kikötőváros Bulgária észak-keleti részén. Régi neve Odessus volt. A rómaiak, a bizánciak, majd a bolgár kánok után az oszmánok birtokolták. Valaha Várnában és környékén sok török élt, mára azonban számuk igen megfogyatkozott.

³⁶ A saray (szeráj) szót régen az anatóliai és ruméliai nyelvhasználatban állami vagy katonai intézmény hivatali épületének megjelölésére is használták.

³⁷ Sipka: város, ill. szoros Bulgáriában.

Régi palotákban sorsot húznak,
Akit kihúznak, fejét adja búnak,
Apja-anyja indulhat már útnak.

A kaszárnya előtt magas a ciprusfa,
Kinek jegyese van, kinek már asszonya,
Kit én hátrahagytam, pántlikás a haja.

(refrén)

Hej, Szultánom, engedj el most minket,
Vetess a tengerbe, hogy ha nem engedsz el,
Fogjuk el a muszkát, adjuk át tenéked.

Lám, alig öt hete, hogy elhagytam hazámat, és máris kinyílt előttem a ruméliai népköltés eleven kapuja. Beléptem és a versek kertjében virágokat szedtem. Igaz, kicsi ez a csokor, csak néhány virágból, néhány levélből áll, mégis benne van a virágokban a természet illata. Vajon létezhet-e akár csak egyetlen nép irodalom nélkül, ahogy Vámbéry mester vélte? Létezhet-e az emberiség kertje virág nélkül? Nem, nem, ez lehetetlen!

Lám a kis Adakale, bár Magyarországhoz tartozik, vagy Bulgáriában Várna, Rusze és Vidin is törökül érez, csalogányai törökül énekelnek, s dalaik mindenütt szívbemarkolóak. Hát a törökök hatalmas birodalma, a maga országában élő török nép? A világszép Isztambul? Semmi kétségem nem maradt aziránt, hogy a török folklór vége-láthatatlan tarka mezejére fogok találni. Olyan szultánságra, ahol a **türkü**kön kívül sok-sok féle csupa szín, csupa illat virág terem!

A föld minden népének vannak legendái, van népköltészete - miért ne volna a törököknek is? Ha mindenütt van mese és fabula, miért ne volna az oszmánoknak is? Amikor a legkülönbözőbb nyelveken létezik a népi komédia, miért épp Ertuğrul³⁸ unokáinál hiányozna?

Amikor törökül kezdtem tanulni, amikor a várnai gőzösre vártam, fogalmam se volt még a mesék, altatódalok, találós kérdések, a **máni**, a **karagöz** vagy az **ortaoyunu** létéről. Holott addigra már minden európai népnek és sok más népnek a folklóráját összegyűjtötték, lejegyezték és kiadták. Vannak könyvtárak, ahol bőségesen található a folklórra és népköltésre vonatkozó művek, ilyen tárgyú folyóiratok. Az arabok híres népmesegyűjteménye, az *Ezeregyéjszaka* világszerte hírnévre tett szert.³⁹ Az arab nyelv különböző dialektusait, az egyiptomi, szíriai, tunéziai, marokkói vagy tripoli arabot külön-külön dialektusként gyűjtötték, népköltésüket lejegyezték.

Még a tatároknak is vannak e tárgyban kutatásai. A kazáni tatárok 'dzsir'nek nevezett népdalait már régen kinyomtatták; az azerbejdzsán törökök népdalai is régen megjelentek. Csak az oszmánok maradjanak le, csak az ő népköltésük ne kerüljön napvilágra? Nem, Uraim, az nem lehet!

Amikor lejegyeztem a **türkü**ket, az bántott a legjobban, hogy nincsenek zenei ismereteim. Amikor verset jegyez le az ember, előfordul, hogy az adatközlőnek egy szó, vagy sor nem jut az eszébe, s akkor azonnal dúdolni kezd. Ha dallam nélkül memorizálja az ember a verset,

³⁸ Ertuğrul, a török „honfoglaló” négyszáz nomád családdal vándorolt be Kis-Ázsiába. Söğüt (Bilecik megye) környékén telepedett le, itt halt meg 1282 körül. Fia, Osman az Oszmán-ház névadója.

³⁹ Az arab irodalom egyik legszebb régi, anonim alkotása. Gyökerei a szanszkrit irodalomból a perzsába átkerült Hezar-efsânénak (ezer mese) nevezett történetekig nyúlnak vissza.

könnyen elfelejtheti, de ha a dallammal együtt tanulja, nem fogja elfelejteni. Ha zenetudós volnék, a szöveggel együtt a dallamot is lejegyezhettem volna. Fokozatosan ráébredtem, hogy más a török és más az arab zene, a *şarki* zenéje arabos, a *türkü* pedig török. Míg az arab zene sémi típusú, a török dalok zenéje, úgy érzem, az ural-altaji zenéhez hasonlít. Sajnos eddig nem akadt senki, aki a török dallamokat összegyűjtötte és lejegyezte volna⁴⁰. Holott a török nép zenéjét csak a népköltésben lehet föllelni. A török népzeneről legkorábban egy örmény zeneszerző *A csicseriborsós Horhor aga* c. zenés játéka⁴¹ adott hírt. Ezért aztán a nyugati népek koncertjein, ha török zene szerepel programon, nem mást, mint arab zenét hallunk.

A kuruc katonák énekelte nótákban, a Rákóczi-dalokban bőségesen találhatók török eredetű dallamok. Legnépibb hangszerünk neve mindmáig „török nay” (*ney*), azaz töröksíp. És milyen bús, milyen fenséges, mennyi érzelmet kifejező, milyen szívszorító dalai voltak ennek az elmagyarosodott töröksípnak!...

A magyar ember különben is sírva nevet és nevetve sír. A mi mosolygó sírásunk és szomorú nevetésünk a töröksíp örök emléke. Most, hogy ránk szakadt az I. világháború tragédiája és az utána következő igazságtalan béke, a töröksíp hatása még búsabb, még szívbemarkolóbb...

De ezt most hagyjuk... Várnai napjaim után összecsomagoltam súlyban és értékben is csekély holmimat, aztán sötétedéskor búcsút intve a ruméliai törököknek és a ruméliai *türkü*eknek, fölszálltam a Lloyd hajótársaság egyik szép isztambuli gőzösére.⁴²

A tenger fölött felbukkanó hold olyan volt, mint egy tündér képe. Ezüstös kerek orcája olyan fényesen tündökölt, angyaloktól vett szárnyainak gyémánt tollai úgy reszkettek, hogy csak úgy káprázott tőlük a szemem...

Hűvös szél fújt a muszkák felől, sötétbe burkolózott az egész környék, miközben hatalmas gőzösünk már kinn ringatódzott a tengeren. Messze hazámtól úgy éreztem, mintha bölcsőben feküdnék. Édesen aludtam, mint egy kis gyermek, és Isztambul képeit láttam álmomban.

Tente, baba, tente, tente...

⁴⁰ *Megtette ezt Bartók Béla dél-anatóliai utazása során 1936-ban. Gyűjtőútja tapasztalatairól, a magyar és a török népzene hasonló vonásairól először rádióelőadásban, majd a Nyugat hasábjain (1937) számolt be. Amerikában tovább dolgozott gyűjtését ismertető tanulmányán, ennek alapján készült az első publikáció: Béla Bartók: Turkish Folk Music from Asia Minor. ed. Benjamin Suchoff, Princeton University Press. Ahmed Adnan Saygun professzor, zeneszerző (1907-1991) - kísérője az anatóliai gyűjtőúton - a Budapesten őrzött hanganyag és feljegyzések gondos feldolgozásával az Akadémiai Kiadónál jelentette meg Bartók gyűjtését: A. Adnan Saygun: Béla Bartók's Folk Music Research in Turkey. Bartók törökországi népdalfelvételeit 1996-ban a Hungaroton dupla CD-n adta ki.*

⁴¹ Az örmény származású Dikran Çuhacıyan zenés darabok bemutatása céljával 1874-ben megnyitotta az Oszmán Opera Színházat. Ismertebb zenés darabjai: *Arif családja*, *A kopasz intéző*, ill. *A csicseriborsós Horhor aga*.

⁴² A Lloyd ausztriai hajótársaság tiszta utasszállító hajói Triesztből kiindulva, áthajóztak az Adrián, érintették Bulgária, Románia, Törökország és Görögország kikötőit, majd ugyanazon az útvonalon tértek vissza.

II.

Májusi reggel volt. Leráztam magamról az álom bódulatát, és kabinomból fölmentem a fedélzetre. Szemem tágra nyitva, mit látok? A paradicsom kapui nyíltak meg előttem, vagy még mindig álmodom? Megcsípem magam, aztán újra körbenézek... A fölkelő nap arany ragyogása szemkápráztatóan csillog-villog az ég kékjén. Előre nézek: akárha hegyek közé rejtőző tengernyi vizek áramlása, jobbra nézek: hegymagasságú dombok, a dombok tövében csillogó patakok; a patakok mentén, mint a gyöngyszemek, villák, paloták, források, kutak sorakoznak. És ha balra nézek, ugyanaz a látvány, ugyanolyan paradicsomi szépségű helyek! A Boszporusz: az Isten alkotta világ legtündéribb, legkielesebb vidéke, ahol vagyok... Előttem Isztambul álomi képe... Mögöttem a Fekete-tenger... a túloldal Anatólia... és egész testemet körülöleli Kelet lágy levegője. A mesék világába, dzsinnek és tündérek országába, rózsák és csalogányok varázslatos honába kerültem.

A csodálattól és az örömtől földbe gyökeredzett a lábam, a szemem nem tudtam levenni a látványról, szívem úgy dobogott, mint egy kis madárkáié. Lelkesen forgattam a fejem, hol a *Rumelihisari*, hol *Anadoluhisari* felé, ez *Bebek*, ez itt *Beylerbeyi*, az ott *Beşiktaş*, amaz *Üsküdar*, hol az egyik part látványa ígéz, hol a másikat bámulom ámulattal. S hajónk közben haladt előre, mint egy teher alatt nyögő griffmadár...

A Boszporuszon haladván egyszerre csak mit látok: mint egy tengeri mén, valami különös dolog bukkan föl a szemem előtt. A *Kızkulesi*⁴³ volt az... Ó, azok az égre nyúló minaretek, kupolák, a hajók erdejében nyüzsgő csónakok és *piyâdek*⁴⁴ hada, a *Seraskerkapısı*⁴⁵ tornya, a temetők ciprusai feledhetetlenek! Szédülő fejjel szálltam ki a hajóból és ültem át csónakba, aztán elkeveredve az emberek tengerében, Isztambul központja felé vettem az utam.

Első utam egy kávéházba, a Hippodromra⁴⁶ vezetett. A Kába-kőhöz kérdezősködve lehet eltalálni - tartja a közmondás, s így tettem én is az izgalommal teli első napokban. Elhelyezkedtem egy megfelelő kis szobában, s néhány új barátnak köszönhetően hamarosan már otthonosan éreztem magam. Legfőbb célom az volt, hogy Isztambul kifinomult nyelvét (vagy dialektusát) elsajátítsam.

Egyik ajánlólevelem az Üzbégek Rendházának nagytiszteletű sejkjéhez, a Magyarországon is járt Şeyh Süleyman Efendihez⁴⁷ szólt. Nem telt el sok idő, és én elindultam, hogy megkeressem a város egyik távoli negyedében lévő rendházat. Néhány óra múlva - kérdezősködtem boldogtól-boldogtalantól - kitarult előttem a rendház kapuja, és engedélyt kaptam, hogy a sejk elé járuljak. Ahogy kinyílt a fogadószoba függönyös ajtaja, a kezében olvasóval párnás kereveten ülő, fehér szakállú, szelíd tekintetű pírre esett a pillantásom. Ő volt a bokharai Şeyh Süleyman Efendi.

⁴³ Kız-kulesi (kiz kuleszi, 'lánytorony', Lenader-torony): torony egy kis szigeten Isztambulban, Üsküdar előtt. Különböző legendák fűződnek hozzá.

⁴⁴ Piyâde (pijade): régi egypárevezős könnyű csónakféle.

⁴⁵ Serasker-kapısı: (szeraszker kapiszi): a régi Harbiye Nezareti (Hadügyminisztérium) épülete.

⁴⁶ Hippodrom: At meydanı (at mejdanı, 'lótér'): Isztambul egyik leghíresebb tere.

⁴⁷ A Lugat-ı Çagatay ve Türk-i Osmâni szótár szerzője. Teljes neve Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari. *Seyh (sejk) vagy pır (pır): mohamedán szerzetesrend alapítója vagy vezetője.*

- Isten hozott, magyarok fia - köszöntött. - Mondd, tudsz-e törökül?
 - Igyekszem minél jobban megtanulni - feleltem.
 - Akkor hát légy üdvöz még egyszer - mondta, és maga mellé ültetett. Kávéval kínált, és elkezdünk beszélgetni. Elmondtam célomat és terveimet, aztán a török nyelvre fordult a szó.
 - A magyar és a török nyelv közötti hasonlóságot kívánod kutatni? - kérdezte.
 - Igen, Uram. Emellett népköltést szeretnék gyűjteni, majd kiadni.
 - Ilyen tárgyú könyvek és folyóiratok nálunk eddig még nem jelentek meg.
 - Nem is könyvekből meg folyóiratokból szeretnék én gyűjteni, hanem a nép ajkáról, a néptől tanulni, s azt kiadni.
 - Nem illenének hozzád jobban az irodalmi tanulmányok? Nem felelnének meg neked a régi és újabb török költők?
 - Nem, Uram, mert ezeket a műveket irodalmi nyelven írták, így tele vannak arab és perzsa szavakkal. Ahhoz azonban, hogy a magyar és a török nyelv közötti rokonságot bizonyítsuk, tiszta nyelvre van szükségünk. Olyan nyelvre, mint a *türküké*, a népköltés dialektusaié...
 - Akkor csagatájul tanulj, üzbégül, tatárul... Ezeknek a dialektusoknak a nyelve régi is, és meglehetősen tiszta is.
 - Kétségtelenül így van, Uram, ismeretes a tatár nyelv jelentősége ebből a szempontból. Vámbérynél hallgattam csagatájt is, tatárt is. Isztambulba jövetelemnek azonban most a fő célja a népköltés gyűjtése.
 - Hogy van-e egyáltalán ilyen irodalom, vagy nincs, azt én nem tudom. Én még csak nem is hallottam róla. De azt hiszem, ahol nép van, ott népköltésnek is kell lennie.
 - İnşallah⁴⁸, Uram. Nekem is ez a véleményem.
 - Az ilyen gyűjtéshez azonban évek kellenek.
 - Nem baj... Ha három év is, ha öt... Futja a fiatalságomból.
- Aztán megint a tatár nyelvre terelődött a szó.
- Vajon összegyűjtötték és kiadták már az üzbégek és más törökségi népek *Mafas*⁴⁹ nevezetű hosszú költeményeit?
 - Vannak, akik nagyon szépen énekelik, vannak, akik kívülről tudják, de olyan nem akadt, aki kiadta volna.
 - Ezek a *Mafasok* is népköltésnek számítanak.
 - Kétségtelenül. De ezek történeti tárgyú költemények, az elmúlt idők költői elbeszélései, híres vitézek, neves hősök történetei.
 - Vajon az oszmánoknak nincsenek hasonló nemzeti költeményei?

⁴⁸ insallah: remélhetőleg, adja Isten!

⁴⁹ Helyesen: Manas. A kirgizek között ma is eleven hatalmas eposz terjedelme eléri az 18000 verssort. Radloff 1885-ben 12452 sorát adta ki. Törökországban Abdulkadir İnan fordításában Manas Destani címmel a Miniszterelnökség Kulturális Kiadója jelentette meg 1976-ban. *Magyarul: Manasz. Ford. Bede Anna, 1979.*

Az öreg megsimogatta a szakállát.

- Nincs, fiam, és nem is lehetnek. Te is tudod, hogy az oszmán nép csak hat-hétszáz éves. Őseik vagy a szeldzsukok vagy különböző más, Anatóliában élt népek...

- Ez igaz, de az oszmánok annyi mindent tettek e hat-hétszáz év folyamán: elfoglalták az egész Balkán-félszigetet, Konstantinápolyt, dél felé és Bécsig egy sor országot. Meg tudta volna ezt tenni más nép a törökökön kívül?

- Mit akarsz ezzel mondani?

- Azt, ha ennyi vitézük, ennyi hősük volt, hogy volna lehetséges az, hogy ezeknek a hősöknek és vitézeknek a neve ne élne a nép ajkán, a nép szívében?

A tiszteletre méltó Şeyh Efendi lehunyta a szemét.

- Az oszmánok iszlám-közösséget alkotnak, és nem népet - mondta szomorúan. - Ha sokáig itt élsz Isztambulban, te is meg fogod érteni. Azt tanácsolom, ne nagyon kezdj itt nemzetről beszélni, nemzeti dolgokba ne szólj bele. Ha nem tartod a szád, megharapod a nyelved.

Várnai barátom tanácsa jutott eszembe. Ugyanezt mondta ő is. Hát jó, gondoltam, akkor tartom a szám.

- És az én művemet ismered? - kérdezte a sejk.

- Nem, Uram. Hallottam, hogy megjelent, de a pesti könyvtárban nincs meg.

Erre fölállt, és megmutatta a könyvet. A címe: *Csagatáj és oszmán-török szótár*. Írta: Şeyh Süleyman Efendi. Bokhara- Isztambul, 1298 (1882)

- Hallgasd csak! Az előszóban ezt írtam - nyitotta ki a könyvet:

Beszélgetve Pest felé mendegéltünk,
Sok-sok emberlakta helyre betértünk,
Meglátva bennünket nagyon csodálkoztak,
Magyar is, oszmán is - így kiáltoztak.

Aki csak oszmánt mond, fellelkesedik,
Török, azt is mondja, és örvendezik,
Magyarországot, az egészet láttam,
Gül Baba türbének mélyen meghajoltam.

A keleti nyelveknek sok az igyekvője,
A csagatáj nyelvnek sok a törekvője,
Megtudták azt, hogy jöttem Ázsiából,
Meghallották, hogy tudok csagatájul.

Sokan sokszor meghányták-vetették,
Ennek a szótárnak ügyét fölvetették,
Ezért aztán én nekiveselkedtem,
E szótárt megírni nagyon igyekeztem.

Tehát magyarországi látogatása szolgáltatott okot a könyv megírására és kiadására! Ennek a történetnek a viszonzásaképpen harminc év múltán Şeyh Efendi művét lefordítottam törökre és németre, s a Magyar Tudományos Akadémia meg is jelentette.⁵⁰

⁵⁰ I. Kúnos: Şeyh Süleyman Efendi's Cagataj-Osmanisches Wörterbuch, 1902.

Miután Şeyh Efendi művét megkaptam ajándékba, s megbeszéltük, hogy újra találkozunk, eljöttem a rendházból. A Galata-hídon akkoriban kávézók és olvasótermek sorakoztak. Leültem az egyikben, s hol az Aranyszarv vize, hol a Boszporusz felé tekintgetve órák hosszat gondolkodtam, s közben gyönyörködtem Isztambul szépségében. Ó, messzire tűnt múlt, álomszép idők!... Az akkori kulturális miniszterhez, Münif pasához fordultam, mert szerettem volna a Galatasaray Gimnázium néhány óráján részt venni, hogy barátokat szerezzek, s több alkalmam legyen tudósok társaságában lenni. Néhány nap alatt megkaptam az engedélyt. Megint diák lettem, újra órákra jártam. A tanárok közül elsősorban Muallim Nâci Efendi⁵¹ irodalom-, Abdurrahman Bey⁵² történelem-, Zihni Efendi⁵³ arab- és Feyzi Efendi⁵⁴ perzsa óráit látogattam. Egyre többet olvastam. A legtöbb gyönyörűséget a híres Namik Kemal Bey⁵⁵

⁵¹ Muallim Nâci eredeti neve Ömer. Az 1850. esztendő közepén született. Kisgyermekkorát a Sünbüle ('hangsor a török zenében') címmel megjelent művének Ömer gyermekkora c. részében mondja el. Amikor lakónegyedük iskoláját elvégezte, családja jónak látta őt Várnába küldeni. Ott medreszében (mohamedán teológiai iskola) tanult, s mikor végzett, turbános hodzsza lett belőle. Érdekelte a szépírás, így csak Hattat (kalligráfia) Hodzsának szólították. A várnai iskolában tanított, amíg Sait Pasa - akkor vidini kormányzó - maga mellé nem vette titkárnak. Ebben a tisztségében Rumélia és Anatólia sok helyére eljutott. Élményei időnként versírássá is ihlették. Amikor a pasa Isztambulban tartózkodott, vagy néha, amikor elválhatott tőle, az Isztambulban lassan fogyatkozó kocsmákban múlatta az időt. Sait Pasa külügyministersége idején rábízta kabinetirodája vezetését, és Berlinbe is magával akarta vinni, amikor oda neveztek ki követnek, Nâci azonban nem ment vele, sőt a hivatalnak is búcsút mondva, elvállalta Ahmet Mithat Tercüman-i Hakikat c. újságjánál az irodalmi rovat vezetését. Ezután az írásnak és az újságírásnak élt. Közben megbízást kapott az oszmán történelem megírására is. Művei: *A haza védelme, avagy Musa Ebülgazan* (1882, 1908), *Terkib-i Bend* ('versforma a dívánköltészetben'), *Megírtam* (1883), *Tűzről pattant* (1884, 1886), *Szikra* (1885), *Tündöklés* (1886), *Sünbüle* (1889); halála után Şeyh Vasfî kiadásában: Nâci öröksége (1896)

⁵² Abdurrahman Şeref (1853-1925) Isztambulban született. A Szultáni Iskolában tanult; hosszú ideig volt tanár, ill. igazgató a Politikai Tudományok Iskolájában és a Szultáni Iskolában. Az 1908-as felkelés után a szenátus tagja, 1911-ig kétszer is közoktatási miniszter. Az 1909 nyarán alakult Történelmi Bizottságnak haláláig elnöke. A Lutfi Efendi után üresen maradt állami krónikás posztjára is őt nevezik ki. 1923-ban a Nagy Nemzetgyűlés isztambuli képviselője. 1925. február 18-án hunyt el.

⁵³ Hacı Zihni Efendi nevét életrajzi munkái őrzik.

⁵⁴ Abban az időben Nâci *Irodalmi szakkifejezések*, A. Şeref *Az oszmán állam története*, (Acem) ('perzsa') Feyzi Efendi *A perzsa nyelv* c. munkáját, valamint Hacı Zihni egy művét tankönyvként is használták.

⁵⁵ Namık Kemal 1840. december 21-én Tekirdağban (Rodostó) született. Két éves korában elveszítette édesanyját, ezért anyai nagyapja, Abdullah Paşa nevelte. Így Kemal bejárta azokat a helyeket, ahová nagyapja hivatala révén került. Tizenkét évesen három hónapig az Anyaszultána Iskolájában tanult. Tizennyolc éves korában nagyapját Szófiában hagyva visszatért Isztambulba. Egy kis kötet díván (verskötet) alkotójaként érkezett a városba. Megismerkedett a kor fiatal költőivel, helyet biztosított magának a Leskofçali Galip Bey által vezetett fiatalok körében. 1863-ban az udvarnál, a Fordító Irodánál lett tisztviselő. Megismerkedett Şinasival, s az ő Tasvir-i Efkâr c. újságja számára készített fordításaival megkezdődött írói pályafutása. Később az Ali Paşa és közte támadt nézeteltérések miatt Erzurumba helyezték kormányzóhelyettesnek. Mısırlı Mustafa Fazıl Pasa meghívására 1867. május 17-én Európába indul. Ziya Beyjel együtt először Párizsba, majd Londonba utaznak. Londonban elindítják a Hürriyet c. újságot (1868, június 29.) Kemal másfél év után kiválik az újságból. Támaszuk, Mustafa Fazıl visszatért Isztambulba. A támogató nélkül maradt Kemal a közben kitört francia-német háború miatt nem maradhatott Párizsban, így ő is visszatért Isztambulba. Barátaival útjának indították az İbret c. újságot (1872. június). A 19. szám után az újságot

műveiben találtam. Igaz, hogy verseit irodalmi nyelven írta, gondolatainak mélysége, kifejezőmódjának finomsága, mondatainak eleganciája azonban minden addigi olvasmányomét felülmúlta.

Volt még egy ajánlólevelem. Ez Ahmet Vefik Pasához szólt. Ő volt az említett *Oszmán nyelv*⁵⁶ című munka jeles szerzője. Személyéről, műveiről és fordításairól már korábban is hallottam. Egy nap korán keltem, felültem egy boszporuszi „koldushajóra”⁵⁷, és kimentem Rumelihisariba, ahol a pasa lakott.

A pasa villája egy dombon állt. A neve villa, de valójában olyan, mint egy palota. Vámbéry levelének hála bebocsátást nyertem a pasához. Tágas könyvtárszobájában európai típusú karosszékben ülve, lekötelező kedvességgel fogadott.

A pasa méltóságteljes magatartása, merész tekintete, az arcán tükröződő okosság és a szavaiban megmutatkozó bölcsesség olyan mély benyomást tett rám, hogy lelki szemeimmel most, negyvenhárom esztendő múltán is magam előtt látom őt.

- Szóval szeretnél csatlakozni az európai keletkutatók sorához, pompás, pompás - mondta udvariasan, miután elmagyaráztam szándékaimat és látogatásom célját.

- Célom elérése érdekében először is törökül kell tökéletesen megtanulnom. A népköltés valamennyi ágának nyomára szeretnék bukkanni.

- Ha sokáig keresel, és nem riadsz vissza semmiféle fáradtságtól, sikerrel kell járnod. De van-e már e téren valamelyes gyakorlatod?

A pasa kérdésére előhúztam izákomból a Ruméliában gyűjtött verseket, és sorban felolvastam őket. A tudós embernek nagyon tetszettek ezek a népdalok.

- Hát ezek azok! Most már fogalmat tudok róluk alkotni. Megtaláltad a helyes utat. Ne is térj le többé róla!

E szavak hallatán hálás örömmel így szóltam:

- Az Ön *Oszmán nyelv*ében bőségesen vannak népies kifejezések...

- Ó, hát láttad a könyvemet?

- Nemcsak hogy láttam, de olvastam is.

egy időre szüneteltették, Kemált Gelibolu (Gallipoli) kormányzójává nevezték ki. Geliboluból B.M. (Başmuharrir, 'főtudósító'), Ebüzziya Tevfik Hadika c. lapjába pedig N.K. monogrammal küldi írásait. Felmentése után megint visszatért Isztambulba. Néhány barátjával társaságot alapítottak azzal a céllal, hogy színpadi darabokat mutassanak be. Elsőként Kemal *A haza - avagy Szilisztra* c. darabját mutatják be. Ez a mű olyan riadalmat keltett, hogy egy 1873. március 31-i fermánnal (szultáni parancs) a Cipruson lévő Magosa (Famagusza) várában letöltendő várfogságra ítélték. 38 hónapot töltött ott. *A szerencsétlen gyermek és a Sötét gond* c. színdarabjai, *A romok lerombolása*, *Az üldözés és a Merzifoni kritika* c. kritikai munkái a várfogságban születtek. 1876-ban, Abdülaziz detronizálása után szabadon engedték. 1879-ben Midilli, 1884-ben Rodosz, 1887-ben Sakiz szigetének volt a kormányzója. 1888-ban Sakizon halt meg 48 éves korában.

⁵⁶ Ez az 1867-ben íródott szótár két részből áll: az elsőben a török, a másodikban az arab és perzsa szavak magyarázatai találhatók. A török nyelv alpműve, amelyben a keleti török nyelvekből vett szavak is szerepelnek. Első kiad.: 1883., 2. kiad.: 1890.

⁵⁷ A korabeli Isztambulban a Hayriye Társaságnak a Galata-hídtól induló és Beykozig vagy Sarıyerig szinte minden kikötőben megálló boszporuszi hajóit nevezték koldushajóknak. A széles körben elterjedt elnevezést a mai napig használják.

Erre a pasa fölállt, elővette a könyv egy szépen bekötött példányát, és nekem ajándékozta.

- Kiegészíthetnéd a könyvet. Írd bele azokat a népnyelvi szavakat, amelyekkel találkozol.

- Boldog örömmel - köszöntem meg.

- Hát Isztambulban találtál kedvedre való verseket?

- Még nem tudtam munkához látni. Nem vagyok még itt annyira ismerős.

A pasa gondolkodott egy kicsit.

- Nos, akkor az első verset itt fogod meghallani az én házamban - mondta a pasa, és a kertbe invitált.

Lépcső vezetett le a kertbe.

- Parancsolj - tessékelt előre. Egy ajtó nyílt előttem. Kiléptünk egy szépséges kertbe. Csupa rózsza, gyönyörű fák, csobogó-csörgedező vizek, daloló madarak, csattogó csalogányok - belekáprázik az ember szeme.

- Menekse! - csapta össze a tenyerét a pasa.

- Parancsolj velem, Uram! - hallatszott egy női hang.

- Van egy rableányom - mondta a pasa. - Énekel neked egy szép *türküüt*, a *Türkmén leány dalát*.

Kávét, *serbetet* kínáltak, aztán odajött hozzánk a rableány.

- Énekelj csak el a vendégnek a *Türkmén leányt*...

A leány, arcát, szemét eltakarva, remegő hangon ezt énekelte:

Apám házát ledöntöttem,
A pejlovát elkötöttem,
Százezer aranyát elvittem,
Szállj fel a lóra, menjünk, bej fia!

Türkmén leány, türkmén leány,
Csillag az égbolt hajnalán,

.....
Menj, nem mehetek, türkmén leány!

Deres lovamnak nincs patkója,
Hátán nincsen takarója,
Nincsen egy nap abrakja,
Menj, nem mehetek, türkmén leány!

Bejem fia, pasám fia,
Hajam paplan, karom párna,

.....
Szállj fel a lóra, bejem fia!

Karkötőmből patkó legyen,
Köntösöm takaró legyen,
Gyöngyeimből abrak legyen,
Szállj fel a lóra, bejem fia!

Ökrömet igába fogtam,
A magot földbe szántottam,
Áldott föld, hová jutottam,
Menj, nem mehetek, türkmén leány!

Ökröd farkasok megegyék,
Magod madarak fölegyék,
Kenyered átkozott legyék,
Nem kellesz már nékem!

- Ez, Uram, igazán nem tartozik a mindennapi *türkü*k közé! Szinte olyan, mint egy ballada. Ilyen vers a nyugati irodalomban sincs sok - álmélkodtam, mikor véget ért a dal.

- Én se ismerek több ilyet, csak ezt az egyet hallottam. A balladák, amelyekre utaltál, drámaiak és ugyanakkor párbeszédeselek...

Hosszasan beszélünk a pasával a *türkü*kről és más versekről.

- Elég sok mindent tudok a nyugati népköltésről, a könyvtárban is vannak ilyen tárgyú művek - mondta a pasa, és meg is mutatott néhányat.

- De miért nincsenek ilyen művek a mohamedán népek többségénél?

- Ennek többféle oka is van. Talán a legfőbb, hogy a mi oszmán nyelvünk nem is nemzeti nyelv. Régi íróink és költőink a perzsa és az arab irodalom hatása alatt ezek arculatára igyekeztek formálni. *Şarkij*aink, *gázeli*jeink⁵⁸ és hasonló költeményeink az arab és perzsa költők műveinek utánezatai. Az oszmán irodalmi nyelv fokozatosan alakult ki, és közben mind távolabbra került a beszélt nyelvtől.

- Holott a török nyelvnek megvan a maga természetes szépsége és gazdagsága.

- Kétség nem fér hozzá. Ezt bizonyítja az én *Közmondások*⁵⁹ című könyvem, ezt mutatják a Molière-fordításaim⁶⁰ és még néhány hasonló mű.

- És a török írók miért nem próbálnak meg továbbmenni ezen az úton?

- Vannak, akik megpróbálták. Itt van például Kemal Bey színdarabjai közül a *Gülnihal*⁶¹, *A szerencsétlen gyermek*⁶², *A haza...*⁶³; regényei közül a *Cezmi*⁶⁴, az *Ali Bey kalandjai*⁶⁵. Azután

⁵⁸ *Az arab és perzsa mintákat követő divánköltészet aruz (időmértékes) verselésű, népszerű versformája.*

⁵⁹ *A közmondásválogatás* c. mű 1852-ben jelent meg. A török közmondások alfabetikus sorrendben sorakoznak, és népi kifejezések is szerepelnek benne.

⁶⁰ Molière-fordításaiból ma 16-ot ismerünk. Feltehetőleg több darabot is lefordított, de ezek legalább is egyelőre még nem bukkantak elő. A 16 között jónéhány fordítás van: pl. *A férjek iskolája*, *A nők iskolája*, *Tartuffe*, *Don Juan*, némelyik darabot viszont a török viszonyokra alkalmazta, így a *Kénytelen házasságot*, *A szerelem, mint orvost*, a *Képzelt beteget*. Dandin György nála például görög...

⁶¹ Első kiadása 1875-ben jelent meg.

⁶² 1873-ban, 1874-ben, valamint Mustafa Nihat Özön kiadásában 1940-ben jelent meg.

⁶³ Első kiadása 1873-ban, a hetedik 1889-ben jelent meg.

⁶⁴ Namık Kemal második s egyben utolsó regényét Midilli szigetén írta. Első kiadása: 1880.

Ahmet Mithat Efendi⁶⁶ gyönyörű nemzeti regényei - ezek mind egyszerű török nyelven íródtak. Olyan nyelven, amelyet a nép is megért.

- És miért nem mennek tovább ezen az úton? Miért nem írják olyan nyelven az újságot, hogy a nép megértse?

- Igazad van, de hát látod...

A pasa keserűen elmosolyodott, aztán így zárta le a beszélgetést:

- Ó, hát most jut eszembe, ha a párbeszéd *türkük* érdekelnék, van itt abból is, a kezed ügyében...

Megint hívta a rableányt, és ezt a *türkü*t énekeltette el vele:

Lányom, lányom, *hennás*⁶⁷ lányom,
Egy pénzváltó kéret téged,
Odaadlak néki.
Anyám, nem megyek én hozzá,
A pénzváltónak sok aranya,
Velem számoltatja.

Lányom, lányom, hennás lányom,
Egy fűszeres kéret téged,
Odaadlak néki.
Anyám, nem megyek én hozzá,
A fűszeresnek sok gyümölcse,
Velem megeteti.

Lányom, lányom, hennás lányom,
Egy mészáros kéret téged,
Odaadlak néki.
Anyám, nem megyek én hozzá,
A mészárosnak sok-sok húsa,
Velem daraboltatja.

⁶⁵ A regény teljes címe: *Ébredés - avagy Ali Bey kalandja*. Igen sok engedélyezett és engedély nélküli kiadása volt. Először 1876-ban, név nélkül jelent meg. E regény első címe *Az utolsó megbánás* volt, de megváltoztatták, amikor a kiadás engedélyeztetése végett a Közoktatási Minisztériumhoz került. A kiadást a mű egyes részeinek, mindenek előtt a regény előszavának megváltoztatását feltételül szabva engedélyezték.

⁶⁶ Ahmet Mithat 1884-ben született. Elemi iskolái után testvérével a Duna-menti területre költözött. Fölfigyelt rá az új kormányzó, Mithat Paşa. Tisztviselő, és az első megyei újság, a Tuna munkatársa lett. 1868-ban a bagdadi kormányzónak kinevezett Mithat Paşával együtt utazott, és az új hivatalos bagdadi újság, a Zevra munkatársa lett, ugyanakkor egy ott élő indiai tudós irányításával elmélyült az iszlám tudományokban. Visszatérve Isztambulba nyomdát alapított, és első munkáit maga nyomta ki. Könyvecskéket, brosúrákat adott ki, és újságírással is foglalkozott. 1872-ben İbret, ill. ugyanannak az évnek augusztus havában Devir c. lapja egy-egy, a Bedir viszont már 13 számot ért meg. Egy ideig a hivatalos Ceride-i Askeriyye c. orgánus újságírója volt, és a Basiret c. újságba politikai cikkeket írt. 1873. áprilisában Rodoszra száműzték. A szultánváltás után hazatérhetett Isztambulba. Ezúttal a Takvim-i Vekâyi újságírójaként és az állami nyomda igazgatójaként. Ezt követő évei a Tercüman-i Hakikat c. újság jegyében teltek. 1913-ban hunyt el. Igen sok regénye mellett 19 fordításkötete is van.

⁶⁷ A kína (henna) nevű délszaki cserje leveleiből készült port a haj ill. a kezek festésére használják.

Lányom, lányom, hennás lányom,
Egy takács kéret téged,
Odaadlak néki.
Anyám, nem megyek én hozzá,
A takácsnak sok gyapotja,
Velem fonatja.

Lányom, lányom, hennás lányom,
Egy szabó kéret téged,
Odaadlak néki.
Anyám, nem megyek én hozzá,
A szabónak sok munkája,
Velem varratja.

Lányom, lányom, hennás lányom,
Egy korhely kéret téged,
Odaadlak néki.
Anyám, ahhoz hozzámegyek,
A korhelynek nincsen dolga,
Nem dolgoztat engem.

- Ennek van egy párja is, ha megengedi, elénekelem azt is - mondta a rableány a dal végén.

- Énekeld csak - bízatta a pasa.

Lányom, neked fejdísz veszek,
Nem, apácskám, nem, nem.
Lányom, neked topánt veszek,
Nem, apácskám, nem, nem.

Lányom, téged férjhez adlak,
Jó, apácskám, kedves.

Lányom neked strimflit veszek,
Nem, apácskám, nem, nem.
Lányom, neked órát veszek,
Nem, apácskám, nem, nem.

Lányom, téged férjhez adlak,
Jó, apácskám, kedves.

Lányom, neked melltűt veszek,
Nem apácskám, nem, nem.
Lányom, neked gyöngyöt veszek,
Nem, apácskám, nem, nem.

Lányom, téged széphez adlak,
Ez igazán kedves.

Ezek a „többszólamú” vidám dalok nagyon tetszettek nekem. A nép kedélyének effajta vidám megnyilvánulásai szórakoztatják az embert: mintha csupa vidámságot látna maga körül.

Miután a *şarki* és a *türkü* ritmusa egészen más jellegű, a pasa részletesen elmagyarázta, hogy a török verselés - eltérően az arabtól - szótagszámláló. Az egyes versformáknak más és más szabályai vannak, ráadásul a *şarkik*⁶⁸, a *kasidék*⁶⁹, a *mısrák*⁷⁰, a *rübaik*⁷¹, egyszóval az összes írott nyelvi versek íródhatnak az *üslub-u âli* (fentebb stíl), vagy az *üslub-u müzeyyen* (díszes stíl) szabályai szerint is. Ezzel szemben a nép ajkán születő *türkü*⁷², *mâni*⁷³ vagy *ninni*⁷⁴ típusú versek csak egyféle stílust, az *üslub-u sâdét* (egyszerű stílust) követik. Míg az írott nyelvi versek a *mef'ulü mefailün fa'ulün*⁷⁵ és más hasonló mértékek szerint íródhatnak, a népköltészet verselése szótagszámláló. Épp úgy, mint a magyar népköltészetben. Ennek a versritmusnak a török irodalomtudomány nem tulajdonított nagy jelentőséget, holott ez a harmónia a török nyelv nemzeti sajátossága. A szótagszámláló vers többféle lehet. Pl. minden verssor 4-4-es:

Ferâcemi - giyemedim	A köpenyem nem vehettem föl
Kâtâneye - gidemedim	<i>Kâtânéba</i> ⁷⁶ nem mehettem
Ben yârimi - göremedim.	A kedvesem nem láthattam

Egy másik példa:

Çaya vardım - çay geçilmez
 Suya baktım - su içilmez
 Nazlı yârdan - vazgeçilmez.

A patakhhoz mentem, nem lehet átkelni
 A vízre néztem, nem lehet inni
 A kényes kedvesről nem lehet lemondani

⁶⁸ şarkı (sarki): ez a török ízlés szerint alakult versforma a legsajátabb, legismertebb formává vált. A şarkikat dalszövegeknek, éneklésre szánják, ezért soha nem hosszúak. A şarkı 2-5 szakaszból áll, rímelése: abab, cccb... A şarkı aruz (időmértékes) verselésű.

⁶⁹ Kaside (kaszide): A dívánköltészet leggyakoribb versformáinak egyike. Gyakran harminc vagy még több párversből áll. Rímelése: aa ba ca da...

⁷⁰ mısra (miszra): verssor. A török költészetben a verssor, ill. a párvers épp olyan fontos, mint a versszak. A verssor a vers legkisebb, meghatározott formájú egysége.

⁷¹ rübai: két párversből álló vers, sajátos ritmussal, első, második és negyedik sora rímel egymással. A rübai legfőbb sajátossága, hogy kevés szóval sokat fejez ki. A filozófia, a tasavvuf (taszavvuf, 'iszlám misztika') témái, ill. szellemes gondolatok kifejezésének kedvelt formája.

⁷² türkü: l. 19. jegyzet

⁷³ mâni (máni): a török népköltészet leggyakoribb formája. Az iszlám előtti török szóbeli irodalom versformáját követi. Rímelése rendszerint: aaba. Leggyakoribb témái a szerelem, a vágyakozás és a honvágy.

⁷⁴ ninni ('altatódal'). Általában anonim alkotások, de jónéhány olyan altatónk is van, amelynek ismerjük a szerzőjét.

⁷⁵ Aruz: időmértékes verselés az arab és perzsa mintákat követő török dívánköltészetben. Az oszmán-török nyelvben a nagyszámú arab és perzsa szó tette lehetővé használatát. Az aruz verslábait az különbözteti meg a klasszikus latin-görög időmértékes verseléstől, hogy nem csak emelkedők vagy ereszkedők lehetnek. Az aruzvers rímes.

⁷⁶ Kâtâne (Kağithane): Isztambul kedvelt kirándulóhelye.

Példa a 4-3-asra:

Bahçelerde - rezene	A kertekben édeskömény
Meyil verdim - güzele	Szívem adtam a szépnek
Billâh kâm - ederim	Biz'isten irigylem
Yârim ile - geze.	Aki a kedvesemmel sétál

Egy másik példa:

Ali'm orak - biçiyor	Az én Alim sarlózik
Suyu nerden - içiyor	Vizet honnan iszik
İkindinin - günesi	A délutáni nap
Mor fesinden - geçiyor.	Piros fezen ragyog

A legtöbb a 4-4-3-as, például:

Uzun olur - efelerin - bıçağı
Beşyüz dirhem - Tarabulus - kuşağı
Çapkın olur - semtimizin - uşağı
Hosszú a betyárok kése
Ötszáz dirhem (ezüstpénz) a tripoliszi öv
Csapodárok a negyedünk legényei

Egy másik példa:

İndim yârin - bahçesine - yol sandım
El uzattım - goncesine - gül sandım
El kızın - ben kendime - yâr sandım
Lementem a kedves kertjébe, azt hittem, út
Kezem nyujtottam bimbójáért, azt hittem, rózsa
Más lányát magamnak kedves(em)nek hittem

Sok a 4-4-5-ös 13-as, például:

Manastır'a - gider iken - aldı da bir yağmur
Henüz uyku - dan uyanmış - gözleri mahmur
Manastırba menve elkapott az eső
Most ébredt álmából, szeme álomittas⁷⁷

Példa a 4-4-4-3-as 15-ösre:

Ey gâziler - yol göründü - yine garip - serime
Dağlar taşlar - dayanamaz - benim âh ü - zârime
Kal selâmet - kömür gözlüm - bir yana sen - bir de ben

⁷⁷ Ennek a népdalnak a ritmusa megegyezik a közismert *Kâtip* (Írnok) című, Üsküdar'a gider iken aldı da bir yağmur... (Üszküdar felé menvén elkapott egy eső...) kezdetű daléval.

Hej, vitézek, megint mennie kell szegény fejemnek
Hegyek, kövek nem bírják jajgató sírásomat
Ég veled, szénszeműm, én erre, te meg arra

Példa a 6-5-ösre:

İzmir'in yolunda - vurdular beni,
Al kanlar içinde - koydular beni,
Yârin çevresine - sardılar beni.
Az izmiri úton meglőtték engem
Piros vérben hagytak engem
Kedvesem kendőjébe csavartak engem

Egy másik példa:

Yanya'nın içinde - kanlı çay akar
Açmış pencereyi - seyre bakar
Hem kime bakarsa - yürekler yakar
Yanya közepében véres patak folyik
Kinyitotta az ablakot, nézelődik
Akire csak ránéz, szíveket gyújt

A strófák általában 3 vagy 4 sorosak. A versszakok végén refrén van, ez lehet 1 vagy 2 soros. Ami a rímeket illeti, a népdalokban a rím kétféle lehet. Az egyik a sorok végén lévő szórím, a másik a sorok elején lévő szavak betűríme. A rímek első formája a 3 soros strófákban rendszerint **a a a**, például:

Ben ağlayım gündüz gece	Én éjjel-nappal sírok
Acep yârim halin nice	Vajon hogy van a kedvesem
Ko yanayım kül olunca	Égjek, míg hamu nem leszek

A 4 soros strófákban általában **x a x a** vagy **a a x a** van. Például:

Yürü, yeşillim yürü	Sétálj, zöldszeműm, sétálj
Eşinden kalma geri	Párodtól ne maradj el
Zehir olsa içerdim	Ha méreg volna is, meginnám
Memenden akan teri	A melledről folyó izzadtságot

Egy másik példa:

Kalmadı sabrım, kararım	Nem maradt türelmem, elhatározásom
Ağlayım her gün	Sírok minden nap
Yarın Hak'ın divanında	Holnap Isten színe előtt
Söyleyim bir gün	Beszélek egy nap

A sorok elején lévő betűrímeket a nyugati nyelveken alliterációnak nevezzük. A régi versekben gyakori. A törökben a verseken kívül a közmondásokban is előfordul. Néhány példa:

Besmeleyle başlayalım	Isten nevével kezdjük
Haşlamayı haşlayalım	A párolt ételt pároljuk
Bu işe ne işleyelim	Mit csináljunk ezzel a dologgal?
Mor menekse morluğuna	Kék ibolya kékségére
Ekinciler ekin eker	A szántóvetők vetést vetnek
Sen dedene danıstın mı	Nagyapáddal tanácskoztál-e
Bakkallarla barıstın mı	A fűszeresekkel megbékéltél-e?
Selâm verdik sağa sola	Köszöngettünk jobbra-balra.

A pasa, minthogy épp péntek volt,⁷⁸ föl hívta a figyelmemet a Göksu patakra⁷⁹ és az ott folyó mulatságokra, majd újabb kínálgatások után egy csónakot béreltetett, s az egyik szomszéd úr iskolás gyerekével együtt csónakba ültetett.

- Egy-két hét múlva gyere vissza, hadd lássam, milyen *mânî*kat gyűjtöttél - mondta búcsúzóul.

A csónakkal kijutottunk a Göksu patakhoz. A nap sugarai beragyogták az egész környéket. Csónakunk úgy futott, hogy ha golyót röpítettek volna utána, az se érte volna utol. Egyre több lett körülöttünk a csónak. Némelyekben *csarsafos*, *entâris*⁸⁰, fátylas hölgyek, másokban meg elegánsan öltözött ifjak ültek. A csónakokkal egymás mögött haladva vagy egymás mellé kerülve társalogtak. Időnként kedves dallamokat is lehetett hallani.

- Milyen dalt énekelnek? - kérdeztem a mellettem ülő iskolásgyereket.

- *Mânî*t dobnak.

- Mit jelent az, hogy *mânî*t dobnak?

- A csónakokban ülő ifjak a mellettük elhaladó fiatal lányoknak verseket vetnek oda.

Fülelni kezdtem, hátha sikerül valamit elkapnom. Iskolás barátomnak közben beszéltem már a versek iránti érdeklődésemről.

- Hallgasd csak - szólalt meg alig egy pillanat múlva -, az egyik már rákezdte...

Figyeltem erősen.

A csillagra, a holdra nézz,
A háztetőn álló lányra nézz,
A hold, a csillag az enyém,
A háztetőn álló lány enyém.

Egy úr a közelünkben lévő csónakok egyikén:

Ki jön itt, kinek a lánya?
Piros a kabátkája,
Orcáján rózsza nyílik,
Véltem, hajnal csillaga.

⁷⁸ Régen a péntek hivatalos munkaszüneti nap volt. Ezeken a napokon a nép a kirándulóhelyeken dallal, zenével mulatott.

⁷⁹ A Göksu patak a Boszporusz ázsiai oldalán Anadoluhisarı (Anadoluhiszari) és Küçükusu (Kücsükszu) között folyt és olyan népszerű szórakozó- és kirándulóhelyei voltak, mint a fent említett Kâğıthane.

⁸⁰ A *çarşaf* (csarsaf) a fejét is befedő hosszú, köpenyszerű utcai viselet; az *entari* női ruha.

Válaszul leányhang hallatszott:

Hold világít, nem mehetek,
Rózsacsokor nem lehetek,
Ha a hold felhőbe búvik,
Megkötnék se fékezhetnek.

Válaszként egy úr:

Zsenge a rét, nem vágható,
Piszkos a víz, nem iható,
Mondják: válj el kedvesedtől,
Édes ő, el nem hagyható.

Alighogy ez a **mâni** véget ért, egy másik kezdődött:

A kertekben nád levele,
Nyáron rózsával van tele,
A kedvest nem hívom rózsámnak,
Rövid a rózsza élete.

A dal közben, hogy-hogy nem, a szavaló zsebkendője beleesett a tengerbe. Erre föl egy lányhang:

Jemeni kendőm zöldje,
Nem találtam kedvesre,
Kendőm maradjon csak nálad,
Szemed könnyét töröld le.

Amíg így dobálództak a **mânik**kal, megkérdeztem iskolás barátomat, hogy mindegyik ilyen rövid-e.

- A **mânik** négy sorosak, nem lehetnek se hosszabbak, se rövidebbek - válaszolta.

Közben a **mânik** szünet nélkül követték egymást, és én sorba írtam őket a füzetembe. A patakhöz közeledve a jövő-menő csónakok, ladikok, kétpárevezősök úgy összezsúfolódtak, hogy a bennük ülők átszállhattak egyikből a másikba.

Ó, azok a csodálatos pillantások a mámoros szemekben, azok a szívrabló kacérságok! Ó, azok a karcsú derekú, mézes ajkú, piros orcájú, cédrustermetű tündérek!

Akkor még fiatal voltam én is, Uraim, bocsássanak meg... Néhány evezőcsapás után csodás látvány tárult a szemem elé: a paradicsomba illő rétet pázsitos rétek szegélyezték. „Vigyázz!” - kiabáltak a csónakosok; „Vigyázat!” - így a ladikosok, „Cukorral, cukor nélkül!” - a kávéárusok; „Ibolyás, rózsás, virágos!” - a **serbet**árusok; „Friss a perec!” - a percesek; „Finom, illatos!” - a **helva**árusok...

Olyan hangzavar volt, hogy szédült tőle a fejem. A sétafikálásnak nem volt se vége, se hossza. Hol megálltunk, hol pihentünk, de bármilyen sokféle szórakozás kínálta is magát, mégis csak a dalok, a szerelem karmai között vergődő lelkek sirámai jelentették legfőbb szórakozásunkat. Így aztán jegyzetelés közben kellemesen múltattuk az időt.

Minden, amit láttam, és amit éreztem, olyan volt, mint az álom... Ennek a napnak ismétléseként, két nap múlva, vagyis vasárnap a Kâgithane patakánál sétáltam. Itt is nagy a tömeg, itt is szórakoztató a séta... De bármilyen kellemes volt is, a Göksu patakkaal nem ért fel.

Beyoğlu felől európaias szelek fújdogáltak. Az Aranyszarv-öböl csónakjain kívül ott voltak Beyğlu díszes kocsijai is. A konfliktusokban *masztikától* mámoros emberek ültek, török dalok helyett itt európai stílusú *kantók*⁸¹ hallatszottak, a patyolattiszta török lányok helyett táncosnők, szemfényvesztők, mutatványosok...

Az európai árukat kínáló árusok így kiabáltak:

- Festéket tessék, pirosat tessék, kéket, vöröset tessék, világosat tessék, sötétet (halkan, de szegyenkezés nélkül: ha világos, adunk sötétet), a legszebb színeket tessék!

- Akármit veszel, egy húszas! Bármit egy húszasért! Ollók, fésűk, tükrök darabja egy húszas! Szappanok, dudák (ennek a szónak van egy huncut értelme is) egy húszas!

Egyszóval olyan volt a környék, mint a bolondok háza.

Gyorsan beültem egy csónakba és a nevezetes Fener kaszinóba⁸² vitettem magam. A zsúfolt kávéházban *incesaz*-együttes⁸³, lármás görög selypegés, rossz kiejtésű örmény énekesek fogadtak. Nem volt ínyemre a dolog, mert láttam, hogy ennek semmi hasznát nem veszem.

Ó, ti Şehzadebaşı negyedbéli⁸⁴ nyugalmas kávézók, Direklerarası⁸⁵ kávéházai!... Ti voltatok az én nyugodalmas tanyáim... Ott soha nem volt láрма, nem lehetett rossz kiejtést vagy hibás mondatot hallani. A szavak a helyükön, a beszéd édes; ha valaki beszél, a másik meghallgatja; nincs veszekedés, nincs dühös kifakadás... Mindenütt Kelet levegője, a természetes Kelet mindenütt...

Beesteledett, gyertyákat tűztek a gyertyatartókba, kandeláberekbe, s a minaretek körfolyosóin Kelet felé fordulva, kezükkel eltakarva arcukat imába fogtak a müezzinek.

Mást nem imádunk,
Csakis a mi Urunk’.

⁸¹ Kanto: (olaszul: canto) színházi dal, amelyet táncsal együtt adtak elő.

⁸² Fener gazinosu (Fener gazinoszu, ‘világítótorny kaszinó’) Abban az időben igen nevezeteseek voltak az Aranyszarv-menti görög kávéházak és kaszinók. A kocsmák és kaszinók hangjai betöltötték a környéket.

⁸³ İncesaz (indzsaszaz) a klasszikus török zenét megszólaltató együttes, amely húros, pengetős hangszerekből (saz (szaz), ud - lantfélék), hegedűfélékből (keman, kemençe (kemencse)), kanunból (citeraféle), neyből ((nej) nádsípféle) és dairéből (ritmushangszer) áll.

⁸⁴ Şehzadebaşı (Sehzadebasi): a kor híres szórakozónegyede Isztambulban.

⁸⁵ Direklerarası (Direkleraraszi, ‘oszlopok köze’): így hívták azokat a helyeket, ahol színdarabokat és ortaoyunukat játszottak.

III.

Megjöttek a **ramazán** ünnepek,
A dzsámik fénybe öltöztek,
Lámpások gyulladtak, ágyúk dördültek,
Szíveink Őbenne hisznek.

A **ramazán**-őr mondta ezt a verset⁸⁶. Ahmet Vefik Paşa szavai jutottak az eszembe, amikor tisztelettel köszöntöttem az annyira várt ünnepet. „A népi irodalom legtöbb alkotásával a **ramazán** hónapjában találkozhatasz” - mondta a pasa.

Alighogy véget ért a nappali böjt, s megterítették a böjt utáni⁸⁷ asztalokat, mindenki - kicsi és nagy, gazdag és szegény - jól akarta magát érezni. Mintha valami mulatság-kiállítás nyílna... Ó, az a vidám nyüzsgés a kávéházakban, az az izgatott hullámozás az utcákon! Ó azok a csupa fény, csupa szín **mahyák**⁸⁸ a minaretteken! Ó, az a kirakodás a dzsámik udvarán! És az a sok şarki!...

Ha ezekről mind beszélnék, hosszú költemények kerekednének belőle... A lámpásokkal kivilágított dzsámik körül hullámozott a legnagyobb tömeg. A mécsesekkel telirakott táblák világító fénybetűkkel hívták a sokszázezer igazhitűt:

A tojásnak fehérje,
Kezddetek könyörgésbe,
Kedves, drága szomszédaim,
Menjete a mecsetekbe.

Egyik barátom meghívott böjt utáni vacsorára. A számomra eladdig ismeretlen, finomabbnál finomabb ételek annyira ízlettek, hogy némelyiktől nem csak az **imám**, de én is elájultam⁸⁹. Hát még az asszonyköldök nevű édesség, az aztán feledhetetlen!

Vacsora után néhány barátommal Aksaray⁹⁰ környékén sétáltunk, s akkor megpillantottam egy kávézót, amely elé egy kép, Karagöz és Hacivat képe volt kiakasztva. Nagyon megörültem, mert végre rátaláltam valamire, amit már olyan régen kerestem.

Az európai tudományosság világában, mindenek előtt az etnográfusok körében a **karagöz** akkor már nem volt egészen ismeretlen. Régóta tudjuk azt is, hogy jó néhány nyugati nemzet népi játékaik között található olyan műfaj, amely igen hasonlít a **karagöz**hez.

Az olaszok Pulchinellója, a franciák Polichinelje, a németek Hanzuwertje a legjelentősebb nyugati népi színjátékok közül valók. Molière, a világhíres francia szerző vígjátékainak

⁸⁶ A ramazán-őr a ramazán-hónap folyamán dobveréssel és mânit mondvá ébresztette azokat, akik böjtölni akartak.

⁸⁷ A ramazán-böjt idején napkeltétől napnyugtáig nem szabad enni, inni, dohányozni. A napfelkelte előtti evés neve: *sahur* (szahur), a napnyugta utáni, hagyományos ételekkel kezdődő, majd gyakran az éjszakába nyúló, szórakozással egybekötött étkezés az iftar.

⁸⁸ mahya (mahja): fénylő kép vagy írás, melyet a ramazán-éjszakákon a dzsámik két minaretje közé feszített kötelekre akasztott lámpásokkal alakítottak ki.

⁸⁹ Az imambayıldı (imambajildi, ‘az imám elájult’) -ra, a közkedvelt, olívaolajjal készített török padlizsán-ételre utal.

⁹⁰ Aksaray (Akszaraj): Isztambul nagy és nevezetes kerülete a Topkapihoz vezető út mentén.

témáját többnyire a **karagöz**höz hasonló népi játékokból vette, és a francia irodalomtörténet klasszikus darabjai közé emelte őket. A commedia del'arte nevű játékok az olasz nép gondolkodását és hagyományait tükrözik. Ezek mind bábjátékok voltak: fából faragott, tarka-barka ruhákba öltöztetett figurák a gyermekek bábjaihoz hasonlítottak.

Ami a **karagöz**t illeti, ennek a játéknak csak a neve terjedt el; de hogy milyenek is tulajdonképpen, s hogyan adják elő őket, az nem volt ismert. Csak annyit lehetett tudni, hogy a törökök **karagöz** nevű játéka egy fajta árnyjáték - Schattenspiel -, amely Kínából származik. Mintha a játékosok árnyékait a falra vetítve mozgatnák... A kínaiakon kívül a jávaiaknak is vannak bábjátékai. Ezek nem olyanok, mint a nyugatiak bábjai. Papírból vannak, és nagyon hasonlítanak a **karagöz**-figurákhoz.

A török irodalomtörténeti munkák nem szólnak a **karagöz**-játékokról. Néhány régi török műben, pl. Evliya Çelebinél⁹¹ előfordul Karagöz és Hacivat neve, de anélkül, hogy részletebben szó esnék róluk - épp csak megemlíti, hogy létezik ez a játék. Se korábban, se később nem mutatkozott iránta komolyabb érdeklődés. A tanult emberek lenézték, a nép **ramazán**-ünnepi mulatságának tekintették csak.

A hagyomány szerint a régi szultánok gondjaikat elűzendő hadjárataikba magukkal vitték **karagöz**-játékosokat is. A leghíresebbek nevét néhány történelmi műből ismerjük.

Ezek a játékok leginkább a nép között terjedtek el. Lakodalmakon, a fiúgyermekek körülmétélése alkalmából, ünnepnapokon, különösképpen pedig a **ramazán**-hónap folyamán és a **ramazán**-ünnepeken, valamint péntek esténként sok törökországi városban mutattak be **karagöz**-játékokat. Lassanként a nép legkedveltebb szórakozásává váltak; olyan városokban, mint Isztambul, a színház szerepét is betöltötték.

Ezek miatt az okok miatt kívántam én már az első Isztambulban töltött **ramazán**-hónap alatt megismerkedni a **karagöz**-játékokkal.

A játék színtere a kávézó jobboldalán egy sarok volt. Mielőtt bementünk, barátainknak ceruzát, papírt adtam, hogy írják le a darabot. Az egyiknek a verseket kötöttem a lelkére, a másikkal a Karagöz és Hacivat közt folyó párbeszédet, a harmadiknak a képeket és a színpadot.

Bementünk, és hogy a **karagöz**-mester ne vegye észre a jegyzetelésünket, egyenként vegyültünk el a nézők között. A színteret Önök természetesen jobban ismerik, mint én. Ezért nem látom szükségesnek, hogy részletesen beszéljek róla. Alighogy helyet foglaltunk, Hacivat jelent meg a vásznon, és ezt a „vászon”-**gázelt** adta elő:

Tengernyi térségnek alakul egy nézni való vászon,
Igen kellemes lesz ez a víg, szórakoztató vászon,
Egy **destan**-történet⁹² - én vagyok a versmondó,
Van, akikhez illő, van kiknek titok ez a vászon,
Figyelve a látványt végy belőle példát,
Lásd, mit mutat ez a világtükör-vászon.

⁹¹ Evliya Çelebi (Evlija Cselebi) (1611-1687): török világutazó, történetíró. Seyahatname (Szejahatname, 'Utazások könyve') c. hatalmas műve szinte az egész birodalomba elkalauzolja az olvasót. A mű számos magyar vonatkozást tartalmazó 6. kötetét 1894-ben Karácson Imre fordította magyarra.

⁹² **destan** (desztan, 'eposz, elbeszélő költemény'): perzsa mintára kialakult epikus költemény. Akár több tucat szakaszból is állhat, verselése szótagszámláló, sorai 8-11 szótagosak.

Először rajzoltam egy árnyékképet,
Vásznat feszítettem, fényt gyújtottam, mutatok árnyékképet,
Şeyh Küşteri a pírünk, ő tanított,
Hogy tudja meg kicsije-nagyja.

Alighogy véget ért a **gázel**, így folytatta:

- A kedves nekem víg kedvet ad, a kedves nekem víg kedvet ad...

Erre odaugrott Karagöz, Hacivattal összeverekedtek, s a végén Hacivat elszaladt.

Figyeltem nagyon a játékot, és barátaim segítségével végül le is tudtam írni. Ezúttal is köszönöm nekik!

Ettől az estétől fogva én voltam a **karagöz**-játékok leghűségesebb nézője. Hogy ne is legyen olyan estem, amikor nem látok **karagöz**-előadást, amint elhagytam a mindennapos böjtutáni vacsorameghívások után vendéglátóim házáat, rohantam, néztem, hogy feszítik ki a vásznat, gyújtanak fényt, azután nagy-nagy figyelemmel követtem az árnyjátékot.

Miután végignéztem jó néhány **karagöz**-előadást, és többet le is jegyeztem közülük, megpróbáltam fölmérni irodalmi értéküket. Hogy megismerhessék őket a nyugati szakemberek is, egy kötetre valót kiadott belőlük Pesten az Akadémia, néhányat pedig német fordítással együtt az Orosz (Tudományos) Akadémia jelentetett meg.

Rátérve a **karagöz**-játékokra: általában két részből állnak. Az első rész tréfás beszélgetéseket tartalmaz, s a második a tulajdonképpeni játék.

Példaképpen következzen most Karagöz és Hacivat egyik beszélgetése:

Hacivat: Szép jó estét, Uram!

Karagöz: Isten hozta!

Hacivat: Hogy szolgál a kedves egészsége?

Karagöz: Jól, hála Istennek, Uram!

Hacivat: Épp most, mikoron idetartottam az én Karagözömhöz, hogy véle múllassam az időt és elfeledjem a fáradtságomat, vásároltam magamnak egy **fezt**.

Karagöz: Mi közöm van nekem ahhoz, hogy te **fezt** vásároltál?

Hacivat: Mit kell ilyenkor mondani, te?

Karagöz: Mit kell?

Hacivat: Nem azt, te szerencsétlen, hogy hordd sokáig egészséggel - a fejedet menjen szét?

Karagöz: Hordd egészséggel - a fejedet menjen szét.

Hacivat: Na látod, így kell mondani... Közben otthon elfogyott a tűzifa, mondták, vegyek valamennyit. Elmentem a fatelepre, és vettem pár öl fát...

Karagöz: Hordd egészséggel, a fejedet menjen szét.

Hacivat: Ne beszélj ostobaságot, nem **fezt** mondtam, hanem tűzifát!

Karagöz: Jó, jó, én meg azt mondtam, hogy a fejedet menjen szét!

Hacivat: De nem lehet így mondani...

Karagöz: Honnan tudjam? Te tanítottad így.

Hacivat: Az a *fez*re vonatkozott.

Karagöz: Hát akkor most mit mondjak?

Hacivat: Tüzeld el egészséggel. Üljetek mellette, és nézd, hogy hamvad el.

Karagöz: Jó. Jó. Értem már...

Hacivat: Aztán meg, biztos a tegnapi eső miatt, megrongálódtak a ház cserepei, úgy, hogy befolyt az eső a házba. Gondoltam, mestert hívok, hogy javítsa ki a sérült helyeket. Szépen rendbe hozattam a házat.

Karagöz: Tüzeld el egészséggel. Üljetek mellette, és nézd, hogy hamvad el.

Hacivat: Most hozattam rendbe a házat. Ilyet nem lehet mondani!

Karagöz: Hát mit mondjak?

Hacivat: Nem azt kellene mondani, hogy lakj benne egészséggel, és ne láss szükséget?

Karagöz: De igen, igen!

Hacivat: Igen ám, testvér, csak hogy az egyik hitelezőm látva, hogy rendbe hozattam a házat, abban a hiszemben, hogy pénzem van, jött, hogy behajtsa a tartozását. Mivel azonban nekem nem maradt pénzem, vita támadt közöttünk, a hitelezővel egymásnak estünk, úgyhogy a végén a bíró elé került az ügy, s mindkettőnket áristomba dugtak.

Karagöz: Ó, ó, nagyon örvendek, lakj benne egészséggel, és ne láss szükséget!

Hacivat: De testvér! Áristomba dugtak, á-ris-tom-ba...

Karagöz: Ó, ó, nagyon örvendek...

Hacivat: Ezt nem lehet mondani, te!

Karagöz: Hát mit mondjak? Mit tudom én? Te tanítottál így...

Hacivat: Ha én tanítottam is, a házra vonatkozólag tanítottam. Az áristomra szerinted ugyanazt mondják?

Karagöz: Mit mondanak, hadd halljam!

Hacivat: Remélem, Uram, hamarosan okot találnak rá, hogy kiereszszék, ne aggódjon, kieresztik majd a másikat is.

Karagöz: Remélem, Uram...

Hacivat: Bizony, Karagöz, mi meg is tettünk érte mindent. Ki is engedtek a börtönből. Futok haza boldogan, hát egy pék épp veszi ki a kenyeret a kemencéből, s a nagy rohanásban a lapát nyele nem kiveri ez egyik szemem!?

Karagöz: Remélem, Uram, hamarosan okot találnak rá, ne aggódjon, kieresztik a másikat is...

Hacivat: A szememet verték ki, te!

Karagöz: Remélem, Uram...

Hacivat: Nem inkább azt kellene mondani, hogy jobbulást kívánok, remélem, úgy rendbe jön, mintha mi sem történt volna!?

Karagöz: Remélem, Uram, rendbe jön...

Ilyesféle dialógusok képezték a játék bevezetőjét, a darabnak magának megfelelően tréfás vagy maskarás formában. A tulajdonképpeni játék e beszélgetések után kezdődött. Ezek a darabok - népi játékok - tükrözik a különböző népszokásokat, a különféle nyelvjáráásokat, az emberek gondolkodásmódját.

A törököknek nem volt színpadi irodalma, ehelyett a *karagöz* és az *ortaoyunu* tükrözte számukra a világot. A tulajdonképpeni színdarabok a nyugati színház hatása alatt jöttek létre, s találták meg helyüket az új török irodalomban. Sajnos az első török drámaírók figyelmen kívül hagyták a *karagözt* és az *ortaoyunut*, és teljesen nyugati típusú színdarabokat próbáltak írni. Egyedül az elhunyt Şinasi Efendi⁹³ *Egy költő házassága* című vígjátékában⁹⁴ adott képet arról, milyen lehetne a nemzeti színmű... A színdarabokban általában előkelő emberek, nemesek, uralkodók léptek a színpadra, vagyis ilyen hősöket alakítottak a színészek. Şinasi Efendi darabjában viszont különféle népi típusokat látunk. Ebben a darabban a nép nyelvén beszélnek, népies mondások, kifejezések hangzanak el, népszokásokkal találkozunk - és vagy Isztambul, vagy Harput vagy Kapikulu nyelvjáráásával...

A török dráma története Şinasival kezdődik. Rajta kívül ismereteseek még Ahmet Vefik Paşa kezdeményezései a török színház létrehozatala érdekében - ezeket bursai kormányzóként valósította meg. Molière-fordításait az oszmán irodalomtörténet az elsők között tartja számon. Nem egyszerűen csak fordított: törökösítette is a darabokat. Molière parasztja nála anatóliai paraszttá formálódik, és a különböző francia szokások helyett a megfelelő török szokásokat viszi színre.

Az első igazi török darabokat Namik Kemal Bey írta. Sajnálatos módon azonban a nemzeti érzés akkoriban még nem ébredt fel eléggé, s bizony akadályozták is az ébresztését. Kemal Bey után Abdülhak Hâmit Bey⁹⁵ neve ragyogott a legfényesebben. Némely darabjai - ha

⁹³ İbrahim Şinasi (Sinasi): 1826-ban született egy tűzértiszt fiaként. Apja elesett a şumnu (sumeni) csatában, így korán árvaságra jutott. Alighogy elvégezte az iskolát, a Tophanében (tüzériskolában) hivatalba állt, s ezzel egyidőben İbrahim Efenditől leckéket vett a keleti nyelvekből és tudományokból, utóbb azonban a Tophane-beli külföldi tisztek révén a francia nyelv bükkörébe került. 1849-ben Párizsba küldték tanulni. Kiküldői kívánságára pénzügyi tanulmányokat folytatott, közben azonban érdeklődése az irodalom felé fordult. Összebarátkozott egy Sacy nevű orientalistával - az ő révén ismerkedett meg Lamartine-nal. Isztambulba visszatérve saját kérésére tagja lett az oktatási tanácsnak (1855. augusztus); miután azonban patrónusa, Reşit Paşa lemond a miniszterelnökségről, felmentik. Amikor Reşit Paşa 1857-ben hatodszor - ezúttal utoljára - miniszterelnök lett, Şinasit visszavették hivatalába. Reşit Paşa 1858-ban bekövetkezett halála után Yusuf Kâmil Paşa vette pártfogásába, ezért Âli Paşa és Fuat Paşa többé nem árthatott neki, sőt Fuat Paşának még a barátságát is elnyerte. 1860-ban barátjával, Agâh Efendivel elindította a Tercüman-ı Ahvâl c. újságot. Ez volt a törökök első nem hivatalos lapja. Fél év múltán kivált a lap szerkesztőségéből, s 1862-ben egyedül újtára bocsájtotta a Tercüman-ı Efkâr. 1865-ben Párizsba utazott, és öt esztendeig ott is maradt. 1869 őszén tért vissza Isztambulba, s nyomdájával való foglalatossága közben, 1871. szeptember 13-án érte a halál. *Dívânjának* - válogatott verseinek első kiadása: 1862, a második: 1870, a harmadik: 1872 és 1886, a negyedik: 1893. *Oszmán közmondások* c. műve 1864, 1870 és 1885-ben három kiadást ért meg.

⁹⁴ *A költő házassága* volt az első színdarab, amelyet törökül írtak, és szereplői török neveket viselnek. Nyomtatásban először 1860-ban jelent meg.

⁹⁵ Abdülhak Hâmit (Tarhan) 1852. február 5-én született Isztambulban. Nagyapja, Abdülhak Molla II. Mahmut udvari orvosa, apja Hayrullah Efendi, történész volt. Kisgyermekként a Bebekben lévő francia iskolába járt, majd a Robert Kolejbe került. Tizenkét éves korában bátyjával, Nasuhi Beyjel Párizsba ment. Egy esztendeig tanult kinn, majd visszatért a Robert Kolejbe. Amikor apja iráni

lefordítanák őket - vetekednének a nyugati színpadi művekkel. Az utána következő írók legtöbbje a francia darabok hatása alá került: azok fecsegését utánozták.

De most hagyjuk ezt, és térjünk vissza a mi *karagöz*ünkhöz...

A nyelvtudomány szempontjából az ilyesfajta játékok nem túl jelentősek, legföljebb annyiban, hogy Isztambul lakóinak nyelvezte, a különböző nyelvjárások mellett az Isztambulban használatos kétféle nyelv (a beszélt, ill. az írott nyelv) külön-külön létezik benne.

Karagöz faragatlansága, durva megszólalásai és kétértelmű kifejezései mellett Hacivat kifinomult nyelvhasználata, választékos kifejezésmódja hívja fel magára a figyelmet. Mellettük az isztambuli nyelvet nem ismerő idegen ajkú figurák, a legkülönbözőbb nemzetiségűek sora vonul fel. Az örmény Ayvaz Serkis, a zsidó Zaharyan mester, a *kasidék*et olvasó arab Hacı Kandil, az „abala başib pop”-ot mondogató Lazoğlu Altıkulaç, Kınnapzâde, az anatóliai szolga, a *semâikat*⁹⁶ olvasó Himmet apó, a nagyhangú, bajkeverő Tekbıyık mind egy-egy típus, mind a maga sajátos nyelvén beszél.

Isztambulnak erről a sokszínűségéről eddig mit se tudtunk. A néprajztudomány szempontjából érdekes, hogy e játékokból például megtudhattuk, hogy az albán azt kiáltja: „Ha more!”, a láz azt mondja: „Ta huu!”, a perzsa így ejti a szavakat: „Ele sen ne mene gorumsah sen?”, a görög ezt mondja: „Ti kamis kala zanum!”, a zsidó így káromkodik: „Ande kakamena, mamzeroğlu mamzer!”, Delibekir tirádáit - „Hej, az anyját, az asszonyát, a lányát, kancáját, kályhája csövét, ólbeli libáját, polcon álló hangszerét, ládáját, kosarát, selymét, vásznát, száját, arcát, orrát, szemét, a simáját, a laposát, mind, amit a hátamra vettem, úgy ringattam...” is csak ezekből a játékokból ismerhettük meg.

Ahhoz, hogy kellőképpen megismerjük egy hatalmas főváros természetét, lényeges hogy lássuk, milyen furcsaságok vannak, milyen nemzetiségek élnek benne.

Isztambul különböző viseletei, lehetetlen ruházatai, különféle argói alkotják a város etnikai arculatát - ugyanakkor mindez megjelenik a népköltésben is.

Nézzük például Karagöz és Hacivat nyelvhasználatát. Hacivat olyan arab és perzsa kifejezéseket használ, amelyekből a tanulatlan Karagöz nem ért egy árva szót sem. Egyik oldalon az elegancia, vagyis az udvarban használatos oszmán nyelv, a másik oldalon a népnyelv. Mi minden sül ki e kettő találkozásából!

Miközben az arab és perzsa szavakat nem ismerő Karagöz a maga módján igyekszik értelmezni a hallottakat, mulatságos félreértésekbe és félremagyarázásokba bonyolódik. Az idegen

követként Teheránba utazott, Hamitot is magával vitte. Apja halála után isztambuli hivatalnok-évek következtek, majd 1876-78 között a párizsi követségen volt titkár. Itt adta ki *Nesteren* c. színművét. Hazatérése után elveszítette tisztviselő-státusát. 1881-ben Potiban volt konzul; majd egy ideig Rizében élő testvérénél tartózkodott; utána Golosba került konzulnak. 1884-ben Indiába nevezték ki, de felesége állapotának súlyosbodása miatt hazatért. 1885. április 21-én Bejrútban elhunyt feleségét siratta Isztambulban kiadott híres *A sır* c. verseskötetében (1885). 1886-ban a londoni követségre került; itt írta *Zeynep* (1906), ill. *Finten* (1918) c. színdarabjait. Londoni munkáját rövid hágai követségi alkalmazás szakította meg. Az 1908-as felkelés után brüsszeli követ volt; felmentése után isztambuli szenátor. 1928-ban a Nagy Nemzetgyűlés isztambuli képviselőjévé választották. Rövid betegség után 1937. április 12-én Maçka negyed-beli házában hunyt el. Főbb verseskötetei: *A pusztá* (1878), *A város* (1886), *Egy szegény nő beszélgetései* (1885), *Ezek - ő* (1886), *Menyasszonyi szoba* (1887), *Édesanyám* (1913), *Lelkek* (1919), *Idegen barátok* (1924).

⁹⁶ *semâi* (szemai): a török népköltészet kedvelt versformája, szakaszait 8 szótagos sorok alkotják.

szavakhoz hasonló hangzású török szavakat keres, és ezek értelmében használja őket. Ilyen hol tréfás, hol komoly formában lefordított szavak, kifejezések a nyugati nyelvekben is előfordulnak, és népetimológiáknak nevezik őket. Karagöz is, nem értve Hacivat arab és perzsa szavait, egy-egy általa ismert szóból kiindulva török etimológiákat alkot. Ennek eredményeképpen szórakoztatva neveltet, neveltetve szórakoztat.

(A példaként itt szerepeltetett lefordíthatatlan szójátékokkal tűzdelt részletet Kúnos fordításában adom. A ford. v. ö. K. I.: *Három Karagöz játék* Bp., 1886. 123-125. pp)

„Karagöz: Különös, az újságíróskodáshoz olvasás-írás is szükséges?

Hacivat: Igen és azon felül, hogy az általános jó erkölcsöknek szolgálatot tehessünk, különböző tudományokban való gyakorlottság is szükséges, például az elvont tudományok közül az algebra (cebîr).

Karagöz: Neem, lásd az erőszaknak nem engedhetek.

Hacivat: A mérés számtana.

Karagöz: Hogy a számolásban való tudományom milyen, jöjj és láss a mészárossal való adás-vevés-kor...

Hacivat: Csillagászat.

Karagöz: Ahhoz kitűnően értek, ha egy sik bej-t látok, (elegáns urat) egy pillantásra megtudom, van-e apró a zsebében, vagy nincs.

Hacivat: Bölcsesség.

Karagöz: Ahhoz gyanú se fér.

Hacivat: Földrajz meg jog (hukuk).

Karagöz: Kukuk.

Hacivat: A gazdaság tudománya (servet fenni).

Karagöz: Nem ismerem.

Hacivat: Kit?

Karagöz: Servet efendit.

Hacivat: Hej, hamuházi, hej - a közigazgatás tudománya (ilmi idare).

Karagöz: Tudom, hogy sok olaj ne menjen kárba, éjjel égetik. (Karagöz a régen a házakban égetett kis petróleumlámpára - idare lambasi - gondol.)

Hacivat: Fickó, nem arról van szó - a gazdálkodás módja.

Karagöz: Tudom én, hogy gazdálkodjak.

Hacivat: Történet (tarîh).

Karagöz: Mi van azon, ezerháromszázkető.

Hacivat: Törvénytár (destur).

Karagöz: A desturnak „vigyázz” nemzetségét is ismerem.

Hacivat: Politikai tudomány (ümuri siyasiye).

Karagöz: Ha négyezerötfélszáz, én a siyasiyán kívül a dugócska játékot is ismerem.

Hacivat: Statisztika.

Karagöz: Nyugtom nincs rajta.

Hacivat: Min?

Karagöz: A kurta párnán (kisa yastikta).

Hacivat: Hej, hamuházi, hej - a gondolkodás tudománya (mantik).

Karagöz: Mindnyája között még legjobban ezt ismerem, de azon felül nagyon is szeretem.

Hacivat: Lássuk, hogyan ismered.

Karagöz: Ramazánkor főzik, savanyú tejet öntenek rá, beléje meg vagdalt húst tesznek.

Hacivat: Hej, féleszű, hej, a gondolkodástant (mantik) mantinak (tésztaétel) gondolva mit tettél az újságíróskodással, egészségedre válják, hé...”

Rátérve arra a kérdésre, hogy népköltés-e a **karagöz**, vagy sem, a nyugati orientalisták a népköltés alkotásai közé sorolják. Mindazt, amit ezekről a játékokról tudnak, az általam megjelentetett művekből tudják. Ebben a kérdésben nem lehetünk eléggé óvatosak, hiszen a nép között csak tréfás beszélgetések folytak, és vannak persze kitalált történeteik. Ezek általában egy-egy személyhez fűződnek. Szabályos, hagyományozott, több részből álló darabjaik nincsenek.

A játékok összeállítója a vásznon megjelenő előadást bemutató személy: a **karagöz**-játékok mestere. Ez a mester megtanulja a nép ajkán született történetet és dialóguselemeket, majd ezeket egy darab formájába öntve lejátssza a vásznon.

Ez a mester valóban mestere művészetének, saját szövegeit is használja, nem csak a népi anyagot; de mindig úgy beszél, mint egy valaki a népből, a népi észjárás szerint.

Ha viszont így áll a dolog, a lejegyzett **karagöz**-játékokat nem tekinthetjük népköltésnek. Nem a nép ajkán születtek, csak a nép szájába adták őket. De bármi legyen is a helyzet, a nép gondolatait, a nép gondolkodásmódját tükrözik, a nép hangján szólnak, a nép érzéseinek adnak hangot.

Bár nem teljesen népi irodalom, mégiscsak a nép irodalma. Éppen úgy, mint a nyugati bábjátékok. Néprajzi szempontból az efféle irodalmi alkotások gyűjtése is figyelmet érdemel. A **ramazán** során az alábbi játékokat gyűjtöttem és adtam ki legelőször a Magyar Tudományos Akadémiánál megjelent kötetben: *Fürdő-játék, Verseny-játék, Íródeák-játék*.

Az Oroszországban megjelent kötetben: *Yalovai tréfa, Agaság-játék, Şirin és Ferhat, A véres nyárfa, Fordított házasság, Kütahyai játék, Csónak-játék, A buta őr, Bolondokháza-játék*.

Ezek a játékok - melyeket én gyűjtöttem és adtam ki először, nagy érdeklődést keltettek az európai orientalisták körében. Jó néhányat lefordítottak németre, franciára, oroszra; tudományos és irodalmi értekezéseket írtak róluk. Legtöbbet a németek foglalkoztak velük. Jakob professzor, Németország legkiválóbbnak tartott orientalistája több kötetet szentelt ennek a témának. Ezekben a művekben leírja a karagöz-játékok eredetét és történetét, majd részletesen bemutatja a játékokat, s végül általános irodalmi szempontból fontos elemzéseket fűz hozzájuk.

E játékoknak semmiféle hatásuk nem volt a török színi irodalomra, holott a török vígjáték megszületésében segíthettek volna. Ha gyenge francia komédiák utánzása helyett a **karagöz**-játékokat tartották volna szem előtt, a török nemzeti vígjáték jobb helyzetbe kerülhetett volna.

Hiszen a **karagöz** gondolatvilága mélyen beleivódott a török gondolkodásmódba. Milyen értékes darabokat alkothattak volna a török szerzők, ha erre odafigyeltek volna!

A török írók eszesek és mélyen gondolkodók. Ha eszüket és tollukat, szép stílusukat a nemzeti vígjáték szolgálatába állították volna, francia komédiák helyett megteremthették volna a nemzeti vígjátékot. A **karagöz**-játékok ugyanis fokozatosan háttérbe szorultak, és el is tűntek. Amikor az idén (1924) Isztambulban jártam, bárhog kerestem is, már egyet se találtam.

A **karagöz** helyét elfoglalta a mozi és a francia vígjáték. Még szerencse, hogy negyven évvel ezelőtt lejegyeztem és így megmentettem őket a teljes feledéstől. Ha erőm engedi, szeretném ezeket az összegyűjtött, s részben latin, részben cirillírással kiadott játékokat arab írással is megjelentetni. Remélem, hogy a **karagöz**-játékok története méltó helyet fog kapni a török irodalomtörténet-írók műveiben. Bízom abban, hogy erőfeszítéseim nem maradnak hiábavalók, s büszke lehetek majd arra, hogy török testvéreink nemzeti irodalmának szolgálatára lehettem.

IV.

Holdfényes ünnep-este volt, amikor a Yıldız kávéházban barátaimmal beszélgetvén az *ortaoyunu*ra terelődött a szó.

- Van olyan város, ahol játsszák? - kérdeztem.

- Isztambulban betiltották... Régóta nincs... - felelték.

- Miért? - kérdeztem, de kérdésemre nem kaptam határozott feleletet, csak a Boszporusz egyik dombja, a Yıldız Köşkü⁹⁷ felé fordították tekintetüket.

- De kár - sajnálkoztam, hiszen az *ortaoyunu* nyelvileg is, irodalmilag is jelentősebb lehet a *karagöznél*.

Amikor egyik barátom csodálkozásának adott hangot, így folytattam:

- Úgy hallottam, hogy az *ortaoyunuk*ban színészek játszottak, és nem csak tekebőrből készített figurák!

- Épp ez lehetett az egyik oka, hogy betiltották - felelték.

A kor egyik legkiválóbb újságírója, Said Bey szólalt meg:

- Én azt hallottam, hogy az udvarban még mindig van *ortaoyunu*-társulat.

Mindenki hallgatott, majd egy Hulusi Efendi nevezetű műegyetemi diák szólalt meg:

- Én meg azt hallottam, hogy egyes anatóliai városokban, legfőképpen Eskişehir egyik terén játszanak *ortaoyunut*...

Izgalom fogott el.

- Elmehetnék Eskişehirbe?

- Miért ne? - válaszolták.

Hulusi Efendi így folytatta:

- A műegyetem német professzorával, Vorkheimerrel épp egy anatóliai utazást tervezünk. Ha kívánja, megbeszéljük a professzorral, hogy Ön is velünk jöhessen.

- İnşallah, inşallah - örvendeztem.

Mondják ugyan, hogy hamar munka ritkán jó, de csak nem lesz baj belőle, hogy most sürgetem a dolgot?!

Beszéltem a német professzorral, s elhatároztuk, hogy együtt utazunk. Az anatóliai vasút (később: a bagdadi vasútvonal) nem régóta működött. Miután a professzort bízták meg hivatalosan a még építés alatt álló vasútvonal ellenőrzésével, egy napon ő, Hulusi és én,

⁹⁷ A Yıldız Köşkü / Sarayı (Yıldız Köşkü/Szaraji, 'csillag palota') volt akkoriban a szultánok lakóhelye.

felszálltunk a Haydarpaşáról induló vonatra⁹⁸. İzmitig velünk utazott az időközben elhunyt magyar Osman Paşa, aki akkor a katonai akadémián németet tanított.⁹⁹

A Népoktatási Minisztériumtól egy ékes, díván-írású levél volt nálam:

A Népoktatási Minisztérium jelen levele adatott Kúnos doktornak, aki a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából ezúttal Bursa és más anatóliai megyék területén a török nyelvvel kapcsolatos gyűjtőmunkát végez. Ezúton kérjük az illetékes hatóságokat, hogy őt e munkájában ne akadályozzák.

Kiadatott az 1886. esztendő 7. havának 18. napján.

Zsebemben a **fermán**, szívemben nyugalom, meg persze néhány líra (akkoriban arany) is volt nálam, valamint a füzet a táskámban - így indultam Anatólia belsejébe, miután elbúcsúztunk Osman Paşától.

Bár a síneket már lefektették, a vonatok még nem jártak. Az İzmitben dolgozó állami mérnökök beültettek hármunkat egy **direzina** nevű vastaligába. Sapanca-Bilecik volt az útvonalunk. Milyen áldott földek! Micsoda kertek, szőlők a falvakban, micsoda gyümölcsök a fákon! Milyen vendégszerető parasztok! És milyen édes, egyáltalán nem durva, épp ellenkezőleg: hajlékony és finom nyelv a nép ajkán!

Nem tudtam betelni a parasztok beszédével, újra és újra elénekeltetem dalaikat, s persze le is jegyeztem őket.

Miközben a professzor és Hulusi a maguk dolgait intézték, én beültem Bilecik egyik kávézójába, s nagy élvezettel hallgattam a vidék nyelvét, a furcsa, különleges kifejezéseket és a dalokat.

A kávézóban ülők sorban kínáltak egy-egy kávéval, én meg viszonzásul cukorral kínáltam őket. A cukor akkoriban (1886) igen drága volt, ezért a kávé általában cukor nélkül itták. Így megédesítvén szájukat, mézédesebb dalokat énekeltek...

Most azonban hagyjuk a dalokat, és folytassuk utunkat tovább. A **direzíná**val tett utazás itt véget ért. Bilecikben kocsit béreltünk, s elindultunk Anatólia dimbes-dombos tájai, hegyek közé búvó, patakparti falvai, lejtőkön kapaszkodó-ereszkedő utcákból álló kisvárosai felé.

Hosszú, hosszú karavánok jöttek, mentek... Folyók folytak, folydogáltak...

Törökök és cserkeszek fogadtak bennünket. Sátrakat húztak föl a **yörükök**, kunyhókat a vándorlók. Egy szép napon feltűnt szemünk előtt egy kupolás-minaretes város képe.

Anatólia egyik legvonzóbb vidékére, Eskişehir városába érkeztünk. A Sakarya¹⁰⁰ mellett egy szálloda-szerű **han** (fogadó), mellette egy teraszos kávézó. Egy-egy szobát foglaltunk. A mérnök urak a maguk dolga után néztek, én meg a magam dolgához látva körbejártam a várost.

⁹⁸ Akkor még nem állt a mi nagy állomásépület. Az akkori állomásépület a mai hídnak a Kadıköy felőli pillérje helyén álló kétszintes épület volt. A vonatok İzmitig közlekedtek (1886), a bileciki, eskişehir, konyai vonalon később indult meg a közlekedés.

⁹⁹ Az első jelentős török költőnként számontartott Nigâr Hanım (1862-1918) apja a Kossuth-emigráció tagjaként került Törökországba. Azoknak, akik katonai pályán akartak maradni, fel kellett venniük a mohamedán hitet, s természetesen új nevet is kaptak. Macar Osman Paşa (Madzsar Oszman Pasa, 'Magyar Osman tábornok') hosszú éveken át volt a katonai akadémia tanára.

¹⁰⁰ Ez nyilvánvalóan a Porsuk folyó.

Természetesen a legfontosabb, ami idehozott, az **ortaoyunu** volt. Miközben erre-arra nézelődtem, a Porsuk mentén húzódó sétahelyen észrevettem egy kitűzött cédulát. Rögtön láttam, hogy egy pompás **ortaoyunu**-komédia hirdetése! Hamdi Efendi, az ismert komikus neve szerepelt rajta. Ráadásul **incəsaz** zenekar is szerepelt, benne **zurna** (töröksíp), **dümbelek** (dobféle), **ud** (lantféle), **keman** (hegedű), **nay (ney)** (nádból készített fúvóshangszer) és **lavta** (az udnál kisebb mandolinféle)...

A *varázsló* című darab szerepelt műsoron. Korábban egy **karagöz**-kávézóban láttam már egy hasonló című játékot. Boldog voltam, hiszen irodalmi szempontból feltétlenül figyelemreméltó dolog lesz a kétféle színrevitel összehasonlítása!

Siettem megkérni Hulusit, s azonnal megegyeztünk, hogy együtt megyünk megnézni az **ortaoyunut**.

Türelem rózsát terem - de én alig bírtam a türelmetlenségemmel. Egész nap a játéktér körül őgylegtem. Sikerült megnyernem a játékmester szívét, s így engedélyt kaptam, hogy közelről is megnézzem a színpadot.

A színpad, vagyis a játéktér hol négyszögletes, hol ovális formájú. Kívül van a „ládaszobának” nevezett hely, ahol a jelmezeket tárolják. A színpadon két díszletegyüttes található. Az egyik, a „bejárathoz” közeli a bolt, vagyis egy asztalszerű valami. A másik pedig egy kétszárnyú kapuforma. Ezt „újvilágnak” nevezik. Az újvilág szárnyaira papírokat ragasztottak, s ezekre a játék lényegét ábrázoló képek kerültek.

E két együttesen kívül esernyőket (amelyeknek cikkelyei más és más színűek voltak), valamint egy „csattogtatót”, vagyis egy kétágú pálcát lehetett látni. A játéktér mellett, a ládászobán kívül a következők alkotják még az **ortaoyunu** színterét:

A bejárat belső oldala mellett van a zenészek helye; ahhoz közel az újvilág; a színpad hátsó részén kb. 20 rőf széles és 30 rőf hosszú a játéktér. A tér alsó részén foglal helyet a másfél méter magas újvilág, az a házacska, ahol a történet játszódik. Ami a szín külső részét illeti, ennek legfontosabb része a „**me'vâ**”-nak nevezett hely, vagyis a nézőtér a férfiközönség számára, a belső rész pedig a „kalitka”, vagyis a hölgyek helye.

A játék menete a következő:

Amikor megszólal a zene, Kavuklu¹⁰¹, Pişekâr¹⁰² és a Zenne¹⁰³, valamint a játszó személyek, fejükön hegyes papírsüveggel a zene ritmusához alkalmazkodó léptekkel bejönnek a színre, gyors táncot járnak, néhányszor végigjárják a teret, aztán kivonulnak. Ezután elsőként Pişekâr jön vissza, kezében varázspálca, üdvözlí a nézőket, és bemondja a játék nevét. Azután a zenészekhez fordul:

- Hej, bajnokom - kezdi.

- Parancsolj, bajnokom - mondják.

- Az nincs benne a számításban - mondja erre Pişekâr.

- Hát mi van benne? - kérdezik erre a zenészek.

- A Varázsló-játéknak vettem utánzatát, szóljon a muzsika, hadd mutassuk be a nézőknek!

¹⁰¹ Kavuklu (‘Süveges’): az ortaoyunu egyik főszereplője.

¹⁰² Pişekâr: a másik főszereplő; Kavukluval beszélgetve ő nyitja meg a játékot.

¹⁰³ zenne: az ortaoyunu női szerepet játszó férfiszereplője.

Eközben arab zenét játszik a zenekar, s egy keveset táncol a Zennét alakító színész. Köpeny nincs rajta, de az arcát fátyol fedi. Aztán a zene elhallgat.

- Hej, hej, ne neved, szépkedvű, kényes kedves! Honnan jössz, hová mész ilyen kényesen-fényesen, így éjfél után, apró tánclépésekkel? - kérdezi Pişekâr nagy udvariasan. Miután így egy kicsit elbeszélgetnek, megszólal újra a zene.

Alacsony termetű, furcsa viselkedésű alak jön be, hosszú, henger alakú óriási piros süvegén piros bojt. Piros *şalvar* van rajta és sárga *çedik*.¹⁰⁴ Néhányszor végigbotorkál a színen, majd mikor Pişekâr a süvegére üt a varázspálcával, Kavuklu nagy csodálkozva ránéz Pişekârra.

Pişekâr: Hej, isten hozott, te szakadt bőrű, törött vázú, porral megtelt, árnyékszékre vetett dob!

Kavuklu: Hej, szép jó napot, te csónakban hagyott, kívül-belül patkány rágta, bűzös-bűdös Lâpsekiből való dinnye!

Ilyesfajta tréfás kérdések és válaszok után kezdődik az igazi társalgás. Amennyire hasonlítanak ezek a párbeszédok Karagöz és Hacivat beszélgetéseihez, annyira különböznek is tőlük. A bábok társalgása durvább, az *ortaoyunu* szövegei illendőbbek a színészek szájába.

Míg Pişekâr jóneveltségről tanúskodó udvarias tanácsokat ad, Kavuklu faragatlanul viselkedik, és füttyöl a jótanácsokra.

Az *ortaoyunu* jobban hasonlít a színdarabokhoz, és irodalmilag értékesebb. Ide idézek most egy mulatságos beszélgetést, úgy, ahogyan az eszkişehiri előadáson hallottam:

„Kavuklu: Óh efendim, ha elbeszelném a fejemre jövő eseményt, és ha meghallgatnád, akkor megértenéd.

Pişekâr: Óh efendim, elmúlt légyen, tudja Ön, hogy szolgálja, én mily figyelmes vagyok, beszélje el, hadd tudjam én is.

Kavuklu: Lelkem, azt csak tudni fogja, hogy a felsővárosbeli előljáróm házának egyik szobáját bérben bírom.

Pişekâr: Igenis, efendim, tudom.

Kavuklu: Hogy, hogy nem, tegnapelőtt reggel korán keltem fel, kimegyek a mosakodóba, és látom, hogy az előljáró efendi, a ház tulajdonosa felöltözködve menőben van ki az utcára.

Pişekâr: Aztán, efendim?

Kavuklu: Azt mondom neki: »Ugyan, efendim, ilyen korán merre méltóztatik menni?« Feleli erre: »Óh, ne fogj most engem szóba, megyek a koldus-gőzhajóra, még el találok késni.«

Pişekâr: Nos?

Kavuklu: Efendim, hisz tudva előttünk a mi helyzetünk, bizony nem kevés nyomorúságot szenvedünk.

Pişekâr: Tudom, efendim, tudom.

Kavuklu: Mondom neki: „Óh, ha így van, várj egy kissé, én is hadd öltözködj fel sebtibe, és menjünk együtt. Azt mondta rá, hogy jól van. Gyorsan felöltözködtem, és együttesen egy futás, elérkeztünk a koldus-gőzöshöz. Beszálltunk a hajóba, kezdtem mindenfelé nézegetni, emerre mentem, odadörgölődtem, amarra mentem, odadörgölődtem, de bizony nem akadt,

¹⁰⁴ çedik (csedik): régi sárga lábbeliféle, amelyet kapcára húzva viseltek.

aki vagy öt **parát** elővéve ideadta volna. Pedig, efendim, tudod-e, hogy miért mentem én voltaképp a koldus-hajóra?

Pişekâr: Nem én, efendim, miért is mentél hát?

Kavuklu: A szegénységemet csak meg tudtam veled értetni, nos én azt hittem, hogy a koldus-hajón pénzt adnak a koldusoknak, és egy futásban azért mentem oda, pedig hát még csak öt **parát** se kaptam.

Pişekâr: Óh, óh, bizony tévesen értette meg, no de azután?

Kavuklu: Aztán, efendim, egy ember jött, kezében egy bádóg, azt ütögette bádóggal. Kérdi, hogy hol szállok ki (megyek fel), gondolkozom, azt mondtam neki, hogy a hajópárkányra megyek fel. Nem úgy érti, mondja erre, hanem hogy melyik kikötőnél szállok ki. Mialatt mi beszélgettünk, Kanlıca kikötőjéhez ér a hajó, ez volt az utolsó kikötő, ki is szállott az utasok mindegyike, csak én maradtam ott. Jegyet vegyek, de én is kifelé, mondja a jegyszedő, mert más kikötő nincs is. Adj hát, mondok neki, hadd szállok ki. Add a pénzt, feleli erre, adok aztán jegyet. Miféle pénzt akarsz? - szólok neki vissza, én erre a koldusok hajójára koldulni jöttem, te adj nekem pénzt. Egyet szól erre a jegyszedő a legényeknek, és pif-paf veréssel, rúgással kidobtak a kikötőre.

Pişekâr: Óh, efendim, hát aztán? Bizony, nagy bajba jutott.

Kavuklu: Aztán, efendim, kijutottam a kikötőre, de a jegygyűjtők nem akartak a korlátból kibocsájtani, jegyet kívántak tőlem. Bármennyire mondhattam is nekik, hogy miért szállottam én koldus-hajóra, és hogy pénzem nem lévén nem válthattam jegyet, bizony nem menthettem meg a galléromat.

Pişekâr: Óh, efendim, hogy tudtál kijönni, mit csináltál aztán?

Kavuklu: Mit csináltam volna? Azok az emberek úgy szólván ütni kezdtek. Szerencsére közel a kikötőhöz egy nagy nyári lakás volt, meglátta a kastély tulajdonosa, ami csúfságot rajtam elkövettek, megsajnált, szolgáljaival megküldte a jegypénzt, és így kiszabadultam.

Pişekâr: Óh, elmúlt légyen, efendim, nos aztán?

Kavuklu: Aztán, efendim, elhagytam a kikötőt, amint arrafelé bolyongtam, meglátok egy nagy kaput, nyitva mind a két szárnya, belülről pedig két oldalán kert, hosszú egy út.

Pişekâr: Jaj, bárcsak be ne léptél volna.

Kavuklu: Mit beszélsz, efendim, az óra nyolcra járt, a számba még csak egy szemét darabkát se tettem, úgy hogy éhségtől a bensőm is összekavarodott. Nem bírtam az éhségemmel, és azon hitben, hogy talán a gyomrom is megtölthetem, meg aztán öt vagy tíz **parányi** hajópénzt is kapok, biz én bementem a kapun.

Pişekâr: Hát aztán?

Kavuklu: Aztán, efendim, messze-messze mentem, egyszerre csak azt látom, hogy egy magas helyen egy nagy cukorkészítő márványkő van, és e márványról lépcső vezet fel.

Pişekâr: Ó, te semmiházi, miféle cukorkészítő márvány az?

Kavuklu: Milyen volna? Egy jókora márványlap.

Pişekâr: Ó, te semmiházi, felszálló kő annak a neve, minden kastélyban van olyan, hogy lóra szálljanak róla.

Kavuklu: Bánom is én, akármi, efendim, aztán a lábamon lévő cipőket egymáshoz csapva köntösöm alá vettem, és kezdek felfelé indulni.

Pişekâr: No látod, hogy milyen dolgokat mívelsz, hát nem láttál a lépcsőfőnél más cipőket is?

Kavuklu: Sokat.

Pişekâr: Lásd, csak, lásd, milyen szégyen, járja-e így cipőkkel a hónod alatt felmenni? No de mi történt aztán?

Kavuklu: Felmentem, hát látok egy nagy előtermet, vagy tizenöt ajtó nyílik belőle.

Pişekâr: Ugyan efendim, nem találkoztál ott senkivel?

Kavuklu: Nem én.

Pişekâr: Nos azután?

Kavuklu: Kissé gondolkoztam, hogy melyik ajtót nyissam ki, aztán úgy szólva magamban: ahogy lesz, úgy lesz, benyitok egy ajtón. Óh, efendim, mondok neked valamit, de jól vigyázz, hogy el ne árul valakinek.

Pişekâr: Ugyan mi az, efendim? Attól tartok, hogy valami illetlenséget követtél el.

Kavuklu: Efendim, az ajtó kilincse valami roppant fehér féle volt. Én bizony méntacukornak hittem, és megnyalogattam.

Pişekâr: Óh, te semmiházi fickó, mit keres méntacukor az ajtón?

Kavuklu: Mit tudom én, elég a hozzá, kinyitottam az ajtót, beléptem és láttam, hogy a kikötő, ahol engem megverték, onnan látszik, az ablak előtt meg ott volt egy szép bunda. Nem állhattam ki, magamra vettem a bundát, és a szegletbeli ablakban pompásan elhelyezkedtem.

Pişekâr: Ugyan, kelj fel.

Kavuklu: Miért?

Pişekâr: Hogyan miért? Fickó, cipőiddel a hónod alatt, az efendi bundájába öltözködve, a szegletben elterülve, ha meg találnak látni, megbotoznak és kikergetnek.

Kavuklu: Csakugyan igaz, efendim, hála Istennek jövő-menő nem akadt.

Pişekâr: Bárányom, mit csináltál azután?

Kavuklu: Egy keveset ültem, de aztán meguntam és a bundát ismét a maga helyén hagyva kimentem ebből a szobából, és benyitok a szemközti lévőbe. Bepillantok, hát ott ül az efendi a szegletfőn, és bizonyára csak nem rég kellett, hogy körülmetélték legyen, mert előtte egy szekrényke, rajta egy rakás játék.

Pişekâr: Fickó, miféle játék lehetett a, mi volt csak a szekrényen?

Kavuklu: Mit tudom én, olyan valami, hogy mihelyt megnyomta, azonnal csiling-csiling csilingelni kezdett.

Pişekâr: Ó, semmiházi, hisz az az efendi íróeszköze, az a szóló valami meg a csengettyű, hogy a szolgákat hívja vele. Na de mit tettél aztán, megcsókoltad legalább az efendi ruhája szélét?

Kavuklu: Nem én, lelkem, szelam alejkümt mondva egész a játék mellé mentem, leültem és azzal punktum.

Pişekâr: Fickó, csúfságot követtél el, jöjj el onnan, kikergetnek aztán, cipőd még mindig a hónod alatt? Legalább letetted volna valahová.

Kavuklu: Óh, efendim, mit beszélsz, hol hagytam volna? Talán hogy ellopassam a cipőimet. Hisz ismered a szegénységemet, utóbb még mezítláb kellett volna elmenni.

Pişekâr: Fickó, ugyan ki lopná el a cipőidet egy nagy kastélyban? No de mit szólott az efendi, amint meglátott?

Kavuklu: Hát efendim, alig hogy az efendi egyet ütött azokra a játékokra, látom, hogy egy roppant cifra úr jelenik meg. Az efendi egyet intett, arra az az ember egy szivarkát gyújtott nekünk, elibünk meg szép egy dohánytáblácskát tett. A szivarkát szívom, de sajnáltam a hamuját belé rázni, mit mondasz hozzá, inkább mind a földre szórtam.

Pişekâr: Fickó, mint csúfság, mit tettél, a táblába rázd, a táblába.

Kavuklu: Aztán kiégett a szivarka, módjával ráléptem a szőnyegre, úgy oltottam el, a táblát pedig anélkül, hogy az efendi látta volna, a zsebembe csúszttam.

Pişekâr: Add elő, fickó, közeledik az elnászpángoltatásod.

Kavuklu: Aztán efendim, kávé hoztak, megittam a kávé, és amint a findzsát nyalom, ránézek a findzsa aljára, hát ezüst, mégpedig vagy huszonöt *dirhem*nyi ezüst lehetett rajta, rögtön zsebbe tettem.

Pişekâr: No lásd csak, milyen dolgokat mívelsz? Mindenütt csak lealacsonyítod magad.

Kavuklu: Aztán, hogy az efendi megint egyet ütött a játékokra, még két cifra jött elé. Kész-e az étel? - kérdi tőlük, és amint azok mondták, hogy kész, tesséket mond az efendi, felkél és megy. Én is rajta utánuk, kimegyünk a szobából, és bemegyünk egy másik mellette lévő szobába.

Pişekâr: Hát aztán?

Kavuklu: Bemegyünk, hát látom, hogy tányér meg edény, ami Mahmud pasa kótavetyére került holmijával felérne, nincs is. Az efendi aztán leült, én is szembe vele. Leves jött, szépecskén megettük, azt elvitték, hús jött, látom, hogy az efendi egy kés meg villa formájú valamit vesz elé, azt a villa félét a húsba döfi, a késsel elvágja, és az előtte lévő tányérba téve enni kezdi. Én is az efendit nézem, és gondolva, hogy mi is úgy tegyünk. Ahogy ő tesz, meg hogy szégyent ne valljunk, veszem a kést meg a villát, és be a villát a húsba.

Pişekâr: No, amit eddig tettél is, sok lett, vigyázz, hogy itt is valami nevetlenséget el ne kövess.

Kavuklu: Ne kérdezd, a villát még csak bedöftem a húsba, hanem amint kínlódom, hogy a késsel elvágjam, hogy, hogy nem, kiszabadul a hús a villából, hát nem átrepül az egész hús a szemben ülő efendi arcába.

Pişekâr: No lásd csak, milyen nevetlenséget követtél el.

Kavuklu: Az efendinek az arca, szeme, feje, mindene csupa zsír lett. Azt már mondtam, hogy milyen éhes voltam, lehet, hogy a sietség miatt is olyan erővel szabadult el a hús, hogy az efendi lelke nagyon is felbőszült rá. Kezdi is azzal: »Erre-arra nevetlen embere, honnan kerültél elé bajnak a fejemre?« és alig hogy kiáltja, hogy dobjátok ki ezt a szenny embert, a mellettünk álló két szolga, anélkül, hogy megmosakodhattam volna, csupa zsírosan, pofon meg ököl, legurulva a lépcsőről, kidobtak az ajtón.”

(Kúnos Ignác fordítása)

Mindazok alapján, amit addig hallottam, és amit most láttam, kétségtelenné vált számomra, hogy Pişekâr Hacıvatra, Kavuklu pedig Karagözre hasonlít. A különbség a szavak választékosabb volta, s hogy bábok helyett emberek beszéltek és játszottak. Az emberek persze nem maradtak egy helyben, mint a bábok, hanem le-föl jártak játék közben. Ha az *ortaoyunu* színpadán csak két ember látható, az egyik a térség felső, a másik az alsó végén áll meg, majd minden kérdés-felelet után helyet cserélnek, vagyis az alul lévő játékos felmegy, a fenti pedig le. Én *A varázsló* című játékot láttam Hulusi Efendivel együtt, ceruzával, papírral a kézben. Mint ahogy Isztambulban a Karagöz játékoknál tettük, figyeltünk, írtunk és mulattunk egy-szersmind, s nehezen bár, de a darab jelentős részét le tudtuk írni. Mikor a játék vége felé jár, Pişekâr és Kavuklu magára marad, az utóbbi így szól a nézőkhöz:

- Bocsánatot kérünk minden botlásainkért. İnşallah a holnapi játékban sikerül elkapnom Kavuklu gallérját, s tudom is, hogy akkor mit fogok tenni.

Ezzel mind a ketten meghajolnak, szól a zene, miközben kivonulnak a színről, s így a játék véget ér.

Az *ortaoyun*ut átmasoltam a füzetembe, másnap pedig meglátogattam Hamdi Efendit, a komikust, hogy tőle is megtudjak egyet és mást. A beszélgetés a következőképpen zajlott közöttünk:

- Vannak különböző fajtái az *ortaoyununak*?

- Az *ortaoyununak* tulajdonképpen csak egy fajtája van. Régen ugyan használták a *meydan oyunu* (térjáték) és a *zuhurî kulu* kifejezéseket is.

A „*zuhurî*” szót Sâmî Bey nagyszótára így magyarázza: „Az *ortaoyun*uban a nevetető által bemutatott utánzás, paródia, a *zuhurî kulu* pedig az *ortaoyunu* együttese.”

Hamdi Efendi szerint a játékosoknak régen kétféle együttese volt: az egyik a „*zuhurî kulu*”, a másik a „*han kulu*”. Az előbbi csak a szerájban lépett föl, ha gyermek született a szultáni családban, ill. a trónralépés évfordulóján; az utóbbi pedig szabad tereken vagy iskolákban játszott, és valamelyest igénytelenebb volt amannál.

E két fajtán kívül - ahogyan másoktól hallottam - használatos volt a *meydan* (‘tér’) *kulu* és a *süprüge* (‘söprü’) *kulu* kifejezés is. A régi nyugati történetírásokban úgy olvastam, hogy az effajta paródiák a Kr. u. 12. században legfőképpen a szeldzsuk szultánok konyai palotájában kerültek színre. A *karagöz* és az *ortaoyunu* lényege az utánzás, vagyis megfelel a régi görögök ‘Minos’ nevű játékanak. Ezek a játékok a Konstantinápolyban élő népeket, ezek beszédmódját, sajátos kiejtését parodizálva lassanként kerekedtek színdarabbá. E régi paródiákban két komikus szerepelt: a kopasz, nagy hasú Minosz és Mukosz, kezében a varázspálcával. A Konstantinápolyt elfoglaló oszmánok a bizánciak Minoszt Pişekârrá, ill. Hacıvattá, Mukoszt pedig Kavaklúvá, ill. Karagözzé alakították. A mai Isztambulban is sokféle náció él, a régi bizánci időben pedig talán még többen lehettek. E nyelvi sokszínűség alapján olyan vidám paródiák jöttek létre, hogy a nézők dőlhettek a nevetéstől...

Már az oszmán birodalom első századaiban felbukkantak Isztambulban ezek az utánzók, beleértve a szultáni palotát is. Evliya Çelebi 17. században írt *Seyahatname* (‘Utazások könyve’) című művében sorra bemutatja a kor utánzó mestereit, s a legkiválóbbak: Andelip Çelebi, Yahya Çelebi, Hâfiz Portakal és Kara Oğlan élettörténetét is elbeszéli. Evliya Çelebi a szultán kíséretében jó néhány európai országot bejárta, ugyanakkor leírta az arab országokat és a korabeli Isztambult is. Tíz vaskos kötetből álló műve ma is megtalálható az Üsküdarban

lévő Pertev Paşa Könyvtárban. A mű első kötetében igen részletes, irodalmi értékű leírást ad a IV. Murat szultán korabeli Isztambul ismert parodistáiról és a város különböző mestereiről.

Az ő elbeszélése szerint e mesterek csoportjában nagyszámú énekes, zenész, táncos, játékos, csörgődobos, parodista, sokféle minden hájjal megkent városi legény volt, s esténként mind-egyik egy-egy zacskó pénzt keresett. Minden mesternek százszámra voltak együtteseik, és minden együttes tizenkét ágból állt. A birkózók együttese háromszáz, a „Kapıcıoğlu Osman” együttes négyszáz, a „Selvi” együttes háromszáz, a „Zümrüt” együttes is háromszáz, a „Çelebi” együttes pedig kétszáz tagot számlált, és a „multság-téren” szórakoztatták a közönséget.

Közülük a leghíresebbek: az Akîde kulu, Cevâhir kulu, Satakoğlu kulu, Haşime kulu, vagy a Samurkaş kulu tagjai a törökön kívül görög, örmény és jiddis nyelvű előadásokat is tartottak. Mindegyik együttesben voltak, akik értettek a szemfényvesztéshez. Palackjáték, fecsegésjáték, serlegjáték, tűzjáték; matróz-, tűzijátékos-, néma- örmény-, cigány-, arab- és albánparódia; a koldus, a vak arab és Bekri Mustafa paródiája, az örökös úr, a világi urak, a három betyár urak, és a többi, és a többi...

A neves mesterek közé tartozott Çakrakçı-zâde Süleyman Çelebi, Kişmerirend Cihân. Sinkül Çelebi azt parodizálta, hogyan járőrözik Hacivat janicsárak Isztambulban éjjel a janicsárnak nevelt keresztény gyerekekkel.

Mind az *ortaoyunu*, mind a *karagöz* ezekből az együttesekből, ezekből a paródiákból nőtt ki, s lassanként alakultak ki belőlük az általunk ismert török népi játékok. Kialakult a játéktér vagy színpad is, az utánzó (parodista) helyébe pedig a játékos lépett... Abban az *ortaoyunu*-ban, amelyet negyven éve láttam, az alábbi játékosok szerepeltek:

Zenne (nő, férfiszerepben): rabszolganő, vagy szolga: korhely, teherhordó; Acem (perzsa): kendőárus és a vásárbán női portékákat áruló személy; Lâz (láz): rézárus, takács, vagy ónozó; Kayserili (Kayseribe való ember): fűszeres, szatócs, suszter, miniatúrafestő; Arnavut (albán): marha- vagy juhkereskedő; Ayvaz (kukta): étekhordó vagy szolga; Zanpara: piperkőc vagy elegáns úr; jegyző; Yahudi (zsidó): ószeres vagy kelmeárus; Kürt (kurd): ör; Türk (török): savanyúságárus, szakács; Ermeni (örmény): rövidárus, ékszerész; Eginli (termetes): mészáros; Frank (európai): európai típusú doktor; Arap (arab): kereskedő; Zeybek (nyugat-anatóliai betyár): anatóliai szolga.

Néhány hét múlva, amikor Isztambulba visszatérvén találkoztam Cevdet Beyjel, az İkdâm Gazetesi c. újság igazgatójával és Ahmet Rasim Beyjel, újabb dolgokat sikerült megtudnom. E két úr szerint a Göksu-, Kuşdili-, Çırıcı- és Yoğurtçu Çeşmesi-negyedekben lehet néha *ortaoyun*ut látni. Akkoriban Hamdi, Kanbur (Púpos) Mehmet, Agya és Küçük (Kis) İsmail voltak a legismertebb mesterek; csoportjaik négy-négy tagból álltak, ezeket *süpürgehân*nak (seprűház), *zuhurî*nak (utánzó) vagy *çifte kamburlar*nak (páros púpok) nevezték. Egyes műszavaik is sajátosak voltak: a *şakşak* (varázspálca) helyett *paşnalt*, a *sandık odası* (ládaszoba) helyett *pusat odası* (eszköz-szoba), az *oyun meydanı* (játéktér) helyett *palangât* (csiga) mondtak. Hamdi csoportjában a Serhoş (korhely) neve **Matiz** (részeg), a **Taşralı** (vidéki)é **Hırbo** (tohonya), az európai típusú doktoré **Balame** (Görög), a **Zenné** Gaco (maca), a **zurnáé** (töröksíp) **papare**, a **tefé** (csörgődob) **pandeli** volt.

Tudományos szempontból az *ortaoyunu*knak még egy vonását említhetjük: ha a karagözüjátékban szereplő bábukát nézzük, természetesnek vesszük, hogy öltözetük a régi szokást tükrözi, az *ortaoyunu*knakban szereplő ruhák azonban változatosabbak, és igen régi időkből valók. A ruhákat a ládaszobában tartják, s ezek a csoport legértékesebb kincsei. Az európai országokban írtak viselettörténetet, van kosztümirodalom, és nyíltak öltözmúzeumok is. Ha Törökországban írnának erről a témáról, a legfontosabb fejezet az *ortaoyunu* ládaszobájáról szólna...

A Janicsármúzeumban a szultán magántulajdonában lévő régi öltözékek valóságos divatlapot képeznek. Ami pedig az *ortaoyunut* illeti, Hamdi mesternek az İkdam Gazetesi 1907. október 21-i számában olvasható leírása szerint Pişekâr és Kavuklu öltözéke a következőkből áll:

Pişekâr fejrevalója: egy-egy vörös, kék, fekete ill. sárga színű szeletből álló, hegyes, gyapotból készült süveg.

Szörme: vagy kék posztó fekete szörmével a szélén, vagy sima sárgára rádolgozott fehér sivatagi hiúz. Ez a szörme kétujjnyi vastagságú, a nyaktól a két ruhaszárnyig kívülről záródik.

Şalvar: a szörmével megegyező színű posztóból.

Lábbeli: sárga papucs, jemeni típusú, de alacsony sarkú.

Ami Kavuklut illeti, fejrevalója szeletekből álló süveg, rá fehér selyem van csavarva. Köpeny és **şalvar:** piros posztóból. Ruha: tarka damaszkuszi szövetből, pamutból vagy selyemből készült. Öv: közönséges kendő körütekerve a derekán, a lábán pedig sárga cipő.

A régi **zennék** ruházata: ők **fezt** viseltek. Ezt a bojt körös-körül úgy elborította, hogy a **fez** pirosa ki se látszott. Tetejére és két és fél Mecidiye-érem vastagságú kivagdosott kerek papírt tettek föl, erre kötötték fel a fejkendőt, amelynek szélét finom csipke díszítette. A homlok fölé kerülő részére különböző díszeket függesztettek, hátulra zsinaggal vagy szalaggal póthajat illesztettek. Köpenyük széleit skófiúmos hímzés díszítette, s kapsok fogták össze. A köpeny alatt viselt ruha szoknyarésze háromfelé nyílt, s ezeknek a lapoknak a széleit négyujjnyi dísz szegélyezte. A szoknya három szárnya közül kettő volt elöl, egy hátul, s az elülsőt a derékba gyűrve viselték. **Şalvarjuk** szaténból készült.

A régi ruhák képet adnak egy nép múltjáról, műveltségéről szokásairól, ebből következőleg tudományos leírásuknak nagy figyelmet kell szentelnünk. A magyar nemesek őseiktől örökölt és a mai napig viselt öltözéke olymértékben hasonlít a janicsárok korában használatos kaftánokra és fejfedőkre, hogy kétségünk sem lehet a török előkelőektől való származásuk iránt. Parasztjaink a mai napig viselnek piros vagy sárga kapcát. A **çizmét csizmának**, a **pabuçot papucs**nak hívjuk. Vannak régi hagyományaink, amelyeket a nép töröknek tart.

Ha a mély álmából ocsúdó török nép gyűjteni kezdi a régi időkben fennmaradt népviseletet, saját történelmén túl az egyetemes tudományosságnak is nagy szolgálatot tehet. Ezzel a céllal jelentettem meg én is az *ortaoyunukról* egy kötetet magyarul, egyet pedig németül; azért mutattam be szereplőit és öltözetüket, hogy ez példa és ösztönzés legyen.

Mindezek harmincöt esztendővel ezelőtt történtek. Egy emberöltőnyi idő telt el, s tizenkét évvel ezelőtt - a pesti Keleti Akadémia igazgatójaként diákjaimmal együtt újra Isztambulba érkeztem. A város vezetése vacsorára hívott bennünket. Jelen volt a közélet sok jeles személyisége is. A vacsora kezdetekor a mellettem lévő üres helyre elegáns úr telepedett.

- Ó, Kúnos doktor, Ön az, vagy csak álmodom?

Mit látok, amikor asztalszomszédomra nézek?! Az úr, aki mellém ült, nem volt más, mint Hulusi, akit huszonhét esztendeje nem láttam. Még csak hírt se hallottam róla. Nagy-nagy örömmel üdvözlöttük egymást.

- Hej, régi útitársam, eskişehiri bajtársam, jól értettem, igazgató lett? - kérdezte Hulusi.

- Úgy van. A pesti egyetem professzora, a Keleti Akadémia igazgatója és a Magyar Tudományos Akadémia tagja vagyok - feleltem.

- Ez igen! Gratulálok - mondta Hulusi. - Allah adjon hosszú életet.

- És Ön, kedves Hulusim, mivel foglalkozik?

Hulusi alig észrevehetően elmosolyodott.

- Csekélységem most a kereskedelmi miniszter.

Erre én sem mondhattam mást, mint hogy:

- Ez igen, gratulálok!

Az áldott **ramazánnak** olyan hold- és csillagfényes éjszakája volt, mintha csak telihold lett volna. Az esthajnalcsillag úgy ragyogott, mint egy gyémánt. Hűvös északkeleti szél fűjt. A törökök-lakta negyed egy tengerre néző házában, Nigâr Hanım szalonjában ültünk.

Ez a magyar apától és török anyától született ismert költőnő fájó szívének búját, meggyötört keblének jaját mély gondolatokkal teli verseinek kelyhébe öntve kínálta föl nekünk: költeményeit zongorakísérettel adta elő.

Ezen az áldott estén magával ragadta minden barátját és rokonát, az összes jelenlévőt. Az irodalomra terelődött a szó... Felolvasott néhányat nyíló rózsákhoz hasonló verseiből... Aztán a jelenlévő irodalmárokkal, Münif Paşa népoktatási miniszterrel¹⁰⁵ és a híres Ekrem Beyjel¹⁰⁶ együtt leültünk a böjt utáni vacsorához.

- Hallgassák csak, milyen gyönyörű Ekrem Beynek ez a **suzinak şarkija**¹⁰⁷ - mondta Nigâr Hanım vacsora után, s magát zongorán kísérve elénekelte a dalt.

- A mi magyar barátunk a népdalokat többre tartja a **şarkı**knál - tájékoztatta a többieket érdeklődésemről, miután az előadást befejezte.

Ekrem Bey, a költő szólt néhány szót a török népköltés iránti heves érdeklődésemről, aztán megkért, hogy mutassak be néhányat a gyűjtésemből. Kívánságára felolvastam az Isztambulban, ill. Aydinban gyűjtött versekből.

- A népdal egyszerűségéhez, nyelvének szépségéhez kétség nem férhet, csak a szókincse kicsi, s emiatt a gondolat sem lehet túlságosan bőven benne - jegyezte meg Ekrem Bey.

- Gondolat és szó is van benne bőségesen - csak még mindig nem ismerik őket eléggé - vetettem ellen.

Miután elmondtam, hogy Ahmet Vefik Paşával, Ahmet Mithat Efendivel és Ebüzziya Tevfik Beyjel¹⁰⁸ is sokat beszéltünk erről a témáról, és az ő véleményükre is hivatkozva utaltam arra,

¹⁰⁵ Münif Paşa nevét 1859-ben kiadott filozófia tárgyú fordításai őrzik. Az általa kiadott Mecmua-i Fünunt számítják az első török folyóiratnak.

¹⁰⁶ Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1914) a Tanzimat (a török reformkor) irodalmának jeles képviselője. Isztambul, Vaniköyben született. Első tanítója apja, Recai Efendi - korának neves tudósa és műértője volt. A Beyazid alsófokú katonai iskola után a Harbiye középfokú iskolába járt. 1862-ben a Külügyminisztérium levelezési osztályára került, itt tökéletesítette franciatudását. Megismerkedett Namik Kemallal. Hátat fordított a dívánköltészetnek és a nyugati irodalom felé fordult. Írni kezdett a Tasvir-i Efkârba, és amikor Namik Kemal Európába menekült, átvette a lap szerkesztését. 1867-ben az államtanács tagja lett, a politikai tudományok iskolájában ill. a Galatasaray gimnáziumban irodalmat tanított (1880-87). 1908-ban népoktatási miniszterré nevezték ki. Szenátorrá választása után hunyt el 1914. január 31-én. Végakaratának megfelelően Küçüksuban, Nijad fia mellé temették. Legismertebb művei: *Találkozás avagy a szüntelen öröm* (színmű, 1874); *Irodalomoktatás* (1879); *Édes hangok*, 1-3. kötet (versek, 1883-85); *Muhsin úr* (elbeszélés, 1890); *Kocsiszerelem* (regény, 1896), *Nijad Ekrem* (versek, emlékezések, 1911); *Aki sokat tud, sokat téved* (színmű, 1914).

¹⁰⁷ şuzinak (szuzinak): egyszerű makam (hangsor) a török zenében.

hogy ez a tiszta, világos török nyelv milyen jelentős a nyelvtudomány szempontjából, Münif Paşa így szólt.

- Ha így van, akkor a mesék még a daloknál is fontosabbak.

- Ez igaz, a mesék gyűjtéséhez azonban időn és türelmen kívül nagyon alapos nyelvi ismeretek kellenek. Meg aztán nem is tud mindenki mesét, de ha tudna is, a mesemondáshoz másféle adottság is kell. Úgy van ez, mint a barátok között: sokan tudnak történeteket, így-úgy el is tudják beszélni, de olyan, aki papírra is tudná vetni, már alig-alig akad - ehhez már írói tehetség is szükségeltetik.

- Én úgy hallottam, az öregasszonyok tudják és mesélik a legtöbb mesét. Az ő *tandırjuk*¹⁰⁹ mellett lehet mesét hallgatni. Gyerekkoromban én is anyámtól és rabnőitől, meg a szomszéd asszonyoktól hallottam a legtöbb mesét - mondta Ekrem Bey.

- Mindannyian így voltunk ezzel - helyeselt Münif Paşa. - A meséket a gyerekek meg a nők szeretik a legjobban.

- Bizony, bizony - bólogattak a többiek is.

- Itt vagyok én, öregasszonynak - szólalt meg erre Nigâr Hanım idős édesanyja.

- Akkor állítsuk fel a *tandır*! - csókoltam neki kezét.

Az összes vendég kívánságára és a *ramazán* tiszteletére rávettük a mesélésre.

- Rendben van, de a mesének *tekerleméje* is van, először azt kell meghallgatniok!

- Annál jobb! Boldogan hallgatjuk! - mondták a vendégek.

- Miről beszélnek? Mi az a *tekerleme*?

- A mese eleje, bevezetője. Tréfás szavakból álló bevezetés - magyarázta Ekrem Bey.

- Legyen hát itt a *tandır* - telepedett le az idős hölgy.

Helyet foglaltunk körülötte, és lestük az ajkát. Majd kibújtam a bőrömből, olyan boldog voltam. Nigâr Hanım édesanyja mosolyogva kezdte a mesét:

„Hol volt, hol nem volt, Allahnak szolgája sok volt, valamikor réges-régen, szita benn az üstben, amikor a teve kikiáltó, a patkány meg borbély volt, amikor én tizenöt éves voltam, és anyám, apám bölcsőjét ringatgattam, a járónak, a kelőnek, a szőlőbe vetődőnek jaj... beforrott a sebed, Bekri Mehemed, begyógyult a fejed... fehér szakállt, fekete szakállt, a borbély rózsaszínre borotvált... mészáros volnék, nem lóbálnám a nagykest, kovács volnék, nem patkolnám az öszvért... igazat mondtak, a fürdő rám szakadt... gyertek a völgyből, én meg a hegyből, szeressétek az anyját, a lányát majd én, bújjatok a ládába, a kosárba majd én, falépcsőjén, vaslépcsőjén... fölmentem a falépcsőjén, hej lányok, lányok, gondolok rátok, függönyt félrehúztam, egy asszony ül ottan, így csináltam, úgy csináltam, talpa alá fityiszt dugtam...

¹⁰⁸ Ebüzziya Tevfik (1848-1913): író, újságíró, nyomdász. Isztambulban született. Şinasi, Namık Kemal és Ziya Paşa jóbarátja volt. Ő adta ki az İbret, Hadika és Sıraç c. lapokat. *Kütüphane-i Ebüzziya* ('E. könyvtára') címmel könyveket adott ki. Művei: *Az ítékezés vége* c. színmű (1872) és a *Mutaványok az oszmán irodalomból* c. prózai-antológia (1876).

¹⁰⁹ *Tandır*: szokás volt, hogy télen a faszénparázssal melegítő mangal fölé egy asztalkát tettek, le-takarták, és a takaró alá dugták a lábukat melegedni. Ez természetesen ideális alkalmat nyújtott a mesemondás ill. -hallgatás számára.

Reszketett is, mint a nyárfalevél... Fölkerekedtünk, mendegéltünk, kicsit mentünk, sokat mentünk, hegyen mentünk, völgyön mentünk, és a végén hátranéztünk, láttuk: csak egy araszt mentünk... Feltűntek a kínai császár szőlei, bementünk az egyikbe, s láttuk, hogy egy molnár forgatja a malmát. Mellette ott ült a macskája. Annak a macskának a szeme, annak a macskának a szemöldöke, annak a macskának az orra, annak a macskának a szája, annak a macskának a füle, annak a macskának a farka..."

- Nagyszerű! Hogy tudta így megjegyezni!? Brávó! - gratulált mindenki. Én elhallgattam volna még akármeddig...

- Nincs tovább? - kérdeztem ezért.

- A folytatása már maga a mese... - válaszolta.

- És mese nincs a tarisznyában? - kérdeztem erre.

- Lesz, lesz, számolatlanul... Én a legtöbb mesét megboldogult édesanyámtól, meg a szomszéd néniktől hallottam. Ki hogy tanulta meg azt a sok bohóságot, ki tudja ma már...

- Hány féle mesét hallgatott akkoriban? Emlékszik?

- De furcsákat kérdezel, hát mesék voltak, na... Tündérkirályok voltak bennük, boszorkányok voltak, dzsinnek meg tündérek, csodatevő talizmánok... meg más hasonlók. Ha töröm a fejem, lassan-lassan majd csak eszembe jut némelyik.

- Drága asszonyom, könyörögve kérem, legalább egyetlen egyre emlékezzen, hadd lássam, milyenek is voltak azok a mesék...

- Várj egy kicsit, hadd gondolkozzam...

Igazság szerint semmi kétségem nem volt aziránt, hogy mesélni fog, hiszen olyan szépen mondta a *tekerlemét*. Kis gondolkodás után eleget tett a mesére éhes vendégek kérésének.

- Eszembe jutott egy mese, de az az igazság, hogy csak rövidke, és nincs benne se dzsinn, se tündér, csak egy favágó...

- Nem baj az. Az európai népeknek is vannak olyan meséik, amelyekben nem szerepelnek óriások, tündérek...

Tollat vettem elő, és Nigâr Hanım kezébe is adtam egyet. Nagy kíváncsian vártuk a mesét.

A mese így szólt:

„Volt egyszer egy favágó, annak meg egy felesége. Ez a favágó reggelenként elment a hegyre fát vágni, estefelé meg vitte a kivágott fát, és eladta. A kapott pénzen kenyeret s egyebet vásárolt a fűszeresnél. A felesége vacsorát főzött. Ettek, ittak, aztán daloltak, muzsikáltak, táncoltak, vígan töltötték az időt. Másnap a favágó megint elment a hegyre, vágta a fát, vásárolt, megint csak ettek, ittak, táncoltak. Így tettek minden nap és minden este, napjaikat így mulatták.

Egy nap a szultán megtiltotta, hogy éjszaka gyertyát gyújtsanak. Senkinek nem volt szabad éjjel gyertyát égetni. A mi favágónk azonban ezután sem hagyta abba az éjszakai táncot, mulatozást.

Egy éjszaka a szultán körbejár a környéken, és mikor a favágó házához ér, meglátja, micsoda mulatozás folyik ottan. Nézi, nézi, milyen jól mulat a favágó meg a felesége. Tetszik neki, amit lát, ezért jelet tesz a házra.

Másnap a padisah egy lovat és egy rend ruhát küldött a favágónak, s megparancsolta, hogy hozzák őt a színe elé. Az emberei a lóval és a ruhával odamentek a házhoz. Bezörgettek. Mondja erre nekik az asszony, hogy az ura nincs otthon, elment a hegyre fát vágni. Azok meg utána mennek, lehozzák a favágót a hegyről, ráadják a ruhát, felültetik a lóra, s viszik egyenesen a szultán elébe. Jobbról is, balról is végig szegények sorakoznak az útján, és alamizsnát kérnek tőle. A favágó - ülve a lovon - belenyúl a zsebébe, de bizony nem talál ott pénzt.

- Majd visszafelé, majd visszafelé - mondogatja jobbra-balra.

Végül a padisah elé ér. Kérdi a padisah, hogy mi a foglalkozása. A favágó elmondja, hogy napközben fát vág a hegyen, este a fát eladja, az árán ennivalót vásárol, aztán a feleségével esznek, isznak, vigadnak. A padisah megteszi a favágót főajtónállónak, és egy szép kardot ajándékozik neki. A favágó fölül újra a lóra, s elindul hazafelé. Útközben megint alamizsnát kérnek tőle a szegények. Belenyúl a zsebébe, de pénzt most se talál.

- Nektek sincs, nekem sincs - mondogatja jobbra-balra, míg haza nem ér.

Bizony megéheznek.

- Most mit fogunk csinálni? Mi hasznunk van ez egészből? Pénz nincs, mit tegyünk? - kérdezi a favágó a feleségétől.

- Vidd el a kardot a fűszereshez, vegyél rajta valamit, aztán majd eszünk.

A favágó ment a karddal egyenesen a fűszereshez, vett némi ennivalót, otthon asztalhoz ültek a feleségével, aztán ettek, ittak, mulattak, mint azelőtt is, nem gondoltak semmire.

A szolga, aki hazakísérte a favágót, látta mindezt, reggel ment a szultánhoz, és jelentette, hogy mit látott. A favágó közben fából készített egy kardot, s azt dugta be a kard hüvelyébe.

Akkoriban az volt a szokás, hogy ha valaki új méltóságot kapott, egy elítéltnek azzal csapatták le a fejét. A szultán hallva a szolga jelentését, összehívatta az embereit, s küldetett a favágóért.

A favágó megint felöltözik, felül a lóra, s megy egyenesen a szerájba. A padisah előhozat egy embert, és ráparancsol a favágóra:

- Üsd le a fejét!

A favágónak azonban fából van a kardja. Mit tegyen? Megragadja a kardot és így szól:

- Uram, teremtem! Ha büntelen ez az ember, váljon fává a kardom, ha bűnös, vágja le a fejét!

Azzal kirántja a kardot - hát fából van!

- Láthatod, Uram, ez az ember ártatlan!

A szultán persze tudta, hogy mit csinált a favágó a kardjával, de tetszett neki nagyon, hogy így kivágta magát, ezért egy palotát és sok pénzt, igazi vagyont ajándékozott neki. A favágó odavitte a feleségét a palotába, ott éltek bőségben, míg meg nem haltak."

Csodálkozva néztünk az idős hölgyre, amikor befejezte a mesét. Milyen szépen, milyen kellemmel adta elő!

- Áll már a mese-**tandır**, nincs mitől félnünk...

- Nos, kedves magyar barátunk, hallott tehát egy mesét. Mit szól hozzá, milyennek találja a nyugati mesékhez képest? Tetszett egyáltalán? - kérdezte Ekrem Bey.

- Mi az, hogy tetszett-e egyáltalán?! Olyannyira, hogy most már mindennél jobban érdekel a mesék kérdése - válaszoltam.

- Tanult valamit a favágó meséjéből? - kérdezett tovább Ekrem Bey.

- De még mennyire, Uram, sokat! Először is azt, hogy milyen szép a népnyelv a maga egyszerűségében. Ugyanakkor azt is megmutatta, milyen jelentős a folklór szempontjából is.

- Ugyan mi jelentősége lehet? - kérdezték a jelenlévők.

- Ugyanez a mese megvan a nyugati nemzeteknél is, és vannak hozzá nagyon hasonlóak is.

- És az egyik a másiktól vette?

- Nem úgy van az, kérem. Az egész világ meséi két forrásra vezethetők vissza. Az egyik India, a másik pedig az egyes népek sajátos gondolkodásmódja. A világ valamennyi meséjének és népi elbeszélésének a nyomai az indiaiak régi vidékeinek lelki útjaira vezetnek. Még az araboknak ezeregy éjszaka álmaiból felbukkanó meséi is az ő meséikre emlékeztetnek. A törökök „Heft-Peyker”-e, „Tuti-nâmé”-ja és még sok hasonló meséskönyve a régi Perzsián át vezető úton érkezett, de visszanyúlik egészen a hinduk csodás, varázslatos világáig, abból a forrásból fakad. A mai török mesékben szereplő óriás, sárkány, tündér és minden más szellem a bálványimádás korából származik, a bálványok emlékét őrzi. A bálványimádás a régi törököknél tűzimádást jelentett, de tisztelték a természet másféle erőit, a szelet, az esőt, a növényeket és az állatokat is. Ezek a szellemek szárnyra kapva Keletről szálltak erre-arra, s eljutottak a nyugati országokba is. Erről a tudományos kérdésről különböző nyelveken jelentek meg már művek. Az efféle mitológikus meséken kívül minden népnek vannak a maga természetét, a maga észjárását tükröző sajátos meséi is. Az a mese, amelyet az előbb a kedves nénitől hallottunk a favágóról, nyilván az ilyen mesék közül való. A favágó alakja különböző formákban a keleti és a nyugati népeknél egyaránt feltűnik. Ha efféle meséket keresünk, először is azt kell megkérdeznünk, hogy ismernek-e favágó-mesét. Mesét csak így lehet gyűjteni.

- Most jut eszembe, én is ismerek egy favágó-mesét - szólalt meg ekkor a vendégek közül egy muzsik.

- Hát akkor tessék, állítsa fel a *tandır*-jét, ha szépen mesél, talán az Ön kezébe esik az égből leeső három alma közül az egyik - bíztattuk.

Az említett úr nemigen kérte magát, belefogott:

- A nagy elbeszélők és elbeszélő munkák szerint... - Nigâr Hanım azonban már itt félbeszakította:

- Nem jó, nem jó...

- Miért? - kérdeztem.

- Így nem lehet mesét kezdeni, igaz, édesanyám?

- Bizony, igaz. A mesék mind úgy kezdődnek, hogy egyszer volt, hol nem volt...

- Igazuk van, tévedtem - mondta a mesélő. - Ezt így a *meddah*októl hallottam. Meg Âşık Keremnél, Âşık Garipnél és a hasonló könyvekben olvastam.

Alig hogy a *‘meddah’* szót meghallottam, még mielőtt a mese elkezdődhetett volna, megkérdeztem, kikről is van szó.

- Amit ők előadnak, az nem mese. Ők történeteket beszélnek el.

- Milyen történeteket? Novellákat?

- Hát olyan innen-onnan hallott mulatságos és nevetséges eseteket... A *meddah*nak színészi képességekkel kell rendelkeznie ahhoz, hogy a hallgatóság meg legyen vele elégedve. A *meddah* általában egy magas széken ül és kendőt tart a kezében.

- Mi szükség van a kendőre?

- A történet előadása során különböző rendű-rangú emberek szavait és beszédmódját, más és más nyelvek és nyelvjárások hangjait könnyebben és jobban tudja utánózni, ha a kendővel a száját eltakarja. Hangja hol halk, hol erős, néha finom, máskor durva, hogy a történet teljesen világos legyen - válaszolta Ekrem Bey.

- Ez azt jelenti, hogy a *meddahok* előadásában utánzás is van?

- De meg mennyire! - vágta rá a vendégek. - Ahogy a *karagöz*-játékokban is halljuk a különböző nemzetiségűek furcsa kiejtését, a *meddahok* épp úgy szórakoztatják a hallgatókat ezek megszólaltatásával.

- És a *meddahok* által előadott történetek vajon népköltésnek számítanak? - kérdeztem.

- Az én véleményem szerint nem igazán népköltés. A *meddahok* ezeket a történeteket rendszerint megtanulják, vagy éppenséggel maguk találják ki őket. Bármennyire nemzeti eredetűek, népköltésnek nem tekinteném - mondta Nigâr Hanım.

- Egy pontig azonban mégiscsak az. Azok a *meddahok*, akiket én hallottam, és akiket nagyon kedvelek, a néptől hallott tréfákat jegyzik meg, s a maguk stílusához igazítva alakítják történetté őket - vélekedett Münif Paşa.

- És Önnek, Doktor úr, mi a véleménye? - kérdezték a többiek tőlem.

- Szerintem, származzanak bár a néptől, az Ön által említett tréfák, miután a *meddahok* átformálták őket, már nem tekinthetők igazán népi alkotásoknak.

Addig én még nem hallottam *meddahokat*, és Köprülü-zâde Fuad Beynek idevonatkozó kutatásairól¹¹⁰ is csak a közelmúltban értesültem.

De most hagyjuk ezt, és térjünk vissza a mesénkhez... Bestekâr Efendi - a zeneszerző - gondolkodott, összpontosított, majd belekezdett a favágó és az ördög meséjébe:

„Volt valaha egy favágó, s volt egy felesége, aki minden nap elvette tőle a keresetét, s nem hagyott nála egy fityinget se. Az asszony néha elsózta az ételt, de ha ilyenkor a favágó annyit megjegyzett:

- Ma egy kicsit sós ez az étel - másnap az asszony só nélkül főzött mindent. Nem akarom hosszasan magyarázni, de olyan sótlanul főzött, hogy szegény ura egy falatot se tudott jóízűen enni.

Egyszer a favágó eldugott egy kevéske pénzt, hogy kötelet vehessen, de miután lefeküdt aludni, az asszony a ruhái között meglátta a pénzt.

- Hej, te, te jársz valahova titokban, és oda hordod a pénzt, amit eldugsz előlem.

Hiába esküdözött a férj, az asszony nem hitt neki. Végül is kibökte az ember, hogy kötelet akart venni, arra tette el a pénzt.

¹¹⁰ Fuad Köprülü: *Meddahlar, Türklerde halk hikâyeciliği tarihine âit bâzi maddeler, Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1925., I., p.1-45.

- Akasszanak téged arra a kötélre - mondta az asszony.

- Hogy mondhatasz ilyet, kedves feleségem? - kérdezte a favágó.

- Még kevés is, amit mondok - vágta rá az asszony. Szó szót követett, a favágó a végén jól eldöngette a feleségét. Reggelig tartott a perpatvar, akkor a favágó fogta az egyik szamarat, és fölült rá.

- Meg ne próbálj fölülni a másik számárra és utánam jönni! - mondta az asszonynak, azzal elment.

Több se kellett az asszonynak, fölült a számárra.

- Ki tudja, mit művelsz, amikor nem vagyok melletted? - fortyogott magában, s ment az ura után. Hátrafordult a favágó, s látta, hogy jön az asszony, de nem törődött vele, folytatta útját a hegy felé. Követte őt az asszony, azután, miközben az ura vágta a fát, ő céltalanul járkált a hegyen. A favágó észrevette, hogy egy kút felé közeledik. Nagyot kiáltott:

- Hé asszony, vigyázz, gyere onnan!

De az asszony nem hogy eljött volna, még közelebb ment a kúthoz.

- Hé, asszony, megsüketültél, vagy csak a magad feje után mész megint? Fordulj vissza, azt mondom. Vigyázz, túl közel mész a kúthoz! - kiabált a favágó.

Az asszony azonban nem hallgatott rá, ment tovább előre. Egy kövön megcsúszott a lába, s zsupsz, beleesett a kútba. Az ura meg, aki torkig volt már az asszonnyal, a kisujját se mozdította, folytatta a munkát, mintha mi se történt volna. Este fölrakta a fát a két számárra és hazament.

Elmúlt az éjszaka, s másnap megint kiment a hegyre a szamarakkal. Odament a kúthoz.

- Hadd lám, mi lett az asszonnyal - gondolta, de bizony nem látta. Csak megesett a szíve rajta, ezért lebecsült egy kötelet a kútba, s lekiabált:

- Kapaszkodj meg jól, kihúzlak!

Érzi a favágó, hogy jó nehéz a kötél. Nagy nehezen, nyögve felhúzza a kötelet, hát mit lát: egy *ifriyet* - egy csúf, ördögformájú dzsinn bukkan föl a kötélbe kapaszkodva. Megijedt a favágó, az *ifriyet* azonban így szólt hozzá:

- Ne félj tőlem, hős vitéz! Olyan nagy csapástól szabadítottál meg, hogy a világ végezetéig nem felejttem a jótettedet.

- Miféle csapástól? - kérdezte a favágó.

- Itt lakom régóta ebben a kútban. Tegnap egy asszony rám esett, és ott is maradt ülve a vállamon. Fogott a fülemnél fogva, és nem eresztett. Most gyorsan megragadtam a kötelet, te meg kihúztál. Hála néked, megszabadultam. Meg szeretnék jutalmazni a jótettedért.

A favágó még mindig nem tudott szólni, annyira félt. Miközben azon járt az esze, hogyan szabaduljon az *ifriyettől*, az három falevelet húzott elő a zsebéből, s átadta a favágónak.

- Én most megyek a városba, és belebújok a szultán lányába. Egy porcikáját se fogja tudni mozdítani. Akármilyen orvosságot adjanak neki, nem fog használni. Akkor te jössz, az egyik levelet vízben szétmorzsolod, s azzal a lányt bedörzsölöd. Akkor én kimegyek belőle. A szultán olyan sok pénzt ad neked, hogy életed végéig gazdagságban élhetsz.

Így szólt az *ifriyet*, s el is tűnt azon nyomban. A favágó fogta a leveleket, de még mindig úgy meg volt rémülve, hogy eszébe se jutott az asszony, hanyatt-homlok sietett haza.

Mi nézzük meg közben, mit csinál az *ifriyet*... Ment egyenesen a szultán palotájába és megragadta a lány minden porcikáját. A lány azon-nyomban végigvágódott a földön.

- Jaj, a fejem, jaj, a lábam, jaj, végem van - sírt, jajveszékelt.

Senki nem értette, mi baja lett. Hírt vittek a szultánnak. Az meg sietett a lányához.

- Biztosan a feje fáj... - aggódott, és azonnal odarendelte az orvost. De bármennyi orvos jött is, egyik se tudott segíteni.

- Jaj, jaj, szultánapácskám, úgy fáj a fejem! - jajgatott a lány.

- A te jajgatásod még annál is jobban fáj nekem, édes kislányom, de mit csináljak? Hozzatok hodzsákat!

Hozattak hodzsákat, azok ráfűjtak, ráolvastak. Amíg ők a különböző orvosságokkal próbálkoznak, mi nézzünk a favágó után...

Igaz, hogy az *ifriyet* elmondta, hogy mit csináljon a levelekkel, hitte is az egészet, meg nem is. Ugyanolyan keményen dolgozott, mint azelőtt. Miközben ő végezte a munkáját, levél érkezett az ő városának a szultánjához. Abban pedig ez állt:

»A lányom nagyon beteg. Orvosokat és hodzsákat hívtam, de egyik se tudta meggyógyítani. Aki segíteni tud, jöjjön, akárki legyen is az. Ha igazhítű, neki adom a lányom, ha más vallású, sok pénzt, nagy vagyont adok neki« - írta a lány apja. Amikor tudomást szerzett erről a favágó, elment a szultánhoz.

- Ha Allah is úgy akarja, én meggyógyítom.

Erre a szultán elküldte a favágót azzal az emberrel, aki a levelet hozta.

Mentek, mendegéltek, míg a lány országába nem értek. Üzentek a szultánnak. A szultán magához hívatta a favágót, és megmutatta neki a lányt. A favágó elkészítette az orvosságot, ahogyan az *ifriyet*től tanulta. A lány meggyógyult abban a minutumban, hogy megkente vele. A szultán látva, hogy a lánya jól van, megrendezte a kézfogót. Negyven nap, negyven éjjel tartott a lakodalom...

Volt azonban a szultánnak egy másik szultán barátja, és annak is volt egy lánya. Az *ifriyet* pedig szerette azt a lányt. Megbetegítette, nem hagyott neki békét. Azok pedig, mikor meghallották, küldtek egy embert üzenettel: »Küldjétek át hozzánk azt az embert, aki a lányotokat meggyógyította, mert az én lányom is nagyon beteg. Tegyétek meg nekünk ezt a szívességet!« A szultán pedig, minthogy nagyon szerette a barátját, azonnal átküldte hozzá a vejét.

Amint belépett a favágó a beteg lány szobájába, azonnal látta, hogy az *ifriyet* ott van. Az pedig igen megharagudott, amikor a favágót meglátta.

- Hej, te ilyen-olyan adta, akivel én annyi jót tettem, most idejössz, hogy elvedd tőlem ezt a lányt is? Én őt nagyon szeretem, úgyhogy csinálhatsz bármit, én őt el nem hagyom. De még azt a másikat is elveszem tőled, meglásd...

Megdöbbszent a favágó ezt hallván. Most mit tegyen? Gyorsan összeszedte magát, és így szólt:

Én nem ezért a lányért jöttem. Az az asszony, aki abba a kútba beleesett, az én feleségem volt. Bedobtam a kútba, hogy megszabaduljak tőle. Most meg kijött a kútból, s visszajött hozzám. Nem tágit mellőlem, bárhová menjek. Most is nagy nehezen szöktem meg tőle, s idejöttem hozzád, hogy segíts valahogy rajtam. Mindjárt itt is lesz...

Följajdult erre az *ifriyet*:

- Mit szenvedtem én attól az asszonytól, míg meg nem szabadultam tőle! Most meg idejön!? Akkor én nem maradok itt tovább egy percig se!

A lány így megszabadult az *ifriyettől*. A szultán örömeiben három napos vigasságot rendezett a városban, s hálából hozzáadta a lányát a favágóhoz. Negyven nap, negyven éjjel tartott a lakodalom. A favágó így megszabadult a kútba pottyant feleségétől, s a két újjal boldogan élt, amíg meg nem halt.

Hallottam én a lakodalomról, odamentem és kaptam is egy kis rizst, de amikor hazafelé tartottam vele, egy kutya nagy morgással belekapott a lábamba, erre eldobtam, úgy menekültem. Akkor meg egy patkány bukkant fel előttem. Szökelltem jobbra-balra előre, ekkor meg egy arab jött velem szembe: »Fogjuk meg, öljük meg!« - azt mondta, erre a patkány ijedtében az orromba menekült. Én egy nagyot tüsszentettem, az arab meg, hogy isten verje meg, egy nagy pofont kevert le. Azt hittem, kiugrik a szemem. Hallgass rám, és ne menjél lagziba, neked is patkány meg az orrodba.”

- Nos, magyar testvérem, ebben is találtál valami tanulságosat? - kérdezte Ekrem Bey, amikor véget ért a mese.

- De még mennyire! Nekünk is van egy híres mesénk, az a címe, hogy *Ördöggút*. Csak annyi a különbség, hogy szultán helyett a mi mesénkben király uralkodik, és hogy a magyar favágónak csak egy felesége van.

Ennek kapcsán bátorkodtam a költő Ekrem Bey figyelmét felhívni egy fontos irodalmi jelenségre. Bármelyik nemzethez tartozzanak is, az európai költők nagy része gyakran merít a népmesékből és népballadákból. Például nem csak a németek, hanem az egész világ egyik legnagyobb költője, Goethe világszerte ismert balladáinak témáit gyakorta a népköltésből választotta. Egy másik német (sic!) író, Andersen a népmesék alapján olyan könyvet írt, hogy minden nyugati nyelvre lefordították. Vagy ott van a Grimm testvérek híres mesekönyve. Van, aki ne hallott volna róla, ne olvasta volna? Ami pedig minket illet, az előbb hallott favágó-meséhez hasonló magyar népmese alapján egyik legkiválóbb klasszikusunk, Arany János *Jóka ördöge* címmel olyan csodálatos költői elbeszélést alkotott, hogy nincs Magyarországon olyan iskola, ahol mind az összes diák ne olvasta volna. Vajon a török írók és költők művei között akad olyan, amely a török népköltés hatása alatt született? Lehet, hogy tévedek, de nekem úgy tűnik, hogy nincsen...

Akkoriban Ahmet Mithat Efendi volt az, aki a leginkább kedvelte és értékelte a népköltést. Népszerű műveit olvasva meggyőződtem róla, hogy gondolatilag is és nyelviileg is híven tükrözi a nép lelkének rezdüléseit, szívének érzelmeit; valamint Mehmet Tevfik, aki az Egy év Isztambulban c. nevezetes könyvében a város lakóinak jellegzetes vonásait, szokásait, különböző mulatságait oly ragyogóan írta le, hogy a művet mind a nyugati orientalisták, mind a keleti nyugatkutatók az új török irodalom kiemelkedő alkotásai közé sorolják. Sajnos az isztambuli évből csak öt hónapot írhatott le, egészségi állapota már nem engedte meg, hogy a többi is megírja. Nem Çaylak (Tevfik) Mehmet¹¹¹ - a világ tehetett róla.

¹¹¹ Çaylak (Mehmet) Tevfik (Csajlak, '1. héja, kánya; 2. tapasztalatlan, kezdő'): író, újságíró. Kora legkiválóbb humoristája. 1876-ban indított Çaylak c. satirikus lapjáról kapta nevét. 1877-es egy hónapos magyarországi utazása után született *Magyarországi emlék* c. könyve. Az isztambuli élet sokszínű rajzát nyújtó művein kívül több kötetbe gyűjtve adott ki Naszreddin Hodzsa anekdotákat.

Emin Bey¹¹² nevét és költészetét nincs, aki ne ismerné. Csengő verssoraiban az érzelmek összhangja úgy szól, mint a fülemüleének, amely a puszták lágy levegőjére emlékeztet...

A világháború utáni új írók művei közül Ziya Gökalp¹¹³ és Aka Gündüzön¹¹⁴ kívül mást még nem volt időm olvasni, de mindent megteszek, hogy elmaradásomat pótoljam.

Még egy kicsit beszélgettünk, aztán mindenki ment a maga útjára. Az én utam a mesék világába vezetett.

* * *

Beyoğlu egyik szűk kis utcájában ügyvédkedett egy idős földim, az 1848/49-es szabadságharc menekültje, „Silacı (Szilágyi) Efendi”. Ő maga már mind szokásaiban, mind nyelvében egészen eltörökösödött - egy janicsárok korabeli hodzsára hasonlított. Naponként jártam hozzá, hogy együtt keressük az útját-módját, miként fejleszthetném tovább török tudásomat, s hogyan hozhatnám tető alá nemzeti folyóiratomat. Hallgatta egyszer beszélgetésünket az ügyvéd úr Hüsni nevű írnoke is.

- Kedves Uram, a mi szerény otthonunkban él anyám és nővérem - ők mindketten sok régi mesét ismernek, és nagyon szépen is mondják őket. Ha kívánja, leiratok néhányat.

Kis híján Hüsni nyakába ugrottam örömben. Mint egy szerelmes, olyan izgatottan vártam minden nap az irodában. És néhány nap múlva megérkeztek a mesék. A mesekincs egyre gazdagodott. Teltek, múltak a hónapok, eltelt egy év, kettő, három, és én még mindig mesét hallgattam, gyűjtöttem, jegyeztem. Megnyílt a **tandır**kapu, szétnyílt meseország függőnye, s én beléptem, és bejártam varázslatos, kanyargós útjait, megcsodáltam városait és falvait, várkapuit, tornyait és minaretjeit. Ámultam szultánjai, szultánái, szultánfiai, vezírei és hodzsái kalandjain. Ó, a három- és hétfejű sárkányok! Ó, azoknak a hétszer átváltozó tündéreknél galambrepülése! A félelmetes óriásanyák gonoszságai, az óriások lehetetlen helyen őrzött amulettjei, a külsejüket változtató boszorkányok, kút mélyéből előbújó **ifriyetek**, álomban megjelenő pírek és dervisek, tengerből kibukkanó mének, és még mennyi meseálom... Varázslatos világ, a török mesék ezeregyéjszaka-szépségű birodalma nyílt meg előttem. Ha szép és gazdag vidékre értem, ha pusztákon, romok között jártam - mindenütt vizek csobogása, rózsák nyílása, boszorkányok nyögése, nyöszörgése, óriások kiáltása, kiabálása és fogaik csikorgatása, fekete kígyók panasza, barlangba zárt huri-szép lányok jajgatása, szultánfiak küzdelme sárkányokkal és óriásokkal - akárha én is közéjük keveredtem volna, egyik ámulatból a másikba ejtettek. Mintha csak álom lett volna, képzeletbeli vászon feszült elém, testemet kábult gyöngesség fogta gúzsba. Íme néhány az egymást kergető álmokképekből:

¹¹² Mehmet Emin Yurdakul (1869-1944): költő, a nemzeti irodalom első képviselője. Az, hogy a beszélt nyelven és a népköltészet formáiban írta verseit, szinte forradalmi újításnak számított. Hazafias költeményeivel fiatalon népszerűséget szerzett, a nemzet költőjeként tisztelték.

¹¹³ Ziya Gökalp (1876-1924): író, költő, politikus. A „turkizmus” és a „törökség a nyelvben” eszméinek élharcosa volt. Harcban állt a szultáni önkénnyel, ill. az intervenciós erővel, ugyanakkor a nemzeti kultúra megőrzése mellett a nyugati civilizációhoz való közeledést is elengedhetetlennek tartotta. Főbb művei: *Piros alma* (versek, 1915), *Törökösödni, iszlamizálódni, modernizálódni* (tanulmányok, 1918), *A turkizmus alapjai* (tanulmány, 1923), *A török civilizáció története* (tanulmány, 1925), *Máltai levelek* (1931)

¹¹⁴ Aka Gündüz eredeti neve: Enis Avni (1886-1958): költő, író. A katonai akadémia második osztályát odahagyva Párizsban jogot és művészettörténetet tanul. Főbb művei: *E föld leányai* (novellák, 1927), *Egy sofőr titkos naplója* (regény, 1928), *Dikmen csillaga* (regény, 1928), *Két szurony között* (regény, 1929).

„A negyvenek fürdőjébe negyven galamb száll be, megmártóznak a medencében, és lánnyá változik mindegyik.”

„A hegycsúcson lévő forráshoz minden reggel negyven tengeri mén érkezik. Ha valamelyiket - amíg az a forrásból iszik, valaki megpatkolja, fölnyergeli és fölül rá, mielőtt a ló kiemeli fejét a vízből, az fejét fölemelve így szól hozzá: »Parancsolj velem, szultánom!« Elég annyit mondani, hogy hová akar menni - »Csukd be szemed, nyisd ki szemed!« - szól a mén, a már ott is találja magát, ahová kíváncsozott.”

„Egy szultán, akinek nem volt gyermeke, egy nap a nevelőjével sétálni indult. Elérkeztek egy forráshoz. Ott megmosakodtak és imádkoztak, ahogy az igazhitűekhez illik. Látják ám, hogy egy dervis közeledik. »Szelám alejkum, szultánom!« - köszönt, mire a szultán így felelt: »Ha tudod, hogy szultán vagyok, a bánatomat is tudod.« A dervis egy almát vett elő. »Az a te bajod, hogy nincs gyermeked. Fogd ezt az almát, edd meg a felét, a másik felét egye meg a feleséged. Mikor eljön az ideje, gyermeked fog születni.«”

„Egy szultánfi kiment a hegytetőre, hát látja, hogy három galamb repül arra. Leszállnak ott a vízparton, levetkőznek: lánnyá változik mind a három. Amíg fürödnek, a fiú eldugja az egyiknek a ruháját. Fürdés után kettő felöltözik, galambbá válik és elrepül, a harmadik azonban sehol se találja a ruháját.”

„A tündérlány megszökött a fiúval, aztán, amikor észrevette, hogy jön utána az anyja, megütötte a fiút, arra egy kert vált belőle, aztán magára is rácsapott egyet, s ő meg kertésszé változott. Jön az anyja és kérdezi: »Hej, te kertész, nem láttál erre egy fiút meg egy lányt?« »A pórézagymáim még nem jók, túl kicsik« - feleli a kertész. »Nem a pórézagymát kérdezem én tőled, hanem egy fiút meg egy lányt!« »A parajt még el sem ültettem, gyere egy-két hónap múlva, lelkem...«”

„Amikor a vitéz egy széles rónaságon vág keresztül, egy vadat vesz észre maga előtt. Űzni kezdi, mert nagyon szépnek látja, de bárhogy igyekszik is, nem tudja utolérni, s végül elveszti a szeme elől. »Elkapom, ha addig élek is« - gondolja, s keresi tovább a nyomát. Így ér el egy gyönyörűséges kertbe. Gyönyörű fák, csobogó vizek, mindenféle csalogányok csattognak. Középen egy palota áll, csupa gyémántból és smaragdból, káprázik az ember szeme, ha ránéz. Egy medence is van ott, három helyen folyik belőle a víz...”

„Egy szultánfit kötélén eresztenek le egy kútba, de amikor a kút feléig ér, elvágják a kötelet. Pörögve esik a fiú, s mikor leér, egy fehér és egy fekete birka jelenik meg előtte. A fiú a fehérbe akar kapaszkodni, de valahogy mégis a feketét kapja el, s máris a hetedik alvilágba kerül. Látja, hogy egy város közelébe került. Leül, hogy egy kicsit pihenjen, aztán útnak indul. Egy nagy fán egy madárfészket pillant meg, benn csivitelnek a fiókák. A fán meg egy kígyó tekeredik fölfelé, hogy megegye a fiókákat. A fiú előkapja a handzsárját, és megöli a kígyót. Utána, mint aki jól végezte dolgát, lefekszik a fa tövébe és elalszik. Az a kígyó pedig addig minden évben megette anak a madárnak a fiókáit. Megérkezik az anyamadár, a smaragd griff...”

„A mesék egy szultánfia ül a palotában. Amikor egy öregasszony vízért a palota alatti forráshoz érkezik, a fiú egy kavicsal megcélozza a korsóját. A korsó eltörik, az öregasszony üres kézzel megy haza. Másnap újra korsóval közeledik. Meglátva ezt a fiú, megint odadob egy követ, s ez a korsó is eltörik. »Azt kívánom, fiú - mondja az öregasszony -, hogy szeress bele egy síró almába, nevető almába!« A fiú szerelmes lesz. Útnak indul, megy, mendegél, míg egy forráshoz nem ér. A forrás mellett egy írást talál, amelyen az áll, hogy ha valaki a szemközti három út közül az elsőn megy, az jön is, aki a másodikon megy, az vagy jön, vagy nem jön, aki a harmadikon megy, az nem jön soha többé... Sok szenvedésen megy át, megvív az óriásokkal, aztán a végén egy barlangban kinyitja az egyik ajtót, ott meglát egy ágyat, azon

fekszik egy gyönyörű szép lány, a szemöldöke fekete, a szeme szürke, a haja, mint az arany, a nyakán pöttyök... Olyan szép, hogy az egész világon nincs párja, fölötte pedig egy polcon egy alma, amelyik hangosan kacag, és egy másik, amelyik keservesen sír...”

„A mesék világában sok olyan Tarfejű van, aki kifordított bendőt rak a fejére, hogy kopasznak lássék. Ezek közül az egyik talál egy ötöst az úton. Gondolkodik, mit vegyen rajta, végül csicseriborsót vesz. Útközben azt eszegeti, s eközben egy nyitott szájú kúthoz ér. Lenéz a kútba, s közben beleejt egy fél csicseriborsót. »Add vissza a fél csicseriborsómat, add vissza a fél csicseriborsómat!« - kiabálja. Erre kijön a kútból egy arab, akinek az egyik ajka a földön, a másik az égben. »Mit akarsz?« - kérdezi. »Add vissza a fél csicseriborsómat!« Az arab leszáll a kútba, s egy asztallal tér vissza. »Fogd ezt az asztalt, és mikor megéhezel, parancsolj rá: Terülj, terülj, asztalkám! Utána meg mondd azt: Zárulj be!« Fogja a Tarfejű az asztalt, és hazamegy, s amikor megéhezik, maga elé teszi az asztalt. Alighogy kimondja: »terülj, terülj, asztalkám«, annyi étel kerül rája, hogy azt se tudja, melyikből egyen. Néhány nap múlva azonban elveszíti az asztalt, visszamegy hát a kúthoz, és megint lekiabál: »Add vissza a fél csicseriborsómat!« Az arab ezúttal egy malmot hoz neki, és így szól: »Fogd ezt a malmot, ha jobbra fordítod, arany ömlik belőle, ha balra fordítod ezüst.« Hazasiet a fiú a malommal, jobbra fordítja, ömlik az arany, ha balra fordítja, ömlik az ezüst. Gazdag ember lesz belőle, de a malmot ellopják. Megint visszamegy a kúthoz, megint lekiabál: »Add vissza a fél csicseriborsómat!« »Hát te meg mit kiabálsz, hogy a fél csicseriborsód, nem elég az asztal, meg a malom?« - kérdezi az arab. »Bizony azokat ellopták« - mondja a fiú. Az arab két botot ad neki. »Fogd ezeket, de nehogy azt mondd, hogy üssed, üssed botocskám!« A fiú hazamegy, s boldogan él, míg meg nem hal.”

A mesék ifjú hőseinek legveszélyesebb ellenfelei az óriások meg a három- és hétfejű sárkányok. „Egy szultánfi, éppen úton volt, éjfél tájban messziről hangot hallott. Fölkelt s elindult a hang felé. Egyszerre csak meglát egy sárkányt: olyan magas, mint egy minaret, a karjai, mint egy-egy tölgyfa, mind a nyolc szarváról emberfej nagyságú kolompok lógnak. Megindulnak egymás ellen, a sárkány a fiúra támad, de nem bír vele. Háromszor támad neki, de nem tudja legyőzni. »Na, te gaz, nem térsz a jó útra? Akkor most rajtam a sor!« - szól a fiú, kardot ránt, és egyetlen suhintással lecsapja a sárkány hat fejét. »Ha férfi vagy, vágj még egyszer!« - mondja a sárkány. A fiú ezt válaszolja: »Az én anyám se szült kétszer, csak egyszer.« Erre a sárkány feje forogva, pörögve egy kútig gurul. »Aki az életemet elvette, vegye a vagyonomat is!« - szól, s a kútba veti magát...”

Lássuk most, milyen mulatságos dolog esett meg három emberrel. „Ment, mendegélt egy szegény gyerek, hat hónapon meg egy őszen át, s egy nap elért egy hegy lábához, s azt látja, hogy három ember veszekszik. »Mit csináltok ti itt?« - kérdezi. »Mi hárman testvérek vagyunk. Meghalt az apánk, és egy sipkát, egy ostort meg egy szőnyeget hagyott ránk. Varázserő van bennük: aki fölteszi a sipkát, az láthatatlanná válik, aki pedig felül a szőnyegre, és ráüt az ostorral, ott terem, ahol csak akar. Együtt lehet csak használni őket, így azon vitázunk, hogy kié legyenek.« Erre így szól a fiú: »Én majd nyilat faragok, ti csak hozzatok nekem fát. Aki visszahozza a kilőtt nyilat, annak adom oda a sipkát, ostort meg szőnyeget.« Hoznak neki fát, ő vág és farag: nyilat készít. Ahogy kilövi a nyilat, azok hárman a nyíl után vetik magukat. Több se kell a fiúnak, fejébe csapja sipkát, fölül a szőnyegre, s rácsap az ostorral. »Parancsolj!« - hallatszik. »Vigyél ide meg ide!« - s alighogy kimondja, már ott is terem...”

Jaj azoknak, akiket az óriásanyákkal hoz össze a balszerencse! Az óriásanyák kegyetlenek, de a szerelmes ifjakkal szemben van bennük könyörület, őket megsegítik a bajban. „Elindul egy szultánfi egy csodatükör felkutatására. Megy, mendegél, és amikor egy hegy tetejére ér, meglátja, hogy ott ül egy óriásanya és *helvát* sajtol. Megijed a fiú, de mit tegyen, ha már

odavetette az útja? Odasiet, megöleli az óriásasszonyt, és »Ó, anyácskám!« felkiáltással szopni kezd a melléből. »Ó, fiacskám, ha nem neveztél volna anyácskádnak, szétszaggattalak volna« - mondja az óriásasszony. »Ha nem neveztél volna fiacskádnak, a kardommal leszúrtalak volna« - viszonzza a fiú. »Honnan jössz, és hová mész, fiam?« - kérdezi, azután elmondja, hol van a tükör, majd így folytatja: »Ha te most odamész, sok óriást fogsz ott látni. Azok a tükör őrzői. Ha nyitva van a szemük, alszanak, akkor ne félj semmit, hozd el a tükröt. Csak egyre vigyázz nagyon: a kert fái mind drágakővel, gyémánttal van tele, hozzá ne érsz valamelyikhez, mert akkor elkapnak.« A fiú útnak indul, és meg is találja a tükröt. Ebben a tükörben az volt a csodálatos, hogy aki belenézett, meglátta, hogy mi fog történni aznap...”

Az óriásanyának rendszerint negyven fia van. Azért, hogy az ifjút megmentse, mielőtt a fiai hazajönnek, megpofozza az ifjút, mire az vizeskorsóvá változik. »Emberszagot érzünk« - mondják a fiúk, mikor hazajönnek. »Ugyan, hogyan kerülne ide emberhús? Keressetek magatoknak valami harapnivalót a fogatok odvában!« Erre ők egy-egy fahasábbal a fogukat megpiszkálják, s ki egy combot, ki egy kart, ki egy fejet, ki egy törzset húz elő. Leülnek és esznek. Így menti meg az óriásasszony a fiút.”

Sok szegény lány szerepel a mesékben... „Egy embernek három lánya van. Egyik este beszélgetnek, azt mondja a legnagyobb: »Ha a szultán megkérne engem a fia számára, olyan szőnyeget szőnék neki, hogy ha az összes katonája ráülne is, még mindig maradna rajta üres hely.« Erre azt mondja a középső lány: »Ha engem kérne meg, olyan sátort varrnék, hogy az összes katonája beleférne, és még mindig maradna hely.« A legkisebb lányra kerül a sor. »Az is valami - mondja -, ha engem venne el, két gyereket szülnék neki, a lány haja aranyból volna és csillogna, a fiú homlokán pedig hold és csillag ragyogna.« Miközben ők így mulattak magukat, a szultán és a nevelője dervisnek öltözve járták a környéket, hogy megtapasztalják, hogy s mint mennek a dolgok, s éppen arra járva, hallották a lányok beszélgetését. A szultánnak tetszett, amit hallott, ezért így szólt a nevelőhöz: »Jelöld meg a házat, holnap majd a palotába hívatjuk őket!« És minden úgy is történt, ahogy mondták. Utána boldogan éltek, míg meg nem haltak.”

A mesevilág egyik legnevezetesebb lányalakja Çengi-câne (Csengi-dzsáne). Egy ifjú elindul, hogy a lány kertjéből egy ágat szakasszon. Útközben találkozik egy óriásanyával. Annak a fején szarv, a lábán sarkantyú. Ha leül, egyik lába az egyik hegyig, a másik lába a másik hegyig ér, a mellét, mint valami olajostömlőt a hátára veti, a szája, mint egy iszák, ha mézgát rág, fertály órányi járásra is elhallik, lélegzete, mint a forgószele, úgy kavarja a port. A karjai kilenc rőfösek. Ezer lépés távolságból észreveszi az ifjút, fölkapja, mint egy korsófödőt, s lerakja maga mellé. A szultánfi elmondja, mi járatban van. Az óriásanya így szól: »Menj, amíg két kapu elé nem érsz. Az egyik nyitva van, a másik zárva. A nyitott kaput csukd be, a másikat nyisd ki, és lépj be. Nem kell sokáig menned, megint egy kapu elé érsz. Az előtt egy oroszlán és egy juh ül. Látni fogod, hogy az oroszlán előtt fű, a juh előtt meg hús van. A füvet a juh, a húst az oroszlán elé teszed, és máris átmehetsz azon a kapun is, de utána is van még egy. A harmadik kapu előtt egy égő és egy kialudt kemencét találsz. Az égő kemencét oltsd el, a másikat gyújtsd be, és lépj be a kapun. Ott találod a lány kertjét. Leszakajthatod akármelyik ágat, csak hátra ne nézz! Ő kiabálni fog, mikor ágat szakajtasz a kertjéből. Ha nem szólsz egy szót se, megmenekülsz.« Megy a fiú, és mindent úgy tesz, ahogy az óriásanya tanácsolta. Amikor letöri az ágat, Çengi-câne hármat kiált, a fiú azonban nem szól semmit. Elér az égő kemencéhez. »Kapd el, égő kemence!« - kiáltja Çengi-câne. »Nem kapom biz én! Olyan sokáig égtem... Jött ő, s végre kihültem.« - mondja a kemence. »Kapd el, kialudt kemence!« - kiált újra. »Nem kapom biz én! Olyan sokáig álltam hidegen. Jött ő, s végre fölmelegedtem.« Az oroszlánnak mondja: »Kapd el!« - az meg így felel: „Nem kapom biz én! Olyan sokáig füvet ettem. Jött ő, és húst adott végre.« Amikor a fiú az első kapuhoz ért, a lány így kiáltott:

»Kapt el, nyitott kapu!« »Nem kapom biz én! Olyan sokáig álltam nyitva. Jött ő, s becsukott engem.« »Kapt el, zárt kapu!« - kiált erre a lány. »Nem kapom biz én! Olyan sokáig zárva voltam. Jött ő, és kinyitott engem.« Így a fiú megmenekült, és boldogan élt, míg meg nem halt.”

Egy szultánfi egy napon álmában egy világszép lányt lát, s nyomban beleszeret. Elindul, hogy megkeresse. Megy, mendegél, s egyszer csak egy halat lát a homokon vergődni. »Szultánfia, vedd a hátamról három pikkelyt, aztán dobj be a tengerbe. Egy napon még hasznodra lehet.« - kéri. A fiú vesz a hátáról három pikkelyt, s bedobja a halat a tengerbe. Újra megy, mendegél, s ezúttal egy sánta hangyát talál. »Szultánfia, én lagziba megyek, segíts, hogy utolérjem a többieket. Szakíts le a szárnyamból, és őrizd meg. Egy napon még hasznodra lehet.« - kéri a hangya. A fiú segít neki, hogy utolérje a társait, leszakít egy darabot a szárnyából, elteszi, és folytatja az útját. Azután egy madárnak megmenti a fiókáit, attól is kap három tollat. Végül elérkezik a világszépe országába, megy a szultán elé, és megkéri a lány kezét. »A lányomnak feltételei vannak, ha azokat teljesíted, a tied lehet.« - feleli a szultán. Megy hát a lányhoz, és kérdezi, mik a feltételek. »Bedobom ezt a gyűrűt a tengerbe. Keresd meg és hozd vissza.« - mondja a lány, és tengerbe veti a gyűrűt. A szultánfi elégeti az egyik pikkelyt, erre kijön a tengerből a hal, és hozza a gyűrűt. »Van másik feltételem is.« - mondja a lány meglátva a gyűrűt, és kinyitja egy barlang ajtaját: hát teli van hamuval kevert darával. »Egyik oldalon legyen a hamu, a másikon a dara.« A fiúnak eszébe jut a hangya, most az segít neki. A harmadik feltétel az, hogy hozzon az élet vizéből. Összedörzsöli a madártól kapott tollakat, s máris jön a madár, s hoz egy üveggel...”

„»Nézd csak meg Dilâlem kertjét, a szőlőfűrtöket a kertben. Hallgasd, hogy muzsikál, hogy dalol a szőlő... Dilâlem ott lakik a szőlőskert közepében álló palotában, de negyven napos álomba merült. Ha fel tudod ébreszteni, jó... Ha nem tudod, meghalsz... Ha belépsz a palotába, ágyúdörgést, puskaropogást, lódobogást, és még sokféle zajt hallasz, de te oda se figyelj, menj föl egyenesen a lány szobájába. Ott fekszik az ágyban. A fejénél lévő gyertyatartót tedd a lábához, a lábánál állót a fejéhez. Aztán az egyik lábad legyen az ajtón kívül, a másik a szobában, és szólítsd háromszor.« Úgyis tesz a fiú, aztán egyet kiált, de a lány nem hallja meg. A fiú térdig kővé válik. Még egyszer kiált, de a lány nem hallja meg. A fiú a köldökéig kővé válik. Harmadszor is kiált, minden erejét beleadva, de a lány most se hallja meg, és a fiú egészen kővé válik. Ha nem hozta volna el az élet vizét, nem elevenedett volna meg, s nem élhetett volna boldogan, míg meg nem halt...”

„Volt két testvér, az egyik gazdag, a másik szegény, de akárhogy szűkölködött is a szegény, a gazdag nem adott neki egy fillért se. A szegényember elindult egyszer szerencsét próbálni. Egyszer csak azt látja, hogy mintha a világvége közeledne, nagy égzengéssel, villámlással porfelhőt kavarva negyven óriás tűnik fel a távolból. Amikor az óriások egy kőhöz értek, azt kiáltották: »Csunga!« - és a kő megnyílt. Miután bementek, azt kiáltották: »Csunga« - és erre a kő bezárult. »Bármi lesz is, én is megpróbálom« - gondolta a mi emberünk. Elkiáltotta magát: »Csunga!« Belépett, amint a kő megnyílt, aztán újra kiáltott: »Csunga!« - és a kő bezáródott. Bent a barlangban egy asztalon negyven kulcsot talált. Ezekkel sorba kinyitogatta az ajtókat. Hát mit lát!? Az első szoba teli arannyal. A másodikban bíborszínű rubint. A harmadikban smaragd, drágakövek... Egyszóval mindenütt drágaságokat lát. Mindenünnen elvesz valamit, s berakja az ingébe, megtölti a zsebeit, aztán bezárja a szobákat, visszateszi a kulcsot az asztalra, visszamegy a kőhöz, »Csunga!« - kiáltja, és kimegy, »Csunga!« - kiáltja, és becsukódik az ajtó. Van már mit ennie, innia, gazdag ember lett belőle. Mikor a testvére megkérdezi, mitől gazdagodott így meg, elmond neki mindent úgy, ahogyan történt, s azt is hozzáteszi, hogy a csangát, csungát nem szabad elfelejteni. A testvére hazamegy, magához vesz egy jókora zsákot, s megkeresi a követ. »Csunga!« - mondja, s megnyílik a kő, »Csunga!« -

mondja, s bezárul. Megtalálja a kulcsokat, végigjárja a szobákat, és megtölti a zsákokat. Megy a kőhöz, de a csungát elfelejtette. »El kellene bújnom.« - gondolja. Meglát egy kályhát, annak fölmászik a tetejére... Megjönnek az óriások. »Emberszagot érzek!« - mondja a legfiatalabbik. Keresik, keresik, végül meglátják, hogy ott kuksol a kályha tetején. Leemelik onnan, s kérdik: »Hát te hogy kerültél ide?« A gazdag testvér reszketve, mint a nyárfalevél, elejétől a végéig elmond mindent. »A testvéred szegény volt, és te nem segítettél rajta. A sors rámosolygott, de a te sorsod más lesz.« - mondták az óriások, s a gazdag embert negyvenbe vágva fölfalták...”

„A tündérlányok meséjében egy asszonykának eljött az ideje. Magában sírt, jajgatott, de egyszerre csak megnyílt a fal, és ott termett három tündér. Az egyikük volt a bába, a másikuk a bába segítője, a harmadik a szolgáló. Szépen levezették a szülést, tiszta ágyat húztak, mindent elrendeztek. Kislányt szült az asszonyka. Már indulófélben így szólt az első tündér: »Legyen a neve Gülşen, ha sír, gyöngyök peregenek a szeméből.« »Ha nevet, rózsák nyílnak« - mondta a második. »Friss fű nőjön, amerre lép.« - mondta a harmadik, s azzal el is tűntek.”

„A két öregasszony meséjében a nyolcvanéves a kilencvenévest anyának szólította. Egy nap, mikor a két öregasszony kint sétált a kertben így szólt a kilencvenéves a nyolcvanéveshez: »Lányom, lányom, hej, én gyémánt lányom, rubintos virágom, rózsacarcú lányom, szürke szemű lányom, fekete szemöldökűm, piciny szájum, rózsaaikűm, narancsmellű lányom, birsalmahasú lányom, tejfehér bőrűm, szememfénye, szépséges leányom! Nem kár a te ezüst kezeidért? Nem szúrja a túske, mikor rózsát szedsz? Nem kár az aranyhajadért, amikor az arcodba hullik?!« A mese végére úgy lett minden, ahogy mondta, és boldogan éltek, amíg meg nem haltak...”

* * *

Íme, Uraim, a török mesevilág csodálatos óriásai, varázslatos vidékei, álomlakói: emberek és szellemek. Ennek a dzsinnes-tündéres mesevilágnak a magjai talán évezredek előtt fogantak meg a nép szívének és gondolatainak mélyén, ott szárba szökkenetek, kivirágoztak és gyümölcsöt hoztak. A világ valamennyi népének mesekincse hordoz magában valamennyit az elmúlt évszázadokból, s ez, mint valami álomkép tükrözi a népek múltját. Az irodalomtörténet nem tudja bejárni a régmúlt homályba vesző útjait, a forrásokig nem tud visszanyúlni, írott művekben ennek nyomát se találni, könyvek nem írják le, képek nem ábrázolják. Az érzések csak az emberek szívében lelhetők fel; mindazt, ami a világban a régmúltban történt - nemcsak a háborúk eseményeit, de az érzelmeket is a nép szíve őrzi.

Akkor még nem írtak könyveket, és nem volt könyvkiadás - a művek szájról szájra, apáról fiúra szállva váltak évszázadok múltán az unokák ősöktől kapott örökségévé.

A mesékből kiolvasható, milyenek voltak a régi vallások, hiedelmek, a mesék igazabb képet adnak a régi gondolkodásáról, mint az írott történelmi munkák. A mese a népek múltba forduló tükre. Ha belenézünk ebbe a tükörbe, látjuk benne a régi idők szokásait és a régi erkölcsait; a népköltészet - a líra és a mesék meg a *destanok* - és az epika kiegészítik egymást. Ezért a világ minden népének becsületbeli szent kötelessége, hogy a saját folklórját összegyűjtse és megjelentesse.

A törökök áldott földjén a mesékről eddig senki nem ejtett szót, senki nem figyelt föl rájuk. Nem gyönyörködtek a népköltésben, formáit nem becsülték. Én e negyven esztendővel ezelőtt született gondolatokkal, kevés tudással, gyakorlatlanul indultam el a mesék útjain, és egy bizonyos mértékig sikerült is céloimat megvalósítanom. Az általam gyűjtött több mint négyszázötven mese közül a legtöbb a ruméliai és isztambuli kertekben bontott virágot - és én szívtem magamba először illatukat. Dicséret és hála legyen érte a Teremtőnek!

Az anatóliai mesék földje felé nyitva áll az út, de a kutatás még nem indult be kellőképpen. Ez a feladat Önökre, az ifjú Törökország fiataljaira vár. Ehhez a munkához fiatalnak kell lenni, mert fáradságot és türelmet igényel. Igyekezett kell hozzá, és mindenképp fölt hazaszeretet. Ez a szeretet a török fiatalokból soha nem hiányzott, és nem hiányzik most sem. Reméljük, így marad a jövőben is, mert így kell lennie...

Mint a világ valamennyi nyelvén, a törökben is vannak dialektusok. A dialektust tájszólásnak (*şive*) nevezzem-e vagy nyelvjárásnak (*lehçe*), nem tudom. Azt hiszem, a nyelvjárás (*lehçe*) a megfelelőbb kifejezés. Ahmed Vefik Paşa a nyelvjárásról (*lehçe*) szólván a török nyelv egyszerűségét kívánja bemutatni. Mi is a dialektus tulajdonképpen? A dialektus nem nyelv, csak egy fának egy ága, olyan, mintha az anyanyelvnek korábban messzire szakadt gyermeke volna.

A nép kevésbé vagy egyáltalán nem iskolázott, irodalmi műveket soha vagy csak alig olvasó gyermeke anyja tejével szívja magába anyja nyelvének egyszerűségét, és minél messzebb él a városi kultúrától, különösen pedig a fővárostól, annál inkább őrzi nyelvének tisztaságát. A dialektusok ugyanakkor a nyelv régiségére mutatnak. A régi szavak, versek, mesék úgy élnek tovább, ahogyan, amilyen dialektusban a régmúltban ejtették, mondták őket.

Kezdetben az oszmántörök (*osmanlı*) is egy dialektus volt. A szeldzsukok nyelvének egyik nyelvjárása... Miután azonban kivált a többi, más nyelvjárásokat beszélő *beylik* (bejség) közül, és létrejött az új állam, az oszmánok nyelvjárása lassan önálló nyelvvé vált - létrejött az a török nyelv, amelyet ma is beszélnek.

E nyelvjárás születési helye Anatólia egyik szeglete volt. Mai tudásunk szerint a szeldzsukok korában és az őket követő időszakban Anatólia földjén sokféle nép, a törökökön kívül árjaknak nevezett népcsoportok is éltek. A különböző török törzsek élén derebejek (*derebey*) álltak. Minden törzsnek saját törzsi vezetése és nagy önállósága volt. Ha ezeknek a derebejségeknek a népei távolabb kerültek egymástól, szokásaik, öltözködésük és beszédjük is lassanként különbözni kezdett. A Fekete-tenger vidékén található derebejségek népe messze került a Földközi-tengeriektől, így nyelvjárásaik eltávolodtak egymástól.

Más a samsuniak nyelvjárása és más a karamanliaké - bár mind a kettő török nyelv, mindkettőnek megvannak a maga jellegzetességei, amelyek miatt nyelvjárásnak tekintjük őket. Az ankarai nyelvjárás semmiben sem hasonlít a tőle igen távoli harputi nyelvjárásra. Ruméliában is voltak török nyelvjárások, s ma is él még a gagauzok¹¹⁵ nyelvjárása. A többiek viszont az ottlakók elvándorlása révén nagyrészt eltűntek.

Anatóliában azonban szerencsére minden a helyén van, lehet a különféle nyelvjárásokat tanulmányozni. A nyelvjárásoknak általában két jellegzetessége van. Az egyik a beszédben, vagyis a kiejtésben megmutatkozó eltérések. A *meddahok* elbeszélései is tükrözik például az anatóliai szolgálégynek furcsa beszédjét, akik az irodalmi nyelvben meglévő szavakat is sokszor úgy ejtik ki, hogy nem lehet megérteni őket. A nyelvtudomány hangtannak nevezi az ezzel foglalkozó tudományágat, jelentőségéről számszámra születtek s születnek monográfiák és cikkek.

Anatólia legkülönösebb, legnehezebben érthető nyelvjárása a kastamonui. Erről a nyelvjárásról két könyvet is írtak, az egyiket törökül, a másikat magyarul. A török művet *Mutayyabât-ı Türkiyye* címmel a Kastamonuban született és nevelkedett Gâlip írta. Az a kötet *gâzeleket* tartalmaz, s valamennyi kastamonui nyelvjárásban íródott.

¹¹⁵ A gagauzokra vonatkozólag I. Kemal H. Karpas: *Gagauzların Tarihi Menşei Üzerine ve Folklerinden Parçalar*, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara 1976, p.163-177.; N. Özkan: *Gagauz Türkçesi Grameri, basılmamış doktora tezi, Kayseri* 1993. Giriş bölümü.

Ez a maga nemében egyedülálló mű más szempontból: a benne szereplő folklórelemek révén válik jelentőssé. Egyes helyein igen régi, Anatóliában másutt nem ismert, a samanizmushoz, illetve a bálványimádáshoz köthető szokásokról ad hírt. Például a sámánhívők szokása szerint a halottak lelkéért a temetés után tort ültek... Gâlip egy versének tanúsága szerint e torok nyomai még mindig élnek a kastamonuiaknál. Beszámol arról is, hogy ha egy házhoz vendéget vártak, szokás volt állatot vágni, és azután együtt elfogyasztani - ez is sámánszokás.

Alighogy megjött a tavasz, a parasztok gyerekestül kisiettek a közeli erdőkbe, és ették a „soymuk”-ot¹¹⁶. Ezt, ahogy Galip írja, nagyon kedvelték:

„Zöldülnek a fenyők, a parasztok mind kivonulnak, tavasszal a hegyen oly kellemes soymukot enni.”

Ez is sámánszokás, vö. Thury Józsefnek a kastamonui nyelvjárásról szóló művével.

A kastamonui nyelvjárás annyira sajátos, hogy a kiejtés és a tájszavak miatt nem is hinné az ember, hogy török beszédet hall. Nyelvtani különössége, hogy nem követi a török nyelvekben meglévő magánhangzó-harmónia szabályát.

A kastamonui mellett a Lázisztanban élő lázok beszéde is igen különös. Nyelvükön kívül ruházatuk és szokásaik is másfélék. Vajon mi lehet ennek az oka?

A nyelvtudósok az ilyen eseteket azzal magyarázzák, hogy azok, akiknek a nyelvjárása igen eltérő, eredetileg más etnikai csoporthoz tartoztak, és más nyelvet beszéltek, majd elvesztették eredeti hovatarozásukat, sőt néha a vallásukat is, vagy például megszabadulva a bálványimádástól, egy másik állam uralma alá kerülve évszázadok múltán saját nyelvük helyett meghódítóik nyelvét és vallását tették magukévá.

Ezért van az, hogy az újonnan nyert nyelvükben eredeti nyelvük kiejtése vagy szavai sajátos emlékekként élnek tovább.

A legeszesebb és legerősebb németek, a poroszok eredetileg szlávok voltak, majd elnémetesedtek. Ezzel szemben a bulgároknak nevezett szlávok eredetileg a bolgár-tatárok közé tartoztak, majd elveszítve régi vallásukat és török nyelvüket, szláv néppé váltak. Lehetséges, hogy az anatóliai lázok, talán a kastamonuiak is más eredetűek voltak, s később törökösödtek csak el.¹¹⁷

A magyarok maguk is kettős eredetűek: voltak közöttük finnugor, illetve török eredetűek, ezek aztán annyira összekeveredtek, hogy mai nyelvünk legnagyobb része finnugor, egy igen nagy része pedig régi török szavakból áll. A régi magyar előkelők, a vezérek nevei is többnyire török nevek.

Másrészt azért nagy jelentőségűek a nyelvjárások, mert megőrzik a nyelv eredeti szavait. Az irodalom mesterségesen kialakított nyelvében a török szavak helyébe arab és perzsa szavak kerültek, és a török szavak lassanként elfelejtődtek, kiszorultak mind a beszélt, mind az írott

¹¹⁶ Soymuk (sojmuk): a fenyőfák kérge alatti vékony réteg. Mivel azt tartják, hogy véd a tüdőbaj ellen, tavasszal eszik, szopogatják.

¹¹⁷ Kúnosnak ez a nézete elfogadhatlan. Tudjuk, hogy a 24 oğuz törzsből legalább 23 betelepedett Anatóliába. Az anatóliai nyelvjárások kialakulásában az egyik legfontosabb tényező az volt, hogy ezek az oğuz törzsek különböző időben, különböző helyeken telepedtek le. Ebben a témában l.: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz: *Bartın ve Yöresi Ağızlarındaki Lehçe Tabakalaşması*, Türkoloji Dergisi II., 1. DTCF *Türk Dili ve Edebiyatı Estitüsü yayını*, Ankara 1965, p. 227-269; F. Şümer: *Oğuzlar*, Ankara, 1976.

nyelvből. Ezek a szavak azonban megőrződtek a tájszólásban, a népköltészetben, a mesékben és közmondásokban - mindenek előtt a különféle anatóliai nyelvjárásokban.

Az ilyen szavakat tájszavaknak vagy nyelvjárási szavaknak hívjuk. Ezeknek egy tájszótárba való gyűjtése és kiadatása olyan fontos tudományos feladat, amelyet sürgősen el kell végezni, mert a tájszavak idővel el fognak tűnni.

A civilizáció terjedésével a nép is újfajta szavak használatára szokik, az eredeti török szavak pedig kikopnak az emlékezetből. Például az **enfiye** szó már általánossá vált, holott ez a szó arab eredetű - az orr jelentésű **enf** szószármazéka. Az **enfiye** magyarul: burnót. Ez a szó a török **burun otu** ('orr-fű') átvétele. Lám az **enfiye** török neve Magyarországra szökött és itt megtelepedett. Egy másik szót, a török **demiryolut** ('vasút') a franciák **şömendiferje** úgy megkergette, hogy Ruméliából kiszaladt, és csak Anatóliában maradt használatban¹¹⁸.

Számtalan ilyen idegenbe szakadt vagy teljesen elfeledett szó van... Azért, hogy a különféle anatóliai nyelvjárások és tájszavak gyűjtésére bátorítsak, megtettem, ami tőlem tellett; azért, hogy szolgáljam a török nyelvtudomány ügyét, bejártam Anatólia egyes részeit, elsősorban Bursa, Eskişehir, Ankara és Kütahya vidéket, majd Izmir, Aydın és Konya megye falvait és szállásait. Nem kevés fáradságot vállaltam. Se vonat, se nyugati típusú kocsik, se szállodák... Lóra kellett ülnöm, és karavanszerájok nem túl tiszta szobáiban kellett megszállnom. Ha felmutattam úti parancsomat, az állami hivatalnokok lovat béreltek nekem, és lovas kíséret adtak mellém, csakhogy az emberek a lovat látva tartózkodóan viselkedtek velem szemben. Ezt látva félretettem a parancslevelet, és csakis magamban bízva kerestem a falvakban barátokat, s az ő segítségükre hagytakoztam.

Amikor egy Aydın-környéki kisváros, Tire városi fogadójában laktam, megismerkedtem egy Bitti Bey nevű finom úrral. Közeli gazdasága ott volt a tirei síkságon. Meghívására egy Mehmet nevű **zeybek**kel másnap ki is látogattam a gazdaságba. Az ott töltött két nap alatt sikerült a **zeybek**ekkel beszélgetnem, és dalaikat följegyezni. Íme néhány közülük:

1.

Dervis **efém**¹¹⁹ jön lefelé a lejtőn
Ki se látszik a sok fényes ezüsből
Istenemre, nem tudok az esetről

Dervis **efén** anyajegyek pöttyösek
Ingujjai piros vértől vörösek
A zsandárban bosszú támad dühösen

Dervis **efét** Inkayában elfogták
Fejét véve a malomra aggatták
Karjait is szerteséjjel szaggatták

Inkayának patakvize hogy zubog
Ötven golyó ütötte seb hogy sajog
Anyám, apám énmiattam hogy zokog

¹¹⁸ Végül is a **şömendifert** mára kiszorította a **demiryolu** ('vasút'); viszont a vonat neve: **tren** - szintén francia szó...

¹¹⁹ **zeybek** (**zejbek**): nyugat-anatóliai falusi legény; vitéz; rabló, betyár. Efe ezen a vidéken a betyárok feje. Az itt idézett dalokban ismert anatóliai betyárok nevei szerepelnek. Ger Eli (vagy Ger Ali) pl. a híres Yörük Ali betyárjai közé tartozott.

2.

Manisából indultam el ünnepre
Három napos ünnep után szökésre
Gayadibi és Kırkâc közt az úton
Mustafának sebe megint belobban
Sorakoznak a karavánszerájok
Mustafának a vére mind elfolyott
Az albánok lövik de célt nem érnek
Sinan **zeybek** a szőlőben nem férhet
Refrén
Ó jaj, **efém**, rád vár lánc és áristom
Fiatalon nagyon nehéz meghalnom

3.

A Gereli partja ciprusfánál hosszabb
Menjünk a hegyekbe ősszel és tavasszal
Lányom és nővérem Izmirben maradtak
Jöttem Ruméliából, ott megpihentem
Aydınba betértem, ott megtelepedtem
Yörük Mustafa, ellened mit tettem?
Guyucakból jöttem, megkötve a kezem
Aydınig lejöttem, megkötve kötelem
Zeybek Ali mondja: lőjél, vitézem
Guyucak forrása zubogva folyik
Hegyek visszhangozzák az **efe** golyóit
Ágyúk felállván sahhal ki törődik?

4.

Hát a dali, kit Ger Elinek hívtak
Bicskát rántott, neki a világnak
Ily fia nem fogant soha még anyának
Hát az a Manisa nevű városka
A levágott fejeket senki se számolja
Aydın **zeybek**je őket kaszabolja
Hát a bor, mit ittam piros findzsából
Izmirbe ha megyek, rom lesz a városból
Tudd: Ujjatlan Arab az én jó barátom
İsmâil a fenyő alatt járkál
A nagy kése piros vérben áll már
A kedvesem énutánam járkál

A hegyekből a köd többé nem száll fel
Vitézektől kegyelmet már ne várj el
Reggel újra a harc napja virrad fel

Ahol laknék, lenne havas hegy orma
Hová térnék, kék jácintos kert volna
Kit szeretnék göndörfürtös lány volna

Ködbe borult a hegyek magas csúcsa
Álmaimnak eljött már a búcsúja
Csak a sorsa ne fordulna túl rosszra

5.

Szőke **Zeybek** lefelé jön a völgyön
Ki se látszik a sok fénylő ezüsből
Nem hallottam a tegnapi ünnepről

Szőke **Zeybek** lefelé jön a hegyről
Ki se látszik a sokféle sebekből
Nincs orvos, ki meggyógyítaná ebből

Szőke **Zeybek** a hegyekre támaszkodik
Eső esik, a fegyvere rozsdásodik
Az én rózsám fiatalon okosodik

6.

Három lány voltunk, Brajlából elvittek
Kettőnket az úton nyakon meglőtték
Egyőnket pedig a főkirálynak vittek

Haci Ahmet lánya voltam Brajlában
Fehér papíron fekete írás voltam
Apám, anyám szemefénye én voltam

Bár mehetnék le a hegyek aljára
Szóltam, mégis hallgatott más szavára
Rabul ejtett rózsám szempillantása

Csobognak, zubognak Brajla vizei
Gyilkos golyó a szívemet átveri
Hullnak, hullnak asszonyanyám könnyei

Mondjátok meg, szegény anyám örüljön
Pirosat letegye, sötétbe öltözzön
Fia el fog jönni, a szíve örüljön

Miután eléggé kipihentem magam, folytattam utamat. Tiréből Ödemişbe, majd Keleşbe mentem, azután a Bozdağ lábainál egy karavánnal találkoztam. Itt az ő oltalmukba ajánlottam magam. A rekkenő hőség miatt sokat szenvedve átkeltünk a Bozdağon, s megérkeztünk Alaşehirbe, majd Manisába, a legvégén pedig Kasabába.

Szinte ájult állapotban voltam. Ruházatom elpiszkolódott, a fáradtságtól egészen elgyöngültem. Megélhetési forrásaim szűkös volta miatt le is fogytam. A karavánszerájokban nincs egy kényelmes zug... Az utakon nincs egy tenyérnyi árnyék, ahol megpihenhetne az ember... A lovak hátára tett fanyergek kényelmetlenek... Mindezek ellenére összeszorítottam a fogamat, és minden utamba eső faluban folytattam a nyelvjárásgyűjtést.

Olyan falvakba jutottam el, ahol még a hétköznapiak neveit se tudták. Például Aydın környékén a keddet '*dalma pazarı*'nak, a szerdát '*yeni pazar*'nak, a csütörtököt '*nazlı günü pazarı*'nak, a pénteket '*dernek günü*'nek, a szombatot '*dalma derneği günü*'nek hívták.¹²⁰

Egy Keleş nevű falu közelében a szombatra '*köşk günü*'t, a csütörtökre '*nazlı günü*'t, a hétfőre '*suluca günü*'t meg '*gireyi günü*'t vagy '*girey günü*'t mondtak.

A falusaik nagyon kedvesek voltak hozzám. Ha valahol egy falusi utcán megláttak, a gyerekek elém szaladtak - „Vendég van! Vendég van!” - kiabáltak, s vittek be a házba, ahol aztán sajtjal, *ayrannal*¹²¹ és hasonlókkal jól tartottak.

Íme néhány azokból a dalokból, amelyeket ezekben a falvakban gyűjtöttem:

1.

Kütahya útján találtam egy *parát*
Bogárszeműm, a nép szórja rágalmát
Ments meg, Uram, ne valljuk ennek kárát

Kütahyának tűzhelyei, malmai
Szorítja-e lábadat a *yemeni*¹²²?
Zümbül hanım nem görög - európai

Lovamat kötöttem gránátalmafához
Az én európaım járt a rózsafához
Hóhér, hogy érhetnél ahhoz a drágához?

Çukur falu alatt vannak a kertek
Nagy üstöt vettek a szakácsok nektek
Zümbül hanımnak batyut kötöttek

Refrén

Kütahyának a malmai örölnek
A kisasszony az aranyak örülne

2.

*Yemenim*nek madzagja
Gyöngyömet ki akarja
A múlt éjjel hol voltál
Szívem kedves galambja?

¹²⁰ Ezekben az elnevezésekben annak a helységnek a neve rejlik (pl. Nazlı - Nazıllı), ahol azon a napon hetivásárt szoktak tartani. A dernek 'társaság' szó pedig a pénteki ima céljából való összejövetelre utal.

¹²¹ ayran (ajran): yoghurtból készült ital.

¹²² *yemeni* (jemeni) 1. kézzel festett könnyű fejkendő; 2. könnyű, de durva lábbeli-féle.

*Yemenim*nek a bojtja
Kedvesemnek bicskája
Çekergében ott táncol
Bursa híres táncosa

A *yemenim* elszállna
Rózsám ment más tájékra
Ágyút küld a perzsa sah
Babám karcsú dereka

Yemenimet szél vitte
Minden felől ár vitte
Miközben én szerettem
A rózsámat más vitte

*Yemenim*nek pirosa van
Négy oldalán négy ága van
Ha nem jöhetsz, ne is gyere
Náladnál szebb szeretőm van

A szavakat a *türkü*knél is lelkesebben gyűjtöttem, a legtöbbet Bursa és Izmir, ill. Aydın, Konya és Kütahya környékén. Az arab írás elégtelensége miatt a kiejtést nem tudja kellő pontossággal visszaadni, a jövőben azonban bizonyára találnak más megoldást¹²³. Az én kis tájszó-gyűjteményemnek, tudom, sok hiányossága van. Egy tudományos tájszó-gyűjteményben pontosan fel kellett volna tüntetni, hogy melyik szó honnan, melyik faluból, melyik szállásról való. Sok-sok esztendővel ezelőtt készített jegyzeteim azonban időközben összekeveredtek, nagyrészüket el is vesztett.

A hibák mindenek előtt abból erednek, hogy a gyűjtést 30-40 évvel ezelőtt végeztem. Mindazonáltal azt kérem, hogy kezeljék elnézéssel botlásaimat, hiszen ezek a kezdő lépések voltak. Velet Çelebi efendi segítségével bizonyára könnyű lesz a hibákat kijavítani.¹²⁴

¹²³ Kúnos kívánsága azóta teljesült: Ahmet Caferoğlu 1940-ben megjelent első nyelvjárási munkája (*Anadolu Dialektolojisi Üzerine I.*) óta a lejegyzésre fonetikus ábécét használnak.

¹²⁴ Velet Çelebi İzbudak életére vonatkozólag I. Türk Dili Dergisi II, 21 (1953. jún.), és II, 22 (1953. júl.)

V.

Rászakadtak a világra az első világháború borzalmai. A háború veszteségeit még ma is gyászoljuk. Feledhetjük-e valaha az átélt szenvedéseket, a békekötés tragikus következményeit? Nem, soha!...

A háború idején már a hatvanas éveimet tapostam. A Magyar Tudományos Akadémia felkérésére - és azzal az óhajtással, hogy hazámnak és egyszersmind a keletkutatásnak szolgáljak, látogattam az Osztrák-Magyar Monarchia területén létrehozott iszlám foglytáborokat.

Három esztendő három-három hónapját töltöttem ezekben a táborokban olyan munkálatokkal, mint ifjúságom idején. A foglyul esett tatár¹²⁵ katonák, több ezernyi fiatalember segítségével próbáltam a tatár népköltést megismerni.

A hatalmas Ororszország különböző területeiről származó tatár foglyok egyik tábora a Pesthez közel fekvő Esztergom mellett, a másik az ausztriai Eger¹²⁶ közelében feküdt.

Reggelenként korán felkeltem, kivonatoztam Esztergomba, és ottmaradtam estelig. A tatár foglyokkal beszélgetve először is megtanultam valamelyest tatárul, azután már egyre több *‘dzsir’* és különböző műfajú népi éneket és verset hallgattam.

A *‘dzsir’* tatárul ‘dal’-t, az *‘ekijet’* ‘mesé’-t jelent. A tatár foglyok száma meghaladta az ötezret. Legtöbbjük a kazáni tatárt¹²⁷ beszélte; rajtuk kívül krími tatárok¹²⁸, miserek¹²⁹, baskírok¹³⁰, türkmének¹³¹ valamint törökül beszélő cserkeszek¹³² is voltak.

¹²⁵ l. a 9. jegyzetet.

¹²⁶ T. G. jegyzetétől eltérőleg nem a magyar Eger városáról, hanem a Monarchia-beli Egerről (ma Cheb, Csehország) van szó. Az Esztergom melletti tábor Kenyérmezőn volt, ez ma már Esztergom városához tartozik.

¹²⁷ Az Idil (Volga) folyó mentén letelepedő török népek a 9. sz.-ban ezen a vidéken alapították a Bolgár kánságot. Ez a 12. sz.-ban beolvadt az Aranyhordába. A 15. sz.-ban kiválva az Aranyhordából létrehozták a kazáni kánság nevű független államot, ezt azonban az oroszok 1552-ben leigázták. A mai Kazán városnév a régi nagy állam nevét őrzi.

¹²⁸ A Krímifélszigeten élő törököket hívják krímieknak. A II. világháború végén a krími törökök népi-írtás áldozataivá váltak; azokat, akik életben maradtak, Oroszország különböző vidékeire hurcolták. Ma a krímieknak - pontos számukat nem tudjuk - a hazájukba való vissztérésért küzdenek.

¹²⁹ A miserek etnikai szempontból a Közép-Volga és az Ural vidékén élő tatárok csoportjához tartoznak; a nyelvészek a nyugati tatár csoportba sorolják őket. Főként a Volga nyugati partja mentén éltek; ma a mordvin, csuvas és tatár területeken kívül Gorkij, Rezan, Penza és Uljanovszk környékén, kisebb számban Orenburg, Kujbisev, valamint Baskíria vidékein laknak. Részletesebben l. Mişerler, *Kazan dergisi*, (Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği yayını), Yıl: III, Aralık, 1973, sayı 10, 22-24.

¹³⁰ A baskírok a Baskíriában élő törökök. Baskíria területe 150000 km²; lélekszámuk 3 355 000. A baskír (başkurt/başkırt) szó eredetével kapcsolatosan különböző legendákat ismerünk. Az egyik így szól: „Valamikor régen a dél-keleti baskírok a Szír-Darja és az Ural hegység közötti vidéken éltek. Vándorlásuk során egy napon eltévedtek a sivatagban. Ekkor megjelent előttük egy vad, és kivezette őket a sivatagból.” A baskírok ősei kurtinak (‘farkas’) nevezték ezt az állatot, és mivel a farkas segítségével jutottak ki a sivatagból, felvették a baş-kurt nevet. (A törökben a baş ‘fej, fő’ szó itt ‘vezető, úttörő’ jelentésű.) Egyes kutatók a szó eredetét a başkurt/beşkurt (‘öt farkas’) értelemben próbálják magyarázni - eszerint az elnevezés öt, hitük és rokonságuk alapján egymáshoz tartozó törzsre utal.

A táborban beszélt tatár nyelvek közül a kazáni tatár volt a legfontosabb. Ez a tatár nyelveknek olyan nyelvjárása, amely kulturálisan és irodalmilag olyan fokra emelkedett, hogy akár külön tatár nyelvnek is tekinthető. Beszélőinek magas száma, valamint a nyelv szépsége és gazdagsága folytán fokozatosan átvette az Oroszországban élő tatár népek irodalmi nyelvének szerepét. Iskolák nyíltak, ahol a sokfelől érkező diákok a kazáni nyelvet tanulják... Könyveik és újságjaik vannak, s mindazok, akik megtanulták ezt a nyelvet, olvassák is ezeket, így a kazáni nyelv valamennyi tatár néphez eljut.

Köztudott, hogy az oroszországi tatár nyelvjárások közötti különbségek nem is a szavakban, sokkal inkább a kiejtésben mutatkoznak. A miser nyelvjárás kiejtése pl. meglehetősen különbözik a kazánitól. A Krímben élő nogajok¹³³ szavait a Krím-menti népek nem ismerik, mert a nogaj nyelvjárás annyira sajátos, hogy a többi tatárok meg se értik. Ugyanakkor, ha le van írva, ezt a nyomtatott nyelvet a nogajok és a baskírok egyaránt jól értik, minthogy a saját nyelvjárásuk szerint olvassák. Ez tette lehetővé, hogy a kazáni nyelvjárásban írt művek nyelve lassanként az orosz földön élő tatárok irodalmi nyelvévé válhatott. Abdullah Tukaj, a híres elbeszélő¹³⁴, Iszmail Bej Gaszprinszki¹³⁵, Juszuf Akcsuraoglu¹³⁶ és még sok más neves kazáni

¹³¹ Türkmeneknek hívják a Türkmenisztánban élő törököket. A mai Türkmenisztán, amely az emberiség egyik ősi civilizációs központja volt, a Kaszpi-tenger keleti partjától a Ceyhun folyó partjaiig, délen a Kopet-hegytől északon a Kazak sztyeppéig és a Karakalpak sivatagig, valamint Üzbegisztán horezmi területéig terjed. Ezt a 484 000 km²-nyi türkmén földet Kazahsztán, Üzbegisztán, Karakalpak föld, Afganisztán és Irán határolja.

¹³² A cserkeszek az észak-törzsek közé tartoznak.

¹³³ Nogajoknak hívták Dzsingisz kán unokájának, Beke kánnak a fővezére, Nogaj kán által létrehozott szövetségben egybegyűlt török-tatárokat. A ma nogaj-tatároknak is nevezett nogajok lélekszáma Dobrudzsában a csitakkal együtt meghaladja a 40 000-t. (I. Z. Velidi Togan: *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1970, s. 20.

¹³⁴ A kazáni tatárok kiemelkedő költője, Abdullah Tukaj 1886. április 28-án született Kazán Kuslavics falvában. Apja, Muhammed Arif a falu imámja, anyja Memdude volt. Korán árvaságra jutott, ezért hányatott gyermekevek vártak rá. 1905-ben a Dzsajik(Uralszk)ban, a Fikir c. újságban megjelent első verse. Az El-Asrū'l-Cedid, ill. a Nur lapjain ezt továbbiak követték: hírneve egyre nőtt. Amikor 1913. április 15-én elhunyt, mindössze 27 éves volt, de már 7-8 esztendősköltői múlt állt mögötte.

¹³⁵ A török világ „Egység a nyelvben, gondolkodásban és a munkában” jelszavát meghirdető, és egész élete folyamán e célt szolgáló Gaspírali Iszmail Bej a Krím egyik tehetős nemzetségéből származott. 1815-ben született Gaspíra falvában. Elemi iskoláit Bahceszarajban végezte, tíz éves korában került az akmeszdzsiti orosz gimnáziumba. Innen két év után a moszkvai közép fokú katonai iskolába küldték. 1867-ban, amikor kitört a krétai felkelés, Ogyesszába ment, hogy önkéntesként harcoljon a törökök oldalán, de útlevele nem lévén, kívánsága nem teljesülhetett. Moszkvába nem tért vissza, hanem a bahceszaraji Zindzsirli Medreszében vállalt orosz tanítást, majd, hogy népét szolgálja, egy iskolát alapított, és itt új módszer szerint tanított. Iszmail Bej sokoldalúan szolgálta a törökséget. Mindenekelőtt azzal, hogy Oroszországban ő indított elsőként török nyelvű napilapot. Az 1883-ban induló Terdzsüman eleinte félig oroszul, félig törökül jelent meg, és nagy szerepe volt az Oroszországban élő törökök öntudatra ébredésében. Gaspírali 1914-ben halt meg.

¹³⁶ Juszuf Akcsura, író, történész és politikus 1876-ban született Kazán Szimbir falvában. Édesapja korai halála után édesanyjával Isztambulba költöztek (1883). Iskolai tanulmányait a Koca Mustafa Paşa alsó fokú katonai iskolában kezdte, majd a Harbiyében folytatta. Minthogy amikor a vezérkari iskolába járt, kapcsolatba került az Európában élő ifjútörökökkel, amint végzett, letartóztatták, és Tripoliba (Líbia) száműzték. Barátaival, Ahmet Feriddel és Zühtüvel Párizsba menekült, és ott politikai tanulmányokat folytatott. Cikkeket írt a Sura-yı Ümmet és a Meşveret c. újságokba. Párizsi tanulmányai végeztével vissztért Kazánba. Onnan küldte *A politika három formája* c. híres cikkét a

tatár költő és író pompás műveit, elbeszéléseit, meséit, *dzsirjait* és *csönjeit* (dalait), a más-más nyelvjárást beszélő tatárok a maguké szerint olvassák el és értik meg.

Ahogy az Anatóliában élő különböző nyelvjárásokat beszélő török törzsek tagjai olvassák és értik az oszmán irodalmi nyelvet, épp úgy értik a különféle tatár nyelvjárásokat beszélők a kazáni tatárt. A kiejtésben mutatkozó eltérések az arab írás elégtelensége miatt nem írhatók le teljesen. Ezért az európai keletkutatók és mindenekelőtt a népdalgyűjtők arra kényszerülnek, hogy az arab írással lejegyzett népköltési szövegeket latin betűkkel átírják.

Az én eddig kiadott török népköltési gyűjteményeim is mind latin betűs írással jelentek meg - éppen a kiejtés pontos visszatükrözése érdekében. Ha nem latin betűkkel lettek volna leírva, nem tűnnének ki belőle a nyelvjárási sajátosságok. Részben ide vezethető vissza az is, a törököknél nem fejlődött megfelelően a nyelvtudomány. Ha nem tudjuk, hogy ejtik a szavakat, és azt, hogy e szavak melyik nyelvjáráshoz tartoznak, nem fejlődhet ki a fonetika tudománya.

A fonetika szempontjából elengedhetetlen dolog ugyanis az, hogy a szavakat úgy írjuk le, ahogyan halljuk, ahogy a nép ejti őket - s ezzel egyben a nyelv régisége is bizonyítást nyer.

A nyugati orientalistákat már hosszú évek óta foglalkoztatja ez a tudományos probléma; fölvetették már, hogy az arab írásról át kellene térni a latinra - mindenek előtt a nyelvészeti tárgyú művekben. A latin írás vajon alkalmasabb volna a török nyelv számára? Egy európai - ha nem akar udvariatságot elkövetni - jobban teszi, ha nem válaszol erre a kérdésre, tekintettel arra, hogy ez nem pusztán tudományos kérdés, sokkal inkább a török művelődéstörténet, az irodalmi valamint a vallási művek problémája. A török kultúra iránti végtelen szeretetem és tiszteletem miatt én nem akarok ebbe beleszólni.

Köztudott, hogy az arab írás ugyanakkor az iszlám írása is. Tény, hogy a törökök által használt arab ábécé mai állapotában már nem teljesen azonos az arab ill. a perzsa ábécével, valamelyest idomult a török nyelvhez. Az arabban és a perzsában van néhány olyan hang, amelyet a törökök nem használnak, talán ki se tudnának mondani. Például az arab '*ayin*' hangot hogyan tudná egy török száj kiejteni? A perzsák '*elif-vav*'-ja ugyan kiejthető volna, a török nyelvben azonban még sincs ehhez a perzsa hanghoz hasonló. Az arab írásnak vannak hiányosságai, de van-e tökéletes ábécé? A régi törökök ujgur ábécéje még hiányosabb volt, mint az arab. Azt sem állíthatjuk, hogy a latin ábécé tökéletes volna. Például mi, magyarok is a latin ábécét használjuk, mégis szükségünk volt új betűkre és jelekre. A világ egyetlen írása sem tökéletes, nem is lehet az. Sem a latin írás, sem a németek gót betűi, sem a szlávok cirill ábécéje... Mindazonáltal idővel minden nép a saját nyelvének megfelelő kiigazításokkal olvashatóvá tette, új jelek alkalmazásával a maga képeire formálta ábécéjét.

Nézzék csak meg a franciák vagy az angolok írását! Akik nem ismerik ezeket a nyelveket, ki tudják helyesen olvasni a szavakat?

Például a latin 'u' betűt a franciák 'ü'nek, az angolok 'iu'nak vagy 'a'nak; a latin 'c' betűt a franciák néha 'k'nak, máskor 'sz'nek, az olaszok hol 'k'nak, hol 'cs'nek ejtik. Ha mindezeket a furcsaságokat elősorolnánk, hosszú cikk kerekedne belőle... De maguk az emberek is, ők talán egyformák az egész a világon? Egyforma a színe, a természete minden embernek? Afrika feketéi, az indiaiak, a kínai sárgák vagy a többi más-más színű emberek összekeverhetők?

Kairóban megjelenő Türk c. újságnak (1904). A kazáni teológiai iskolán történelmet, földrajzot és török irodalmat tanított. Részt vett az Oroszországi Muszlimok Szövetsége nevű politikai mozgalomban, és írt Gaszpirali Terdzsüman c. lapjába. Azután újra Isztambulban, a Türk Derneği ('Török Társaság') alapítói között találjuk, majd miután a társaság Türk Ocağı- ('Török Fészek/Tűzhely') -vá alakul, orgánuma, a Türk Yurdu szerkesztője lesz. 1935-ben Isztambulban hunyt el.

A sīrazi rózsák nem veszítenék el édes illatukat, ha Európa északi tájaira ültetnénk őket? Száz szónak is egy a vége: nem létezhet ábécé sem, amely a világ sok-sok nyelvének mind megfelelné. Az írás, amelyet egy nép valaha elfogadott, szent ereklye, amely régi történelmük emlékét őrzi, s ha elveszik tőlük, civilizációjuk története vész el vele. De van az éremnek egy másik oldala is. Ki fogja olvasni, érteni és tanítani a mély gondolatokat évszázadokon át megőrző arab írásos régi török irodalmi műveket, ha eltörlik az arab írást? Ha a mai törökök nem olvasnák a régi írást, ha feledésbe merülne, kihúnyna és az enyészeté lenne vele együtt a török irodalom fényes múltja is.

Az európai tudósok panaszkodnak, hogy nehéz az arab írás. Aki nem akarja, ne tanulja meg... Akiket pedig érdekel, azok hadd küszködjenek egy kicsit, abból semmi baj nem származhat. Az arab írás nem kizárólagosan az arabok ábécéje, hanem ugyanakkor az iszlám írása is, amely mögött gazdag múlt áll. A törökök dicsőséggel teli évszázadait ezzel az írással örökítették meg. Lelkük identitását ez őrzi, a szívekben élő költészet ezzel az írással szökkent szárba.

Ha elhagyják az írást, amelyet őseik hagytak rájuk örökül, odatesznek a török nép jellegzetes vonásai is.

A keleti népeknek tartózkodniuk kell a nyugatiak feltétel nélküli utánzásától. Az európai civilizáció és gazdaság válságban van, és az európai népek maguk sem viseltetnek barátilag egymással szemben.

A nyugati világ válságos helyzetét látva tekintsünk inkább a Távol-Kelet legcivilizáltabb országára, Japánra! Az igen szorgalmas és a civilizáció igen magas fokára jutott japánok legtehetségesebb fiataljaikat és tudósait Európa különböző országaiba küldik tanulni.

Ezek a fiatalok megtanulják a nyugat nyelveit, megismerkednek a tudomány és a technika vívmányaival, de nem válnak utánzókká. Hazatérve arra törekednek, hogy a tanultakat hazájuk javára fordítsák. Japánként térnek haza, sem a nyelvüket, sem az írásukat nem veszítik el, sőt írásukhoz - amely a legnehezebb a világon - különösen ragaszkodnak. Hazájuk érdekeit tartják szem előtt, azon fáradoznak, hogy azt használják fel a látottakból, ami arra érdemes. Íme a ragyogó példa, a követendő út a törökök számára!

Ami a tudományokat illeti, a véleményünk a következő:

Minden nemzeti érzés és erő legfontosabb kifejezője a saját nyelv, ennek kell a legnagyobb jelentőséget tulajdonítani. Hogy ez ügyben mit lehet tanulni a nyugati civilizációtól és a nyugati tudományokból, azt Önök is igen jól tudják. Ennek érdekében a törököknek is, mint ahogyan a japánok teszik, legtehetségesebb fiataljaikat Európába kell küldeniök, és mindenek előtt a nyelvtudománnyal kell foglalkozniok. A magyar tudomány kapui mindig nyitva állnak török testvéreink előtt. E két nyelv fejlődésének útja tulajdonképpen hasonlít egymáshoz. A mi nyelvünkbe is nagy számban kerültek be idegen szavak. Ötven-hatvan esztendővel ezelőtt a fiatal tudósok „neológok”nak nevezett csoportja rövid idő alatt megújította nyelvünket, úgy hogy mára, hála Istennek, világos, tiszta, nemzeti nyelv vált belőle. Ennek a célnak az elérése érdekében sikerült a régi korból megőrzött kéziratokat megjelentetnünk, országunk különböző vidékeinek nyelvjárásait összegyűjtenünk és kiadnunk.

A Magyar Tudományos Akadémia két nagy mű kiadásába fogott. Az egyik egy három kötetes nagyszótár, amelyben a legrégibbiektől a legújabbakig minden magyar szó megtalálható. A másik háromkötetes műbe Magyarország különféle nyelvjárásainak szavait gyűjtötték össze. Mind a kettő meg is jelent.

Ezt a régi kéziratokban és könyvekben, illetve a nyelvjárásokban rejtőző sokezer szót többnyire egyetemista fiatalok gyűjtötték: az ország különböző tájairól származó tanult fiatalok saját falvaik nyelvjárását gyűjtötték, s tudományos cikkeket írtak róluk.

Nyelvészeti kritikánk mindig a magyar nyelvre vonatkozott. Volt még egy feladatunk: annak megállapítása, hogy a magyar nyelv mely nyelvekkel rokon. Köztudott, hogy mivel a magyar mind a finn-ugor nyelvekkel, mind a török, tatár nyelvekkel közeli hasonlóságokat mutat, ezen nyelvek igen alapos vizsgálatára van szükség. E feladatok közül csupán az egyiket, a finn-ugor nyelvi vizsgálatokat tudtuk elvégezni. Bár a török és tatár nyelvek tudományos vizsgálata terén is nagy lépéseket tettünk, ennek a munkának még nem értünk a végére.

Ahogy a finn-ugor nyelvi munkálatokban segítségünkre voltak a finn tudósok, reméljük, ugyanúgy segítenek majd török barátaink a török, tatár nyelvi kutatásokban.

Ezen az úton tett első lépéseinknek tekinthetők a törökök népköltéséből megjelentetett gyűjteményeink. Itt megint az arab írás problematikájába ütközünk. Ha megkérdeznék, hogy miért latin betűkkel adtam ki azokat a török szövegeket, amelyeket eddig gyűjtöttem, azt felelném, hogy azért, hogy úgy tudjam visszaadni a szavakat, ahogy hallottam őket, hogy a fonetika szabályainak megfelelően tudjam a kiejtést visszatükrözni.

A latin írás szükségességére vonatkozólag - habár az arab írásnál kétségtelenül alkalmasabb a török szövegek kiejtésének és nyelvjárási sajátosságainak visszaadására - csakis a nyelvészet-hez értő tudósokból alakult bizottság határozhat. Amennyire alkalmasak ugyanis az arab betűk a sémi nyelvek leírására, a török nyelv számára majd annyira alkalmatlanok. Ha megnézzük az arab nyelvet és nyelvtanát, azt látjuk, hogy a kiejtés szerinti olvasás akadályokba ütközik, holott a magánhangzók száma kisebb, az 'üstün', 'esre' és 'ötre' jelek azonban végül is megkönnyítik az olvasást. Az ural-altaji nyelvcsaládhoz tartozó török és magyar nyelvek kiejtés szerinti leírásához az arab betűk nem elégségesek. Legalábbis a nyelvtudomány, különösen az összehasonlító nyelvtudomány számára...

A latin betűk használata a nyelvtudomány számára indokolt, mert az ural-altaji nyelvek közé tartozó török és tatár nyelvek közötti rokoni kapcsolatok bizonyításához ismernünk kell a pontos kiejtést. A népköltés verses és prózai alkotásainak latin betűkkel való lejegyzése kétségtelenül könnyebbé teszi a tudományos kutatás számára, a fonetika pedig enélkül szinte nem is létezhet.

A néhány éve elhunyt neves orosz turkológus, Radloff¹³⁷ kilenc vaskos kötetből álló *Tatár népköltés* c. gyűjteménye cirill írással látott napvilágot. Ha ez a fontos mű arab írással jelent volna meg, nem lett volna képes tükrözni a nyelv fonetikáját. A latin írás helyett a szláv tudósok többsége a cirillt használja. Míg az arab ábécében csak négy magánhangzó-jel található, a tatár nyelvekben több mint tíz magánhangzó van, ugyanakkor a tatárban olyan mássalhangzók is vannak, amelyeknek megfelelő betű nem található az arab ábécében, és a latin írásból is hiányzik.

¹³⁷ Dr. Wilhelm Radloff német származású turkológus (1837-1918) 22 éves korában állt az oroszok szolgálatába. Életcélja az Oroszországban élő törökök nyelvének és kultúrájának kutatása lett. 1858 és 1930 között 138 műve jelent meg. A legfontosabbak: **Aus Sibirien** (Ahmet Temir török fordítását a M.E.B. (Török Népoktatási Minisztérium) 4 kötetben jelentette meg Isztambulban, 1954-57); *Versuch eines Wörterbuches des Türk Dialekte*. (először 1888-1893, 1895-99, 1900-05 és 1905-11 között hatosával jelent meg füzetekben, 4 kötetben - Radloff szótáraként emlegetik.), *Proben der Volksliteratur der türkischen Stamme*, 1866, 68, 96, 99, 1904 és 07-ben jelent meg X kötetben. Radloff életével és bibliográfiájával kapcsolatosan I. Ahmet Temir **Sibiryá'dan**, Milli Eğitim Bakanlığı Bilim Eserleri Serisi, Rus Bilim Eserleri Serisi: 3, İstanbul, 1954, s. VII: Giriş. Friedrich Wilhelm Radloff'un hayatı ve eserleri.

De térjünk vissza a tatár foglyokhoz. A kutatáshoz a fent vázolt módszerrel fogtam. Radloff említett művében kevés kazak, miser és krími anyag van, ezért ezeknek a nyelvjárásoknak szenteltem a legnagyobb figyelmet.

Mindenek előtt annak néztem utána, hogy milyen a foglyok helyzete a táborban. A magyar tiszték jól bántak a mohamedán foglyokkal. A vallásuknak és szokásaiknak megfelelő ételeket kaptak. Voltak imámjaik, és elvégezheték a **namazt**. Figyelemre méltó dzsámi épült számukra, ahol több mint kétezer hívő imádkozhatott.

A foglyokat nem ellenségnek, hanem egy baráti nép akaratunkon kívül szerencsétlenségbe sodort fiainak tekintették.

Rátaláltam egy Velijev nevű fiatal, tanult kazáni katonára - neki magyaráztam el legrészletesebben a célomat. Miután törökül is tanult, fel tudta fogni, mit szeretnék. Ez a Velijev lett a legfőbb támaszom. Segítségének köszönhetően egyre jobban beszéltem tatárul, s beszélgetni kezdek a foglyokkal. Amikor dalokat és meséket gyűjtöttünk tőlük, kazáni barátommal együtt mindent lejegyeztünk, így a gyűjtésem jól haladt.

A tatár versek meglehetősen hasonlítottak a török versekhez. Legtöbbjük négysoros volt, és mindegyikben lélek lakozott. Ezekből a lelkekből a szerelem panasza szólt, sóhajuk az égig hatolt. A rabok éveken át ették az idegen kenyeret, vizükbe az őket ért tragédiák könnyeit hullatták. Az idegen földön fúvó szélben messzi hazájuk üzenetét érezték, a madarak énekéből szülőföldjük hangjait vélték hallani. Szívesen hallgatták a tábor közelében kanyargó patak csobogását, mert a Volga - ahogy ők nevezték az „Ak Idil” (fehér Idil) hangjára emlékeztette őket.

A tatár foglyok között nem volt tiszt; a katonák eredetileg iparosok, földművesek, kereskedők voltak. Üres óráikat kézművesmunkával, gyermekjátékok készítésével töltötték. Oly ügyességgel készítettek el mindent, ami hazájukban mindennapjaik része volt: a tatár házakat, a trojkának nevezett kocsiakat, szél- és vízimalmokat, a hegyi szállásokon felállított sátrakat, tarka kigyókat, madarakat és állatokat, hogy a táborparancsnokság pultokat állított fel számukra, és így módon valóságos kiállítás jött létre.

Voltak asztalosok, ezüstművesek, pingálók, készítettek játékokat, ezüst gyűrűket, dobozokat, a bábuknak ruhákat varrtak.

A legügyesebbek a földművesek voltak. Rendelésre egy-két nap alatt elkészítették a tatár betűkkel díszített fiókokat vagy cigarettatárcákat. A tatár háznak, mecseteknek, falusi iskolának nem csak a külsejét, de még a bennük lévő berendezést, bútorokat, minden szükséges felszerelést oly tökéletességgel készítették el, hogy alkotásaik Eger városának legnagyobb üzleteiben is keresett árucikkeké váltak.

Én is rendeltem tőlük egy-egy darabot, részint, hogy némi keresethez juttassam őket, másrészt azért, hogy a pesti keleti múzeumba is kerüljenek belőlük. A három év három-három hónapja alatt több mint ezer tárgyat készítettem. Ezeket a világháború negyedik esztendejében a budapesti Margit-szigeten rendezett katonai kiállításon a ‘tatár palota’ néven híressé vált keleti stílusú épületben helyezték el. A ‘tatár hadifogolymúzeum’-nak nevezett gyűjtemény bámolatba ejtette a közönséget.

A kiállítás bezárása után a tatár múzeumban kiállított tárgyak a pesti Keleti Akadémiára, más néven a Közgazdasági Egyetem keleti múzeumába kerültek, ott vannak mind a mai napig.

A foglyok legkedvesebb mulatsága a színház volt. Az egyik igen tehetséges fiatal fogoly írt egy történeti tárgyú darabot, amely a tatár nemzeti múlt letragikusabb időszakából merítette témáját, s ezt egy harminc főnyi fiatal csoport elő is adta.

A foglyok közül egy szabó varrta a kosztümöket, egy asztalos készítette az *orta oyunu*hoz hasonló színpadot - minden szükséges munkának akadt mestere.

Végül egy pénteki napon sor került a bemutatóra.

Az udvaron felállított színpad előtt több ezer fogoly gyűlt össze. Ezer és ezer ajak reszketett, ezer és ezer szemet futott el a könny, ezernyi sóhaj szakadt fel a szívekből. Ma is világosan emlékszem a színpadra és az előadásokra. A legmeghatóbb darabot egy-két fogollyal lejegyeztem, s a világháború emlékeként könyvtáramban máig megőriztem.

Van még egy emlékem. A tanult kazáni tatár fiatalok egy titkos társaságot alapítottak, amelynek az volt a célja, hogy honvágyszülte gondolataiknak fórumot teremtsenek. Elhatározták, hogy titokban újságot fognak kiadni. Az újság címe 'Kicsiren Dzsuvatkins' (Kis Vigasztaló) lett. A táborban persze nem lett volna szabad ilyen írásokat megjelentetni, ezért titokban tartották, hogy kik írnak az újságba.

Az újságnak havonta egy száma született, és kézzel kézre járt a táborban. Minthogy engem a barátjuknak tekintettek, a gondos kézírással írt Dzsuvatkins számait időnként nekem is megmutatták, hogy gondolataikat és érzéseiket még jobban megismerjem. Valóságos folklórújság volt, benne saját verseikkel, népköltéssel, fogolyemlékeikkel, néha a világháborúval kapcsolatos gondolataikkal. Mindezt oly tökéletességgel vetették papírra, hogy olvasás közben egyik ámulatból a másikba estem.

Verseik, a nép lelkéből sarjadzó dalaik olyan bámulatos formában íródtak, hazájukat idéző emlékek oly szívszorítóan fogalmazódtak meg, a világháborúra vonatkozó gondolataik oly mélyenszántóak voltak, hogy ha újságírók lettek volna, akkor se írhattak volna különül.

Az újságnak melléklete is volt, benne igen figyelemre méltó népköltési anyaggal. Ezeknek a tatár szívekből fakadó véres rózsáknak a tüskéi fájdalmasan hasítottak az olvasók szívébe.

Ide jegyzek példaként néhány tatár *dzsirt*:

TATÁR NÉPDALOK

Kinyílt a szekfűvirág
Száraz ágam tövébe'
Rózsám, ha párnád nincsen
Hajtsd fejed az ölembe

*

Rózsát szakítottam tőből
Kedvesem szerettem szívből
Ha tudom, nem szeretem
Megsérültem belülről

*

Vízért mentem, elhoztam
Rétre mentem, kinn voltam
Fiatal lányt szerettem
Gyertyámat eloltottam

*

Kendőt tettem a falra
Rózsa hajlik az útra
Az én kedves szeretőm
Került messzi tájakra

*

Piláfot ettem tányérból
Rakittam pohárból
Milyen boldog ez a nap
Rózsám láttam hajnaltól

*

Rózsafa a kertekbe'
Kerek a kis levele
Csak a kedves legyen itt
Nem kell a világ kincse

*

Gerlemadár ha lennék
Hímzörámádra szállnék
Ha maghalok, hadd haljak
Szép orcádra ha néznék

*

Szikla tövén keskeny ér
Rózsa lennél, én levél
Jer, öleljük meg egymást
Föld az ellenség szemén

MISER DALOK

Az én szürke lovamat
Almaárusnak adtad?
Éjszín szemöldökű fecském
Messzi utad megjártad?

*

Két út előttünk
Melyiken menjünk
Az úton eszembe jutott
Városunk, szülőföldünk

*

Kacsa szalad, liba szalad
Ahogy bírja a lábuk
Mi a lányokat szeretjük
Hogyha piros az arcuk

*

Bátor lovam patkója
Ha nem réz, hát mi volna?
Szegény fejem idegenben
Szerencsétlen ne volna?

*

Van nekem pont tíz ujjam
Tizenkét gyűrűm arany
Ebből kettőt neked adok
Hadd ragyogjon az ujjad

KAZÁNI DALOK¹³⁸

Feláll a katona haja
Olajjal keni naponta
Szülőföldje eszébe jut
Nézi, melyik út megy haza

*

Mikor indultam nyugatra
Mért nem jöttél hozzám oda?
Nem tudhattam, hogy te vagy az
Én elődbe is mentem volna

*

Tiszta szoba előtt állok
Nem tudom, mért forgolódok
Vígán nevetve nőttem fel
Szülőföldtől távol estem

*

Arany gyűrű piros kövel
Ezüst gyűrű rózsza kövel
Ne sírdogálj, miért sírnál?
Ki tudna elhagyni téged?

*

¹³⁸ Itt mindkét latin betűsre átírt kiadásban „Kazak dalok” cím áll, ez azonban nyilvánvalóan a kazán 'kazáni' szó téves átírása, hiszen Kúnos, amikor felsorolja a táborlakókat, nem is beszél kazakokról, s a nyelv is világosan kazáni jellegzetességeket mutat. Gyűjtése három nagy csoportot tartalmaz, ezek egyike sem kazak, hanem krimi, miser és kazáni. Itt mondok köszönetet Kakuk Zsuzsának a tatár versfordításokhoz nyújtott szíves segítségéért. Ő adott ki három kötetet Kúnos szóbanforgó anyagából - a T. Gülensoy által kazaknak mondott dalok mind megtalálhatók a kazáni tatár gyűjtésben: *Kasantatarische Volkslieder auf Grund der Sammlung von Ignác Kúnos*, herausgegeben von Zsuzsa Kakuk, *Keleti Tanulmányok/Oriental Studies*, Bp., 1980; *Kırım Tatar şarkıları. I. Kúnos'un derlemesinden yayımlanan Zsuzsa Kakuk, Türk Dil Kurumu Yayınları: 564*, Ankara, 1993; *Mischertatarische Texte mit Wörterverzeichnis von Zsuzsa Kakuk, Studia uralo-altaica 38, Auf Grund der Sammlung von Ignác Kúnos*, Szeged, 1996.

Arany gyűrű, rajta gyöngy van
Felhúznád, keresd ládában
Ruhádat ki találja meg
A pacsirta a pusztában

*

Piros is a mi életünk
Rózsa is a mi életünk
Ki dalolna, hogyha mi nem?
Ilyen víg a mi életünk

A foglyokkal nagyon jó baráti viszonyba kerültem. Ha bármilyen gondjuk, bajuk volt, nekem szóltak, és én bajukra gyógyírt kerestem, minden tölem telhetőt megtettem, hogy kívánságaik teljesüljenek.

Mindig meghívtak engem is, amikor hazájukból tea vagy valami ennivaló érkezett, meg amikor hadisegélyt kaptak. Pénteki és ünnepi asztaluknál mindig helyem volt. A gyöngélkedőket, beteget megnéztem az orvossal. Ha hetenként egyszer be akartak menni Egerbe, tiszteinkéntől megszereztem az engedélyt. Egy szó mint száz: olyan baráti viszony alakult ki közöttünk, hogy szinte testvéreknek tekintettük egymást.

Néha holdfényes éjszakákon, amikor a magyar tisztekkel a parancsnokság kertszerű oldalán üldögéltünk, fel-felhangzottak a hegedű, az **ud** és a balalajka hangjai: bánatos melódiák csendültek föl. Szívből jövő figyelemmel hallgattuk a nekünk címzett dalokat, s bennünket is ugyanaz a végtelen szomorúság járt át.

Nagyon sajnáltuk a foglyokat, átéreztük az ártatlan szívek bánatát, de sajnos nem tehattunk semmit.

Miközben én a tiszteknek a keleti világról és vallási szokásairól beszéltem, felhangzott a műezzin hangja, majd ötezernyi igazhítű szíve legmélyéről felhangzó „**âmin**” (ámen), mint valami földrengés, reszkettette meg a környéket.

Múlt az idő, eljött a búcsúzás órája. Amikor elváltam tatár barátaimtól, a búcsú perceiben megajándékoztak a Kicsirek Dzsuvatkins összegyűjtött számaival. Ha elfogadják, világháborús emlékként átadom az újság egy számát az itteni Török Társaságnak.

Fényképek is voltak, amelyek a fogolytábor lakóit ábrázolták. Mindegyikből adtak egyet-egyet.

Ki tudja, látjuk-e őket valaha? És ők viszontláthatják valaha is hazájukat, családjukat, szeretteiket, ki tudja?

Akkor még folyt a háború. Reményeik megfogyatkoztak, de dalaik, meséik velünk maradnak. Szálló sóhajuk, panaszuk vajon elért-e a messzi orosz földre, otthonaikig?

Véres vihar söpört végig az egész világon, s mi a népköltés gyöngyeiként füzeteinkbe jegyezve őrizzük azoknak a szerencsétlen foglyoknak a könnyeit, akik e vihar útjába kerültek.

Megjegyzés: A mű végén található *A fehér farkas meséje* című történet nyelve kazáni tatár (vagy miser). Ez Kúnos lejegyzésében, de nyelvjárási sajátosságainak ellenőrzésével kiadói előkészítés alatt áll. (T. Gülensoy)

A fordító megjegyzései

Senki sem próféta a saját hazájában - s ha Törökországgal hasonlítjuk össze, igaz ez a mondás Kúnos Ignácra, kiváltképpen erre a művére is.

Törökországban valóban méltán ismerik a szakemberek (sőt a művelt nagyközönség is) Kúnos nevét, hiszen népi irodalmuk felfedezőjét tisztelhetik benne. Akkor, amikor az arab és perzsa mintákat követő dívánirodalom, valamint az arab és perzsa szavak sokasága miatt már alig-alig töröknek mondható „Osmanlı” nyelv volt az eszmény, Kúnos a török népdalok, népmesék, népi játékok és Naszreddin Hodzsa anekdoták gyűjtésével olyan értékekre irányította a figyelmet, amelyeket a nép nyelvét durvának minősítő írástudók műveltségük magaslatairól mélyen lenéztek, tegyük hozzá: nem is ismertek.

Kúnos azonban nem csak felfedezője és ismertetője, de bizonyos tekintetben megmentője is ennek a kincsnek, és nem csak azért, mert ada-kalei gyűjtése után nem sokkal az al-dunai szabályozás következtében örökre elnyelte a víz e töröklakta kis szigetet, hanem azért is, mert a nyugati kultúra hatása és a technikai fejlődés óhatatlanul mind hátrább szorítja a népi kultúra egyes ágait. Így pl. a karagöz- ill. ortaoyunu előadásokat már Kúnos első útja idején is csak bizonyos helyeken és csak adott időszakokban lehetett látni. Tehát sok ada-kalei népdal és mese, valamint jónéhány karagöz- és ortaoyunu szövegét éppen az ő lejegyzése mentette meg az utókor számára.

23 éves fiatal ember, amikor törökországi gyűjtőútra indul, s már tekintélyes tudós, amikor 40 esztendő múltán meghívják előadásokat tartani a török népi irodalomról és gyűjtéséről. Előadásainak szövege még abban az évben megjelenik *Türk Halk Edebiyatı* (Török népköltés) címmel. 1925-ben vagyunk, az írásreform előtt. Dr Tuncer Gülensoy latin betűs átírásával és jegyzeteivel kiadják 1978-ban, az immár 3. kiadás pedig 1997-ben lát napvilágot.

Több mint egy évszázaddal korábbi világba vezet vissza minket a szerző, s ha követjük útján, azt látjuk, hogy a tér- és időbeli távolság ellenére ismerős tájakon járunk. Ahogyan Bartók Béla 1936-os törökországi gyűjtőútja során felfedezte a magyar és a török népzene rokon vonásait, úgy ismerhetünk rá mi is a Kúnos-gyűjtött népdalokban és népmesékben a magyar népköltésben is szereplő megannyi elemre. A karagöz és az ortaoyunu főhőseinek jellegzetes párbeszédeiben pedig ugyanaz a humor forrása, mint a Hacsek és Sajó jeleneteiben...

Természetesen lehetnek Kúnosnak és Gülensoynak is olyan megállapításai, amelyekkel vitatkozhatnánk, de amikor ennek a magyarul még meg nem jelent műnek a fordításával a magyar tudomány régi adósságát kívánjuk törleszteni, célunk és feladatunk nem a vita. Kúnosnak helyenként költői hevületű munkájával kordokumentumot nyújtunk át az Olvasónak; Gülensoy jegyzetei pedig a török folkloristák és irodalomtörténészek álláspontját világítják meg számunkra. A jegyzetek egy részét a magyar olvasó számára fölöslegesnek ítélve elhagytam; ugyanakkor számos ponton úgy éreztem, hogy magyarázatra van szükség.

Kiegészítéseimet a jegyzetekben dőlt betűvel különböztettem meg.

Ezúttal is szeretném köszönetemet nyilvánítani Törökország nagykövetének, Ender Arat úrnak - hiszen az ő nagylelkű támogatásával adhatjuk végre Kúnos e fontos munkáját a hazai olvasók kezébe.

„Est meminisse voluptas” (Emlékezni élvezet) - volt Kúnos jelmondata. Emlékezzünk meg Kúnos Ignácra, akiről méltatlanul kevés szó esik Magyarországon, s élvezzük azt az immár múltba sülyedt „boszporuszi tündérvilágot”, ahová ő vezet bennünket.

(T. E.)